

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XV. évfolyam

2008. 1. szám

E számunk szerzői

Csatári Bence (történész, Budapest),
Kovács Tamás (MOL, levéltáros),
Lukács Anikó (BFL, levéltáros),
Simon Katalin (BFL, levéltáros)

BFL = Budapest Főváros Levéltára, MOL = Magyar Országos Levéltár

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon

Bartha János színész Kostyál Ádám által tervezett Zrínyi-jelmezben.

Lelőhely: Magyar Színházművészeti Lexikon

Főszerk.: Székely György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 67. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány

Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája

Felelős vezető: Pesti Márta

ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XV. évfolyam

2008. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)

Lap információk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segéd tudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segéd tudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
oross.andras@mol.gov.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címen várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

SIMON KATALIN

„SEBÉSZDINASZTIÁK” BUDÁN A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK ÉS A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A XVIII. század utolsó harmada több szempontból is jelentős a magyarországi sebészek társadalmának életében. Az 1770-es Generale Normativum hatására az országban új rendszert kezdtek meghonosítani.¹ Eszerint praktizálási jogot csak egyetemi diplomát szerzett személyek kaphattak, noha 1786-ban, az idősebb mestereknek tett kedvezményként még elismerték a tiszti főorvos előtt tett vizsgát is.² Ennek eredményeképpen a céhes keretek között működő sebészet pár évtized alatt háttérbe szorult az egyetemen szigorlatozó, tudásukat ott megszerző sebészekkel szemben. A következő tanulmányban arra a kérdésre kerestem választ, hogyan jelentkeztek ezek a változások egy kisebb közösség, nevezetesen a budai sebészcsaládok életében: volt-e olyan család, ahol a fiatalabb nemzedék tudott alkalmazkodni a megváltozott követelményrendszerhez, és folytatták felmenőik hivatását, vagy egyszerűen más foglalkozást kerestek maguknak. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az orvosi kar több évet töltött Budán (1777–1784), ami szintén változást hozott a helyi sebészek életébe.

A kutatások kiindulópontjául az 1785-ös országos felmérés Budára vonatkozó adatai szolgáltak, ami 16 első osztályú, azaz egyetemi vizsgát tett, hét másodosztályú személyt és megüresedett céhes műhelyt sorolt fel.³ Egyéb források alapján azonban ennél jóval több, a korszakban itt működő mestert — vagy céhlegényt — lehet találni. A SOTE Levéltárának promotiós köteteiben egészen a XVIII–XIX.

---

1 A rendeletet részletesen lásd *Linzbauer, Franciscus-Xaverio: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*. Budae, 1852–1856 (a továbbiakban *Linzbauer*) Tomus II. 641. sorszám (a továbbiakban ssz.). A rendeletnek pár éve megjelent kommentárokkal bővített fordítása is: *Generale normativum in re sanitatis*. Ford.: Balázs Péter. Bp.–Piliscsaba, 2004.

2 Az első években — tekintettel arra, hogy a kiutazás az orvosi karra, valamint a vizsga letétele a legtöbb sebésznek komoly anyagi megterhelést jelentett, a város, vármegye tiszti főorvosa előtti sikeres próbatételt is elismerték. *Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935*. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története III. kötet. Bp., 1936. 158–159. p. (a továbbiakban *Győry*, 1936.)

3 Utóbbi egy férje (Eningi István) halála után annak műhelyét megöröklő özvegy volt. Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum Sanitatis (a továbbiakban MOL C 66) Nr. 19. 85. csomó 1. kútfő 1785.

század fordulójáig feltüntetik a vizsgázóval kapcsolatban annak születési helyét, és, amennyiben az illető céhlegényként szerezte tudását, hogy hol és ki szabadította fel.⁴ Az itt található adatok értékes információkkal szolgálnak a budai sebészceh nagyságára, az egyes műhelyek forgalmára vonatkozóan. Több esetben segítettek egyes családok pontos viszonyainak tisztázásában is.

A promotiós kötetek alapján elmondható, hogy 1770–1815 között születési hely alapján 55 budai vizsgázott le az orvosi karon, a népesebb magyarországi városokból érkezők közül tehát a legnagyobb arányban voltak jelen.⁵ Ugyanekkor hatvan-négy diplomázóról tudjuk, hogy a budai sebészceh valamelyik műhelyében szabadították fel. A két csoport közötti „átfedés” 17 fő, akik Budán születtek és ott is tanultak. Ezen belül a metszet legkisebb szeletét alkotják azok a sebészmnesterek, akik Budán születtek, itt tanultak az apjuk műhelyében, de emellett egyetemi vizsgát is tettek. Mindössze hat esetben lehetett ilyen erős családi- és munkakapcsolatot kimutatni a budai polgárok körében ebben az időszakban. Mivel ezen belül is kevés olyan család van, ahol legalább két generációra vonatkozóan elegendő használható adatunk lenne, ezért igyekeztünk olyan családokat bemutatni, akikről az egyetemi diploma megszerzésén kívül több információ áll rendelkezésünkre, azaz szerepelnek a tanácsulési jegyzőkönyvekben, maradt fenn végrendeletük, egyes esetekben hagyatéki leltáruk. Az alábbiakban bemutatandó családok „sebészdinasztiák” mind-mind eltérő módon reagáltak a XVIII. század végén elkezdődött társadalmi változásokra.

Az „átutazó család”, a Haszlingerek

A család három olyan tagjáról tudunk, aki kötődött Budához, és az egészségügyben dolgozott. Az apa, idősebb Ferdinand Haslinger (Ferdinandus Joannes Haslinger/Haszlinger/Haßlinger) a SOTE Promotiós köteteinek tanúsága szerint a bajorországi Freystadtban született 1732-ben. Polgárjogot 1759. november 23-án kapott, mégpedig a polgárkönyv bejegyzése szerint fürdősként (*Baader*).⁶ A Generale Normativum kiadása után nem sokkal, 1771 februárjában készített felmérésben a város tiszti-

---

4 A későbbiek során, az egyetemi kurzusok elterjedésének köszönhetően a céhes képzés gyakorlatilag eltűnt már az 1810-es évekre. Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára (a továbbiakban SOTE Lt.) Album Chirurgorum et Pharmacopaeorum 1/f 2. kötet.

5 A nagy sebészcehes múlttal rendelkező Debrecenből például 38-an, Pestről 37-en, Pozsonyból 33-an, Győről 31-en, Gyöngyösről 16-an, Pécsről 15-en, Egerből 13-an kaptak diplomát ugyanebben az időszakban (1770/1771–1814/1815-ös tanév) az egyetemen. A budaiai létszáma tehát kiemelkedő.

orvosa által levizsgáztatott sebészként szerepel a céhtagok között.⁷ 1784. október 11-én az utolsó sebészmeister volt, aki még az orvosi kar budai éveit alatt tett vizsgát.⁸ Az 1785-ös országos összeírásban már szerepelt az első osztályú budai sebészek között.⁹

A SOTE promótiós kötete szerint id. Ferdinand Haslinger 1764-ben, a bajorországi Hilpolsteinben szabadult fel, az adatot azonban nem tekinthetjük megbízhatónak, mivel ekkoriban már bizonyosan budai polgár volt. Az 1764-es évszám ellen tanúskodik, hogy neve szerepel még az egyik hallgató, az 1773-ban egyetemi vizsgát tett Hübner Ignác mellett is, ahol azt a bejegyzést olvashatjuk, hogy Budán, Ferdinand Haslinger műhelyében volt céhlegény, és mestere 1763-ban szabadította fel.¹⁰ Az 1764-es dátum tehát nagy valószínűséggel elírás. Haslinger budai éveit alatt jó viszonyt épített ki a többi helyi sebésszel, egyik fiát, ifjabb Ferdinándot a szintén budai Malczér Péternél taníttatta, végrendelete végrehajtójának pedig egy másik helyi chirurgust, Anton Mennert jelölte ki.¹¹

6 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) Buda Város Tanácsának Iratai, Matricula Civium Budensium. IV.1002/u. 1. kötet 46. f.

7 Itt Ferdinandus Haszlmeyer néven szerepel, de születési helye alapján nincs okunk kételkedni a két személy azonosságában: „*Ferdinandus Haszlmeyer, oriundus ex Bavaria Freistadt, examinatus et approbatus Budae per Civitatis Physicum.*” BFL Buda Város Tanácsnak iratai, Céhügyi iratok (IV.1002/o) A budai sebészcéh iratai, 1771.

8 SOTE Lt. 1/f 2. kötet 441. p. (335. sorszám, a továbbiakban ssz.) A promótiós kötetben „*Freystattensis germanus*”-ként szerepel.

9 MOL C 66 85. csomó 1. kútfő 1785, Nr. 19.

10 SOTE Lt. 1/f 2. kötet 403. p. (33. ssz.: Ignatius Hübner).

11 Valószínűleg a promótiós kötetben Antonius Männerként szereplő sebészről van szó, aki id. Haslinger Ferdinándhoz képest egy fiatalabb nemzedékhez tartozott (1766-ban született). A pesti céhben tanult, majd 1788-ban tett az egyetemen sebész- és szülészmesteri vizsgát. A Menner (Männer, Maenner) családnak szintén több tagjából lett sebészmeister. Az egyetemen végzetek között emlitenek még egy Menner János (Joannes Menner, 1765–1816) nevű, budai származású, 1790-ben vizsgát tett mestert, talán Antal testvérét. Emellett tudjuk, hogy Antal fia, Menner Pál (Paulus Menner, szül.: 1792 körül) 1810–1812 között tanult a pesti egyetem német nyelvű sebészmeisteri tanfolyamán, ahol egyenletes teljesítményt nyújtott. A szigorlaton kiemelkedő eredményt azonban egyikük sem ért el hármójuk közül. Az apa, Antal erős közepes (*valde mediocris*), János és Pál pedig közepes (*mediocris*) eredményű szigorlatot tett. A Männer-családról igen keveset tudunk, a tanácsulési jegyzőkönyvekben nincs nyomuk, végrendelete pedig csak Menner Jánosnak maradt fenn (Johann Menner, BFL, Buda Város Tanácsának Iratai, Végrendeletek (IV.1002/y) II. a. 722. — ami alapján a rokonsági viszonyokat nem lehet rekonstruálni, mivel csak egyenesági örökösöket nevez meg benne), külön fejezetben nem foglalkozom velük tanulmányomban. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 471., 481. és 662. p. (608., 657. és 1618. ssz.) és SOTE Lt. Protocollum Classificationum (1809/1810–1813/1814 tanév; a továbbiakban 1/d 3. kötet) 1810/1811–1811/1812-es tanév.

A tanácsülési jegyzőkönyvek szerint feleségével 1797-től kezdve vettek fel kisebb összegeket a városi árvahivatalnál.¹² Ezek egy részét valószínűleg háza 1816-os eladása után fizette ki.¹³ Bizonyos — nagyobb tételű — kölcsönöket már csak a halála után tudtak megadni a hitelezőknek örökösei.¹⁴ Mind végrendelete, mind hagyatéki leltára ennek ellenére tekintélyes vagyonról árulkodik. A leltár szerint két házat is hagyott örököseire, egyet a Vízivárosban (11. házsám) és egyet az országúti városrészben (42. házsám), amelyek a leltározók becslése szerint 12.114– és 10.190 forintot értek. Emellett szöleje volt a József- és a Sváb-hegyen, összesen 5475 forint értékben.

Családi állapotról keveset tudunk. Első feleségét a tanácsülési jegyzőkönyvek tanúsága szerint Rozinának hívták, gyermekei, ifj. Ferdinand, Augustin, Eva (férjezett Seyler/Seiler) és Franziska (férjezett Jariur) tőle származtak.¹⁵ Második felesége az Ausztriából származó Theresia Schnapp volt. Egy 1816-os bejegyzés tudósít arról, hogy Ferdinand Haslingert és Thecla Kautzinger (Katzinger) felmentették a bigámia vádja alól.¹⁶ A rövid tudósításból nem derül ki, hogy az ekkor már idős apára, vagy a fiúra vonatkozik-e, ám egy 1821-ben Bécsben íródott levél egyértelműen kimondja, hogy az apát gyanúsították meg.¹⁷ Nem hallgatható el, hogy idősebb Ferdinand 1819 júliusában keletkezett pótvégrendeletében a fent említett Thecla Kautzingernek, aki a források szerint szolgáló lehetett a Haslinger családnál, 1000 forintot hagyott hűséges szolgálataiért. Kikötése csupán annyi volt, hogyha Kautzinger végrendelet nélkül halna meg, a fent említett összeg a városi kórházat illeti.¹⁸ Maga a gyakorlat nem ismeretlen, hogy a végrendelező a szolgálójára hagyjon valamekkora összeget, hiszen a később tárgyalandó Rosen-dorfszky Antal is 100 forintot hagyott a feleségével házvezetőnőjükre, Theresia

12 BFL Buda Város Tanácsának Iratai, Tanácsülési jegyzőkönyvek (IV.1002/a) 1797. 1130. p. (2138. ssz.) Ekkor 226 forintról adtak kötelezvényt Michael Müller árvájának terhére. Legközelebb 1808-ban vettek fel két részletben 300 forintot, amit a jelek szerint már 1809-ben ki is fizettek. BFL IV.1002/a 1808. 1474. p. (3697. ssz.) és 1809. 1462. p. (3549. ssz.)

13 BFL IV.1002/a 1816. 902. p. (1275. ssz.)

14 BFL IV.1002/a 1827. 1289–1290. p. (1137. ssz.) A bejegyzés még egy 1818 augusztusában felvett 300 forintos kölcsönről szól, amit az apa, ifjabb Haslinger és utóbbi felesége (*Christina Haslinger*) nevére írtak, majd 1827 decemberében adták meg a hitelezőnek a teljes összeget.

15 Végrendeletében gyermekeire hagyta az első felesége utáni anyai részt. BFL IV.1002/y II. a. 945.

16 BFL IV.1002/a 1816. 1323. p. (2725. ssz.)

17 BFL Buda Város Tanácsának iratai, Hagyatéki leltárak (IV.1002/z) N. 802.

18 BFL IV.1002/y II. a. 945.

Leitnerinre.¹⁹ A Thecla Kautzingernek adott összeg mértéke azonban figyelemre méltóan magas.

Végrendeletét 1817. szeptember 22-én írta, amit 1820. november 13-án hirdettek ki.²⁰ Haslinger a korban közepesnek mondható összegeket hagyott különböző jótékonyági, kegyes célokra, így például a szegényházra, tűzkasszára, vagy a Kálvária-hegyen (*Calvariberg*) még függőben lévő hetedik stációra 300 forintot. Emellett létrehozott egy százforintos alapot, amelynek kamataiból évente egy forintért misét kellett mondani. Az alpból az Erzsébet-rendi apácák költhettek a betegek ellátására. (Az Erzsébet-rendiekre külön is hagyott még ugyanennyit.) A várost irányító, vagy hozzá közelálló személyeknek pedig kiemelkedően magas összeget adományozott, így a városi bíróra (Kalmar), a kapitányra (Christoph von Szeth) és a tanácsos Franz von Öffnerre két-kétezret, egyéb barátaira öt–nyolcszáz forintot.²¹ A Thecla Kautzingernek tett adományról már volt szó. Az 1819-es kiadásban emellett 200 forintot adott a városi kórház építésére, és egy százforintos alapot hozott létre a szegényház Nepomuki Szent János-kápolnájának javára. Az adományok jellegéből kitűnik, hogy id. Ferdinand Haslinger nem csak kötelességtudó polgárként, hanem felelősségteljes gyógyítónak is gondolt Buda szegényeire, betegeire.

Az apát, idősebb Ferdinandot követve az egészségügyi munkát választotta mindkét fia hivatásul. Ebben nem csak az apa vagyonának, hanem a szülői gondoskodásnak, szellemi irányításának is nagy szerepe lehetett. Az idősebbik, Augustin (szül.: 1768 körül)²² a költségesebb, ám nagyobb társadalmi megbecsülést adó orvosdoktori kurzust végezte el. Az 1788/1789–1791/1792-es tanévben járt a pesti orvosi karra, évfolyamtársa volt az 1808-ban létesített elméleti sebészet tanszék későbbi vezetőjének, Eckstein Jánosnak. Az első két évben meglehetősen szerény eredményeket ért el, negyedéves korára azonban már „beletanult a szakmába”, és felzárkózott az évfolyamon.²³ Vizsgát csak több évvel tanulmányai befejezése

19 Az 1823-ban íródott végrendelet másolatát lásd BFL Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai (IV.1411/b) 3090/1876.

20 BFL IV.1002/y II. a. 945. A tanácsulési jegyzőkönyvekben utalnak egy korábbi, 1808-as, a második feleségével közösen készített végrendeletre, és egy 1813. április 24-én íródott testamentumra is. Ezeket azonban a jelek szerint visszavonta. BFL IV.1002/a 1808. év. 381. p. (1033. ssz.) és 1813. év 909. p. (1439. ssz.)

21 A végrendelet végrehajtója, Anton Menner például 500 forintot kapott. BFL IV.1002/y II. a. 945.

22 A fiúk születési dátuma nem, életkoruk viszont szerepel a SOTE promótiós kötetiben.

23 SOTE, *Protocollum Classificationum*, 1787/1788–1795/1796 tanév (1/d 1. kötet) 47., 62., 77., 93., 111., 131. 145. és 264. p. A Classificatiós kötetben a levizsgázott orvosdoktoroknál téve-

után, 1795 novemberében tett a pesti egyetemen.²⁴ 1817-ben, apja végrendeletének születésekor már vármegyei tisztí főorvos (physicus) volt. Apja hagyatéki leltárának anyagából pedig az is ismeretes, hogy Varasd vármegyében töltötte be ezt a tisztséget.²⁵ Valószínűleg később sem jött vissza szülővárosába, mert nem szerepel a polgárok névsorában.

Öccse, ifjabb Ferdinand Haslinger 1775 körül született Budán. Apja hivatását követve sebész-mester lett. Tanulmányait is hozzá hasonlóan, még a régi rendszernek megfelelően nem az egyetemen, hanem egy másik budai mester műhelyében, Málczér Péternél végezte.²⁶ A Generale Normativum követelményeinek megfelelően, praktizálási joga megtartása érdekében a pesti orvosi karon is szigorlatot tett.²⁷ Ezután került a XIX. század elején többször is itt (Pesten vagy Budán) állomásozó Esterházy-féle 32. gyalogezredbe felcserként. A pontos belépés dátumát nem ismerjük, de feltehetőleg az egyetemi vizsga után fogadhatták fel. Az ezred 1801-ben, 1806-ban és 1810-ben is Pesten állomásozott, 1815-ben pedig Pest-Budát jelöli meg Wrede tartózkodási helyül.²⁸ Mivel az apa 1817-es végrendeletében

---

sen Hazlinger Franciscus néven szerepel – ugyanebben az évben testvérét a sebészeknél csak a vezetéknevével említik.

24 SOTE Lt. 1/f 1. kötet 35. p. (187. sz.) A vizsgáit egész pontosan 1795. július 29-én és augusztus 22-én tette, 1795. november 6-án promoveálták.

25 BFL IV.1002/z N. 802. Aláírása egy Buda tanácsának írott 1823-as levélen szerepel: „Augustinus Haslinger I[nchlyti] Co[m]i[t]a[tus] Varasdiens[is] Physicus et Sedis Judriæ Assessor” Tehát az orvosi teendők mellett a vármegye közigazgatásában is tevékeny szerepet játszott.

26 Málczér műhelye a jelek szerint népszerűségnek örvendett a céhlegények körében. A SOTE promotiós kötete összesen hét tanítványáról számol be. Noha az adatok nem tükrözhetik tanítványai valós számát, hiszen nem valószínű, hogy mindenki egyetemi vizsgát is tett volna, mégpedig éppen a budai/pesti orvosi karon, a többi budai mester céhlegényeihez viszonyítva ez nagy létszámot jelent. A tanítványok között Haslinger mellett még két budai (Pritz Ignác és Held Frigyes) szerepel. A Habsburg Birodalom egyéb részéről érkezőkkel is foglalkozott, így a bécsi Hannel Ferenczel és a morva Heinrich Károllyal. SOTE Lt. 1/f 2. kötet 134., 1038., 865., 154. sz., illetve 464. 1024. sz. Haszlinger diplomáját ld. 874. sz. Közülük csak három eredményét tudjuk (Heller József közepes, Radoczy elsőosztályú és Held jó), így Málczér tanári tevékenységére nem lehet belőle pontos következtetést levonni. Málczér egyébként 1789-ben Budán halottkémi tisztséget is ellátott. Nem tudni, mi lett műhelyével halála után, végrendelete nem maradt fenn.

27 SOTE Lt. 1/f 2. kötet 874. sz. 1795. augusztus 23-án elméleti, 25-én gyakorlati vizsgát tett, diplomáját már augusztus 26-án kézhez kapta.

28 *Wrede, Alphons von: Die Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Wien, 1898–1905. I. Bd. 346. p.*

már az ezred alkalmazottjaként szerepel, így legkésőbb 1815-ben csatlakoznia kellett az alakulathoz. Idősebb Ferdinánd végakarataiban kisebbik fiát nem egyszerűen felcsernek, hanem ezredorvosnak (*Regiments Arzt bey Eszterhazy*) nevezi. A büszkeség mondatja-e ezt vele, vagy volt alapja rá, hogy így nevezze, csak az ezred iratainak ismerete tudná eldönteni. Mivel végzettségét tekintve nem járhatott ki a doktori cím ifjabb Ferdinándnak, valószínűbb az előbbi. A fiú későbbi életéről keveset tudunk. Feltehetően testvéréhez hasonlóan nem tért vissza Budára. Annyi bizonyos, hogy katonai jellegű munkája miatt apja örökségének kiadása még halála után egy évtizeddel, 1831-ben is gondot okozott Buda város tanácsának. Utoljára ekkor és csakis ezzel kapcsolatban szerepel a tanácsulési jegyzőkönyvekben.²⁹

A Haslinger család tehát nem telepedett meg több generáción keresztül Budán. A messziről, Bajorországból jött apa sikeresen illeszkedett be a budai polgárok sorába, ahol anyagi biztonságot is szerzett magának és családjának. Fiainak pedig taníttatásukkal biztosította a későbbi megélhetést. Ők azonban már nem ragaszkodtak ahhoz, hogy Budán találják meg azt.

Tartós megtelepedés Budán – A Rosendorfszkyak

A Rosendorfszky család a XVIII. század második felében telepedett le Budán és a Haslingerekkel ellentétben a XIX. század végéig, a família kihalásáig itt is maradt. A család budai ágának „alapítója”, Anton Rosendorfszky a morvaországi Braneck nevű faluban született 1747-ben. Tanulmányait szintén céhes keretek között folytatta még hazájában, ahol Kremsierben szabadították fel. 1780. június 31-én tett vizsgát az ebben az időben Budára költöztetett orvosi karon.³⁰ Feltehetően ekkoriban határozta el, hogy itt telepszik le.

Anton Rosendorfszky a beilleszkedés leghagyományosabb módját választotta: a polgárjog mellett sikerült a sebészcéhbe való felvételét is kieszközölnie, ugyanakkor később a helyi sebészcsaládokkal is közeli, rokoni kapcsolatot épített ki (lásd alább). 1784. január 9-én kérte Buda város tanácsát, hogy vegyék fel a helyi sebészcéhbe, és még ebben az évben, április 3-án polgárrá is választották.³¹ Az 1785-ös felmérésben így már első osztályú budai sebészként szerepelt.³²

29 BFL IV.1002/a 1831. 7250. ssz.

30 SOTE Lt. 1/f 2. kötet 197. ssz.

31 BFL IV.1002/a 1784. 6., 87. és 97. folio és BFL IV.1002/u 1. kötet 114. p. A jegyzőkönyvben Braneck-nek írják a szülőhelyét. A felvételi díja 20 forint volt. A matriculában sebésznek (*chirurgus*) nevezik.

32 Vezetéknévét itt Rosendorffszkynak írták. MOL C 66 85. csomó 1. kútfő 1785 Nr. 19.

Sebészmeisteri működéséről keveset tudunk. A SOTE promótiós kötetében csak egy tanítványa szerepel, a Trencsén megyéből származó, 1798-ban szigorlatot tett Michael Krebes. Vizsgálja nem túl jól sikerült, másodosztályú minősítést kapott.³³ Mivel azonban csak őt ismerjük műhelyének tanulói közül, így tudására, vagy annak korszerűségére nem lehet messzemenő következtetéseket levonni. A tanácsülési jegyzőkönyvekben egy esetben merül fel gyógyítással kapcsolatban a neve. 1798-ban két beteg, Hann Henrik és Elisabetha Schüczin ápolásáért kérte a város tanácsát az ellátás során felmerült költségek megadására. Kérésétől azonban nem sokkal később magától elállt, tekintettel a betegek szegénységére.³⁴ A városban céhtagsága és praxisa mellett egyéb tisztségeket is viselt, 1787-től halottkém, 1802-ben választott polgár volt. Az orvosi kar osztályozási kötetében fia, Josephus mellett az apát Buda város sebészének (*chirurgus civitatis*), az 1811/1812-es tanév második félévében pedig megyei sebésznek (*chirurgus co[m]it[at]ensis*) nevezik.³⁵ Ismerve ugyanakkor a classificatiós kötetek pontosságát, nincs kizárva, hogy az utóbbi pusztán elírás.³⁶

Családjára óriási terhet rótt, hogy a tabáni tűzben — minden bizonnyal az 1810. szeptember 5-i nagy tűzvészben — leégett a házuk.³⁷ A károk rendbe hozására 1811 tavaszán segítséget kértek a városi tűzkasszától. Buda tanácsa kölcsön formájában 4000 forintnyi gyorssegélyt biztosított számukra.³⁸ A rá következő években nem csak a hitel visszafizetése, de a ház felújítása is nagy terhet rótt a Rosendorfskyakra. 1813-ban nagyjából a segélynek megfelelő összegű kölcsönt vettek fel Theresia Csekőtől, talán ebből fizették vissza azt a tűzkasszának. A Pscherer családtól 1813–1817 között mintegy 2300 forintot vettek fel, amit csak 1827-ben vezettek ki, azaz fizettek vissza maradéktalanul az adósok.³⁹

33 SOTE Lt. I/f 2. kötet 1006. ssz.

34 BFL IV.1002/a 1798. 1. p. (2. ssz.)

35 SOTE Lt. I/d 3. kötet 1810/1811–1811/1812-es tanév.

36 Az életkoroknál és a szülők foglalkozásánál legszembeötlőbb az elírás.

37 A tűzben a Halászáros és a Víziváros egy része is elpusztult. A károk nagyságát látva határozta el József nádor, hogy a pesti Szépítési Bizottmány mintájára Budán is Építési Bizottmányt alakítsanak. A becslések szerint több mint ötszáz ház égett le, ezer családnak odaveszett mindene, a kárt hatmillió forintra becsülték. A nagy tabáni tűzről bővebben lásd Nagy Lajos: Budapest története 1790–1848. 281–282. p. In: Budapest története III. Szerk.: Kosáry Domokos. Bp., 1975.

38 A kölcsönt 1808. május 6-án igényelték és 8-án meg is kapták. BFL IV.1002/a 1808. 1741. és 1783. ssz.

39 BFL IV.1002/a 1813. 3037–3042. ssz. és 1827. év 865–867. ssz.

Feleségével közösen írt végrendelete csak egy meglehetősen nehezen olvasható 1870-es évekbeli másolatban maradt fenn a Budapesti Árvaszék 1876-os anyagában.⁴⁰ Az apának, Anton Rosendorfszkynek és nejének, Barbara Zaglernek (Czagler) több gyermeke is született. Egyetlen lányuk, Christina egy Kuentz vezetéknévű férfi felesége volt már a végrendelet megírásának idején, 1823 májusában.⁴¹ Christina mellett három fia is volt a párnak, Anton, Joseph és Carl. Az elsőt szülei örmesternek nevezik (*gegenwärtiger... Wachtmeister*; a pótvégrendeletből azt is tudjuk, hogy Bábán teljesített szolgálatot), a második, Joseph, apjához hasonlóan sebézmester lett, míg a harmadik fiút, Carl gazdának nevezik az árvaszéki iratok.⁴²

A végrendelet és az árvaszéki iratok alapján rekonstruálni lehet a família bonyolult rokonsági kapcsolatokat mutató, sokfelé elágazó családfáját. Anton Rosendorfszky felesége, Barbara Zagler nagy valószínűséggel a hadseregben végzett szolgálat, sebészi feladatok után Budán letelepedett Zagler Károlynak volt a lánya.⁴³ Zagler 1768-ban szerzett polgárjogot Budán fürdősként.⁴⁴ Az 1771-es felmérésben paviai születésű, Bécsben vizsgát tett személyként szerepel. Huszonkét évig szolgált a hadseregben, mielőtt Budán polgárjogot szerzett volna.⁴⁵ Az 1785-ös összeírás is egykori felcserként (*prius Regiminis Chirurgus*) említi a másodosztályú, azaz egyetemi vizsgát nem tett sebészek között.⁴⁶ 1778-ban a tanácsülési jegyzőkönyvekben szerepel egy bizonyos Zagler Károly (Carolus Zagler), mint a Rudas-fürdő (*Bruckbad*) bérlője.⁴⁷ Az orvosi kar promotiós kötetében Malczerhez hasonlóan több tanítványa megtalálható, akik 1782–1784 között voltak nála céhlegények.⁴⁸ Zagler Károly mellett megemlítendő, hogy a sebészcéh ko-

40 BFL IV.1411/b 3090/1876. A végrendelet 1823. május 24-én, a pótvégrendelet 1824. május 17-én íródott.

41 Lányuk mellett külön megemlékezik unokájukról, Maria Kuentzről a Rosendorfszky-házaspár.

42 Bár létezett egy Bába nevű település Borsod vármegye délkeleti részén, amit ma Hejőbábnak hívnak, de az iratban valószínűleg a veszprémi Pápára utalnak. Károly a végrendelet szerint szülei szőlejét kapta meg.

43 Mivel Zaglernek nem maradt fenn végrendelete, ezt nem lehet kétséget kizáróan bizonyítani. Mindenesetre emellett szól, hogy ebben az időszakban, azaz az 1780-as évektől kezdve más Zagler (Czagler) nevű polgárral nem találkoztam sem a tanácsülési jegyzőkönyvekben, sem a polgárok anyakönyvében.

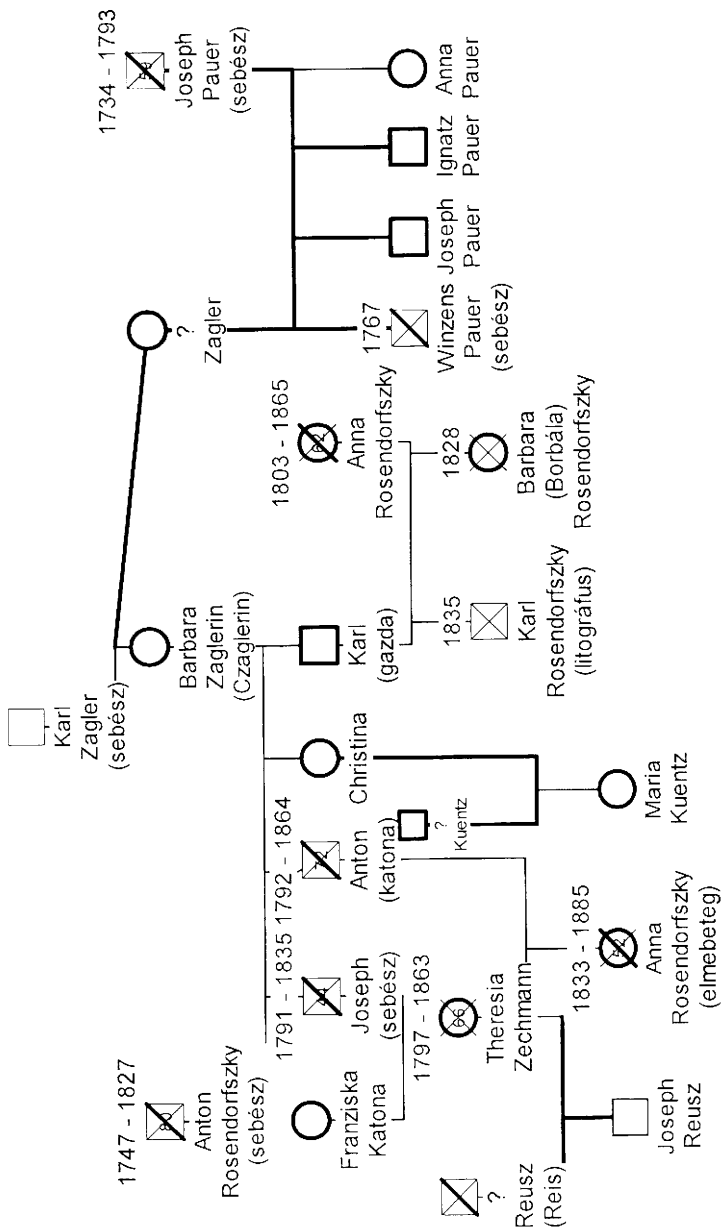
44 Egészen pontosan 1768. október 31-én. BFL IV.1002/u 1. kötet 157. f.

45 BFL IV.1002/o, A budai sebészcéh iratai 1771. és BFL IV.1002/u 1. kötet 156. p.

46 MOL C 66 85. csomó I. kútő 1785. Nr. 19.

47 BFL IV.1002/a 1778. 158. folio.

48 Összesen négy olyan sebézmestert ismerünk az 1770–1814 közötti időszakban, akik később a budai/pesti orvosi karon vizsgát is tettek, közülük hárman Budán születtek (Hoffmann András, Stiller György és Killinder Fülöp). SOTE Lt. 1/f 2. kötet 242., 327., 778. és 996. ssz.

rábbi irataiban még szerepel egy Zagler Márk (Marcus Zagler) nevű bajorországi, Lenczingben született, Milánóban s Budán levizsgázott sebész, aki szintén felcser volt, mégpedig 32 évig. Zagler Márk hosszabb távú megtelepedésének azonban nincs jele a budai anyagban, nem szerepel a polgárkönyvben, sem pedig az 1785-ös országos összeírásban, budai tanítványai, amennyiben voltak, szintén nem ismeretek. A matriculák szerint 1752 júniusában telepedett le Budán Zagler János (Joannes Zagler) sebész, de ő már a céh 1771-es felmérésében sincs benne. Anton Rosendorfszky Budára költözésekor, az 1780-as években tehát már kizárólag Károly volt az egyetlen, Budán működő Zagler vezetéknevű sebész.

Zagler révén egy másik budai sebészcsaládnak is rokona lett Anton Rosendorfszky. Bauer (Pauer) Józsefről tudjuk, hogy első felesége szintén Zagler-lány volt, a pontos kapcsolatot azonban nem sikerült tisztázni a két, pontosabban három család között. Pauer József 1734-ben született Jenőn (a mai Pilisborosjenőn), Pest megyében. 1751-ben szabadították fel Budán. A Generale Normativum kibocsátása után id. Ferdinand Haslingerhez hasonlóan 1771-ben már levizsgázott a városi orvosi karán, 1784-ben pedig az egyetem orvosi karán is. Az 1785-ös felmérésben az első osztályú sebészek között szerepelt.⁴⁹ 1793 novemberében kihirdetett végrendeletéből tudjuk, hogy első felesége volt Zagler-lány, tőle származtak gyermekei is.⁵⁰ Fia, Vince (1767 körül az 1785-ös felmérésben) szintén apja hivatását választotta. Mellette folytatta tanulmányait, és hozzá hasonlóan 1795-ben szintén egyetemi diplomát szerzett.⁵¹ Tehát mind a Bauer, mind a Rosendorfszky család tagjai több generáción keresztül sikeres sebész pályát folytattak. A rokonság közvetlen kapcsolatára azonban csupán a Rosendorfszky-szülők végrendeletében találunk utalást, ahol megemlítenek egy bizonyos Caroline Bauert, mint a feleség, Barbara Zagler mostoha-fivérének lányát.⁵²

Anton Rosendorfszky fia, Joseph az egyetlen volt a fiúk közül, aki sebész-mesterre vált. 1791 körül született Budán. Az új követelményeknek megfelelően már kizárólag az egyetemen sajátította el ismereteit, a pesti orvosi kar két éves, német nyelvű sebész-mesteri tanfolyamára járt 1810–1812 között. Az osztályozási kötetek alapján jó eszű tanuló volt, végig kitűnő vagy első osztályú minősítést kapott, és

49 BFL IV.1002/o A budai sebészcéh iratai, 1771., SOTE Lt. 1/f 2. kötet 336. sz. és MOL C 66 85. csomó 1. kútfő 1785, Nr. 19.

50 Második felesége Veronica Schumeyerin volt. Pauer (Bauer) József végrendeletét lásd: BFL IV.1002/y 1. 233.

51 SOTE Lt. 1/f 2. kötet 872. sz.

52 BFL IV.1411/b 3090/1876.

záróvizsgáját is igen jó (*valde bene*) eredménnyel tette le sebészetből, szülészetből, állatgyógyászatból.⁵³

Polgárjogot Budán 1822-ben kapott, ekkor még nőtlen volt. A következő években különböző tisztségeket is ellátott, 1823-tól halottkém volt,⁵⁴ 1832-ben pedig választott polgár. Egy 1829-es birtoklapon a hagyatéki leltárában városi sebésznek (*burgerlicher Chirurg*) nevezik.

Apja végrendeletének 9. pontja szerint szülei Dunára néző, a Gellért-fürdővel (*Blockbaad*) szemben fekvő tabáni házat örökölte annak kihirdetésekor, 1827-ben.⁵⁵ Ezt 1829-ben eladta és egy másikat vett, szintén a környéken.⁵⁶

Testamentumából kiviláglik, hogy nejével, Franziska Katonával kötött házassága gyermektelen maradt.⁵⁷ Oldalági rokonai és annak leszármazói között már nem volt, aki a sebészmesteri hivatást választotta volna. Húga, Christina már 1835-ben megözvegyült, és semmi utalás nincs arra, hogy férjétől gyermeke született volna. Carl házasságából egy fiú és egy lány, ifj. Carl (szül. 1835) és Barbara (1828–1896 után) származott. Ifj. Carl litográfus lett, családjáról semmit nem tudni. Barbara minden jel szerint nem ment férjhez.⁵⁸ Joseph Rosendorfszky Antal (1792–1864) nevű testvérének házasságából egy lány született, Anna (1833–1885). Anna az árvaszéki iratok szerint „*veleszületett butaság*”-ban szenvedett, azaz valószínűleg értelmi fogyatékos volt. Az apa — volt katona — feltehetően beleőrült a családi tragédiába, lányához hasonlóan elmebetegnek nevezik a források, a János Kórházban halt meg 1864-ben, míg lánya folyamatos költözködések után az Erzsébet Szegényházban.⁵⁹

53 A kurzusra együtt járt az előző fejezetben szereplő Menner Antal fiával, Menner Pállal. SOTE Lt. 1/d 3. kötet 1810/1811–1811/1812-es tanév. és SOTE Lt. 1/f 2. kötet 1607. ssz. (a szülések között a 713-as sorszámmal szerepel).

54 A hagyatéki leltárban is sebésznek és halottkémnek nevezik (*Wundarzt und Toden Beschauer*).

55 Ez a ház égett le korábban a nagy tabáni tűzben, és még 1823-ban sem tudták helyrehozni a benne keletkezett károkat („...*wieder ganz erbaut würde*”).

56 BFL IV.1002/z N. 1075. és BFL IV.1002/y II. c. 380.

57 BFL IV.1002/y II. c. 380. Tulajdonképpen nejére készpénzt (300 forintot) hagyott, a testvéreire pedig ingatlanait.

58 Végrendelete 1896-os visszavonásakor hajadonnak nevezik, lásd BFL. Zimányi Alajos közjegyző iratai (VII.152.) 53/1896.

59 BFL IV.1411/b 3090/1876

Felfelé ívelő életpálya, kerékbe tört karrier: Az Andreics család

Az Andreics (Andrejovits, Andreovits, Andreits) család ősei a fiú, Andreovits József végrendeletében található utalások alapján a XVII. század végén, még az Arsenije Csermovejics-féle betelepüléskor jöhettek a Tabánba. József büszkén említi, hogy dédapja vezetésével építették fel a tabáni rácot Szentháromság-templomát.⁶⁰ A család ezen ága — pontosan nem tudni, mikor — katolizált, ugyanakkor még a XIX. század első felében is találni közei, a görögkeleti felekezethez tartozó rokonokat.⁶¹

Az apa, Georg Andreics sebészként szerzett polgárjogot 1762 novemberében Budán. Ekkor már katolikusnak nevezi a polgárkönyv.⁶² A Generale Normativum kibocsátása után a budai sebészceh tagjaként még vizsgát tett praktizálási joga megőrzéséért a bécsi és a budai tiszti orvosnál, egyetemi szigorlatra azonban már nem vállalkozott.⁶³ Az utóbbi hiányából 1790-ben kisebb konfliktus kerekedett Andreits és a városi tanács között. A jelek szerint ideiglenesen megvonhatták tőle praktizálási jogát, mert eszközeit elvették. Andreits arra kényszerült, hogy korábbi, tiszti orvos előtt tett vizsgájáról bizonyítványt kérjen. A Helytartótanács megvizsgálta a felküldött bizonyítványt, és mivel semmi kivetnivalót nem talált benne, szeptemberi 10-én megparancsolta Buda tanácsának, hogy szolgáltatassák ki Andreitsnek korábban elvett eszközeit, amit az a város kapitánya, Krammer Károly vezetésével meg is tett. Andreits tehát tovább praktizálhatott.⁶⁴

A korábbiakban tárgyalt mesterekhez képest Georg Andreits-nek több olyan tanítványát ismerjük, akik később a helyi orvosi karon egyetemi vizsgát is tettek. 1770–1777 között négy céhlegényt, köztük a fiát, tanította. A tanítványok a gyönyösi Réz Imre József kivételével Pest-Budáról kerültek ki.⁶⁵ A szigorlat eredmé-

60 Andrejovits József végrendelete: BFL IV.1002/y II. c. 359. A tabáni rácot betelepüléséről lásd *Nagy Lajos*: Budapest története 1790–1848. 129–130. p. In: Budapest története III. Szerk.: Kosáry Domokos. Bp., 1975.

61 Az előbb említett Andrejovits József végrendeletében oldalági rokonait teszi meg örökösének, köztük Andrásits Urost. Uros a polgárkönyv szerint 1836-ban lett polgár, és görögkeleti volt. Valószínűleg maga Georg Andreits katolizált, mivel bátyja gyermekei ortodoxok voltak.

62 BFL IV.1002/u I. kötet 4. p.

63 Az 1785-ös országos összeírásban már csak másodosztályú sebészként szerepel. BFL IV.1002/o A budai sebészceh iratai, 1771-es felmérés és MOL C 66 85. csomó I. kűtfő 1785, Nr. 19.

64 A Helytartótanács válasza comprobatusnak nevezi Andreitset. BFL IV.1002/a 1790. év 1736. és 2131. ssz.

65 SOTE Lt. 1/f 2. kötet 53., 178., 191. és 234. ssz.

nyét nem jegyezték fel a nevek mellé, így tanári, sebészmeisteri tudására, képességeire abból nem tudunk következtetést levonni.

A sebészet mellett egy másik kedves foglalkozása is volt. Otthonában dohánykészítő műhelyt (*Tobackmacherey*) hozott létre, ami a praktizálás mellett biztos megélhetést jelentett számára. A dohánytermesztésre utaló első adatok 1775-ből származnak. Ekkor a Duna áradása miatt kár érte házát, köztük az akkoriban még épülőfélben lévő műhelyét is, amiért kárpótlást kért a város tanácsától. A kért összeget, 516 forintot végül nem kapta meg, mivel a tanács szerint Georg Andreics feladata lett volna a ház védelmével kapcsolatos munkák elvégzése, különösen, hogy az áradás várható volt.⁶⁶ Két évvel később megpróbálta egyik konkurensét visszaszorítani arra hivatkozva, hogy az illető megszegte megállapodásukat. A tanács ez alkalommal azzal hárította el az intézkedéssel kapcsolatos kellemetlenségeket magától, hogy a közös megegyezés megszegése csak az illető két félre tartozik, így ők abba nem avatkoznak bele.⁶⁷ Úgy tűnik, a nézeteltéréseket sikerült így is elsimítani, mert a későbbiekben Andreics nem panaszkodott ilyesmire. Utoljára 1802-ben próbált dohányműhelyének bizonyos privilégiumokat megszerezni, amikor arra kérte Buda város tanácsát, hogy a műhelye miatt rá kivetett adót engedje el. A tanács ekkor diplomatikusan megígérte, hogy azt a jövőben „megfontolás tárgyává fogják venni”, de a jelek szerint végül nem tettek semmit.⁶⁸ A műhely haláláig működött, arról még végrendeletében is megemlékezett.⁶⁹

A sebészet, dohánygyártás mellett élénk pénzügyi forgalmat is lebonyolított. 1792–1805 között több kötelezvényt bocsátott ki, leginkább egyes árvák terhére, közepes összegekről (a legkisebb kölcsönt, 30 forintot 1797-ben, a legnagyobbat, 500 forintot 1792-ben vett fel).⁷⁰ A kölcsönök nagy részét pár év elteltével sikerült visszaadnia.

Georg Andreits-nek két, 1808-ban íródott végrendelete maradt fenn.⁷¹ A korábbi, 1808. augusztus 11-iből részletesebben megismerhető Andreits anyagi helyzete, mivel a novemberiben csak az egyes alapítványait ismétli meg különböző

---

66 BFL IV.1002/a 1775. év 21–22. f.

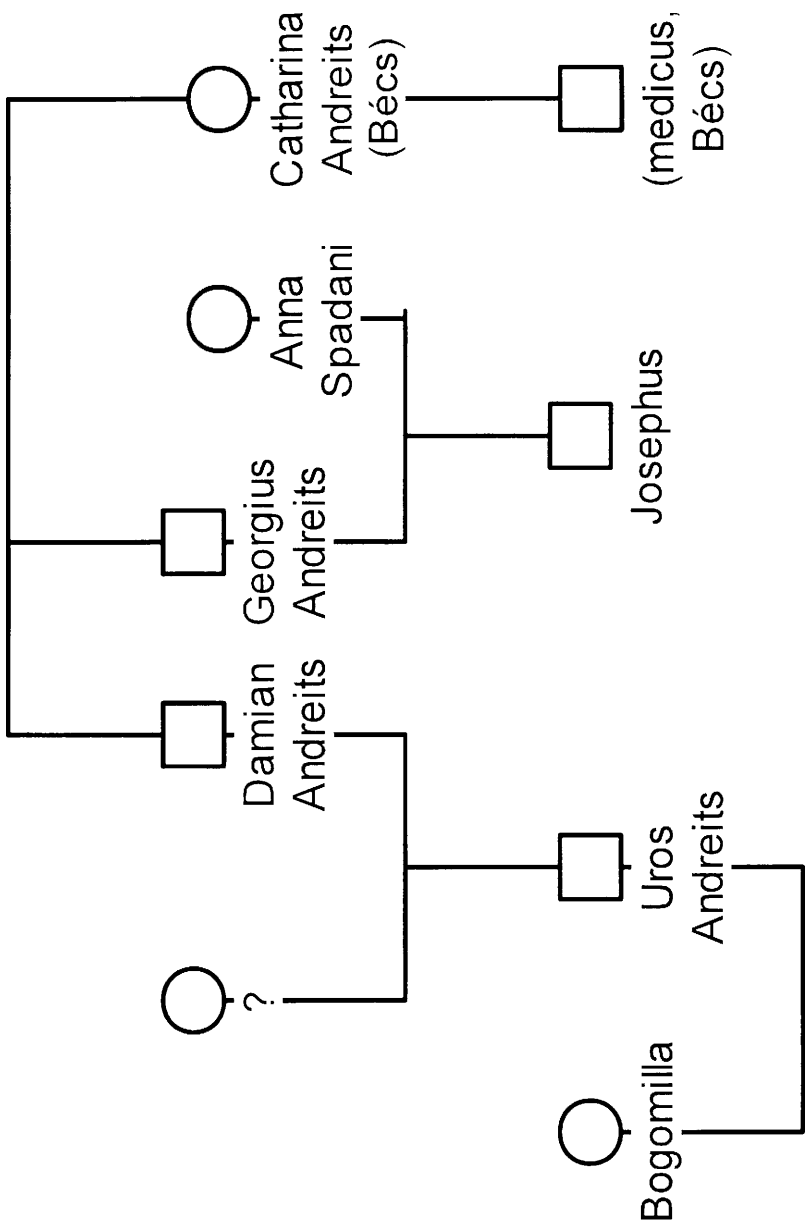
67 BFL IV.1002/a 1777. év 5. f.

68 BFL IV.1002/a 1802. év 2583. ssz.

69 BFL IV.1002/y II. a. 373.

70 BFL IV.1002/a 1792. év 1253., 1301. ssz., 1793. év 2321. ssz., 1794. év 1517. ssz., 1796. év 2502. és 2517. ssz., 1797. év 435. ssz., 1800. év 1131. ssz. és 1805. év 1974. ssz.

71 Azelőtt 1800-ban végrendelezett. A két 1808-as végrendeletet nem egyszerre hirdették ki, a későbbi, november 17-én írottat még 1808. november 23-án, tehát ekkor már nem élt Georg Andreits. A részletesebbet, amit augusztus 11-én szerzett, csak 1828. március 19-én. Valószínűleg ezt később fedezték fel és szereztek neki érvényt. BFL IV.1002/ y II. a. 373.

összegekkel. A korábbi testamentum egyszerre tanúskodik Andreits nagy vagyonáról és jelentős adósságairól. Feltehetőleg a két végakarat keletkezése között valami negatív változás történt Andreits életében, ami érzékenyen érintette vagyonát is. Ennek jele, hogy az első végrendeletben különösen gáláns adományokat tett különböző jótékonyági célokra és barátainak, míg ezek az összegek gyakorlatilag minimálisra csökkentek a novemberi testamentumban.⁷²

Mivel leltára nem maradt fenn, különösen értékesnek kell tartanunk, hogy nem csak ingatlanait, hanem értékesebb ingóságait is felsorolja. Így tudjuk, hogy a Krisztinavárosban volt lakóháza a dohányműhellyel, és három szőlője az Orbán-hegyen, Zöldmálon és Kút völgyön (*Urbaniberg, Grüngaben und Brunthal*). Otthonában ezüst étkészlete, órái voltak. Általános örökösének egyetlen gyermekét, Andrejovits Józsefet tette meg, akit a pesti egyetem sebészstanárának nevezett (*Chirurgiae Lehrer bey der Pester Königlicher Universitaet*). Amennyiben fia nála hamarabb halna meg, testvérét, Damiánt és az ő leszármazóit tette meg utódjának. A végrendeletből kiderül, hogy egyik nővérük, Catharina fia szintén egészségügyi hivatást választott magának, Bécsben volt orvos (*Medicus*). Ennél többet sajnos nem lehet tudni róla, mert Andreits sem Catharina férjének keresztnévét, sem a fiú keresztnévét nem adta meg.⁷³

Fia, Andrejovits József neve ismerősen csenghet a pesti orvosi kar történetével foglalkozók számára. 1765. március 13-án született Budán. Egyetemi tanulmányokat nem végzett, saját apja mellett, céhlegényként kezdte elsajátítani a szakma alapjait. Georg Andreits szabadította fel 1777 decemberében, és öt év múlva, 1782-ben vizsgázott le az ekkor még Budán tartózkodó orvosi karon sebészetből, 1785-ben pedig szülészetből. A promótiós kötet bejegyzése jó eszű fiúnak (*boni capitis juvenis*) nevezi – ami azt jelenti, hogy már ekkor felfigyeltek tehetségére, mivel ilyen dicséretet vizsgatársai közül más nem kapott.⁷⁴

A pesti egyetem orvosi karán 1792–1797 között végezhetett megszakítás nélkül correpetitor-i tevékenységet.⁷⁵ A promótiós kötetek alapján mindössze négy tanítványát ismerjük az 1794–1796 közötti időszakból, akik meglehetősen vegyes

72 Így a helyi szegényintézetnek adandó összeg 50-ról öt forintra, a szegényeknek járó százzal ötre, a vízivárosi Szent Anna-templomé 800-ról tíz forintra csökkent. BFL IV.1002/ y II. a. 373.

73 A későbbi, novemberi végakaratában egyáltalán nem utal oldalági rokonaira, kizárólag a fiát teszi meg örökösének. BFL IV.1002/ y II. a. 373.

74 SOTE 1/f 2. kötet a sebészeknél 234., a szülészeknél 5. sorszámmal, Andrejovich néven szerepel. A promótiós kötetben Androvics Josephus néven említik. A vizsgaeredményeket csak 1786-tól közlik.

75 Andrejovits korábban, 1784-ben is kérte ezt a lehetőséget, de csak nyolc év múlva kapta meg rá az engedélyt. Győry, 1936. 148. p.

eredményeket értek el. Herczeg István és Tsikász Pál felkészültnak bizonyult (*prompte*, és *primae classis* minősítést kaptak), míg Rotter József és Lendvay János tudása csak a másodosztályú minősítéshez volt elegendő.⁷⁶ Hogy Andrejovits nem tudta maradéktalanul továbbadni tudását korrepetáltjainak, vagy inkább a diákok egy része volt alkalmatlan, nem tudni.

Andrejovitsnak már ekkor szakmai féltékenységgel kellett szembenéznie. 1796. augusztus végén az anatómia tanára, Szening professzor kérte a kart, hogy az anatómiai magánleckék tartásának jogát kizárólag rá ruházzák, és a szintén anatómiai magánkurzusokat tartó Andrejovitstól vegyék el azt. Az ügyben a Helytartótanács mondta ki a végső szót, és a budai sebész-mester korrepetálási joga megmaradt.⁷⁷ A kari tanácsulési jegyzőkönyvek anyaga arra utal, hogy Andrejovits még 1797 után is tarthatott magánkollégiumokat. Az 1799. július 5-i ülésen három személynek engedélyezték ezt, pontosan leírva, ki miből adhat lecke-t a diákoknak. Így gyakorlati sebészből, gyakorlati anatómiából és szülészettől a sebész-professzor adjunktusa, patológiából, közegészség-tanból és törvényszéki orvos-tanból Rumbach Sebestyén orvosdoktor, míg elméleti sebészből, elméleti anatómiából és szülészettől Andrejovits sebész-mester.⁷⁸ 1801-ben a kari tanács még évi 150 forint fizetést, segélyt (*annui 150 florenorum titulo adjutae*) is megszavazott neki, míg egy 1803-as adat szerint már több éve a kar kórházában is szolgált. Ugyanekkor, 1803-ban kérte a kari tanácsot, hogy engedélyezzék neki az ingyenes sebészdoktori vizsga letételét, amit — korábbi vizsgaeredményeire és munkájára tekintettel — meg is tettek.⁷⁹ Ugyanezen év őszén, szeptember 20-án már arra kérte a kart, hogy adjanak lehetőséget neki az ingyenes orvos-sebész doktori cím megszerzéséhez. A kari tanács ezt a kedvezményt már nem adhatta meg neki, mert a Generale Normativum szabályai szerint a különbözőzeti tantárgyak elvégzése nélkül ez nem lehetséges.⁸⁰ A jelek szerint Andrejovits végül mégsem tette le sem a se-

76 SOTE Lt. 1/f 2. kötet 821–822., 891. és 893. ssz.

77 SOTE Lt., Kari tanácsulési jegyzőkönyvek (1/a 1. kötet) 1796. augusztus 29-i és szeptember 26-i ülés.

78 SOTE Lt. 1/a 1. kötet 1799. július 5-i ülés. 1799-ben összesen öt correpetitor működését engedélyezte a kari tanács, lásd Győry, 1936. 211. p.

79 SOTE Lt. 1/a 1. kötet 1801. augusztus 31-i és 1803. március 11-i ülés.

80 SOTE Lt. 1/a 1. kötet 1803. szeptember 20-i ülés. November 25-én még egyszer kérte a kari tanácsot az ingyenes szigorlatozásra. A kari tanács úgy tűnik engedékenynek mutatkozott, mert ekkor „csupán” az orvosi tanulmányokhoz szükséges bölcséleti órák elvégzését igazoló bizonyítvány bemutatását kérték tőle. 1803-tól csak közvetett adataink vannak az egyetem életében betöltött szerepéről, mert a kari tanácsulési jegyzőkönyvek az 1803/1804-es tanév után az adott időszakban meglehetősen csonkán maradtak fenn (1819-től van egy-két tanév anyaga meg).

bélszdoktori, sem az orvosdoktori szigorlatot, mert neve nem szerepel a promoveált doktorok között.

Andrejovits József innentől kezdve nem tudott magasabb pozíciót elérni. 1808–1812 között öt alkalommal próbálkozott tanszékvezetői poszt megszerzésére, mindegyik alkalommal sikertelenül. Mentségére legyen mondva, hogy kitűnő vetélytársai akadtak, így 1808-ban Stáhly Ignác kapta meg az elemi bonctan tanszékét, Eckstein János pedig az akkor létesített elméleti sebészetet. 1809-ben a *therapia specialis* tanári címének betöltésekor a Helytartótanács és a Kancellária mint „szembeteg nyugdíjast” mellőzte.⁸¹ 1810-ben felmerült a neve a szülészeti tanáraként, de a kar lesújtó véleményrel volt az időközben hályogműtéten is átesett mesterről („...*papillae sensitivae stupore adficiantur, atque tendines et musculi rigescunt, morositas senilis*”).⁸² Utoljára 1812-ben jelentkezett tanszékvezetői állásra, ekkor az Eckstein János halála után megüresedett elméleti sebészetre próbált bekerülni. A kari tanács véleménye ezúttal se volt tapintatosabb, szerintük Andrejovits „nem tud operálni, nincs reális tudása, a tudomány haladtával nem tart lépést”.⁸³ A sorozatos kudarcok megértették az idősödő Andrejovits-csal, hogy a sok fiatal, kiemelkedő tehetség mellett semmi esélye az áhított tisztség megszerzésére, így felhagyott a további próbálkozással.

Mivel munkája inkább Pesthez, mint Budához kötötte, a tanácsulési jegyzőkönyvekben is ritkán szerepel.⁸⁴ Végrendeletét 1834. február 22-én írta Pesten, amit 1835. június 1-én hirdettek ki.⁸⁵ Testamentuma a nemzetiségét vállaló, ugyanakkor a közegészségügy és az orvosi továbbképzés iránt elkötelezett emberről tanúskodik. Az előzőt tükrözi az Illír- és Vlach Iskolai Alapnak (*Illyrischen und Valachischen Schuldeputationfond*) és a budai görögkeleti tabáni Szentháromság-templomnak tett alapítványa, amelyről büszkén jegyzi meg, hogy egykoron dédapja vezetésével építették fel. A frissen alapított intézményekre is hagyott kisebb összegeket, így a Pesti Vakok-, a Váci Süketnémák Intézetére és a Pest-Budai Kisdédóvóra.

Végrendelete hetedik pontjában egy alapítványt hozott létre a szegény, de tehetséges orvostanhallgatók számára, amelynek magját a terézvárosi Nagykereszt (ma

81 Győry, 1936. 237–238., 265., 271–272. p.

82 Uo. 283–284. p. A szülészeti végül Frankenburg Jakab orvos- és sebészdoktor kapta meg.

83 Uo. 326. p.

84 A matriculában Androvits Joseph néven, chyrurgusként szerepel. Utoljára 1814-ben említik, amikor segédkezett egy temesvári katonaszökevény kézre kerítésében. BFL. IV.1002/u 2. kötet és BFL IV.1002/a 1814. év 1274. és 2518. ssz.

85 BFL IV.1002/y II. c. 359.

Kazinczy) utcában fekvő háza, valamint a Pesti Záloghivatalban lévő ötezer forintos alapja és annak kamatai képezték. Az összeget Andrejovits a diploma előtt álló hallgatók szigorlati díjának kifizetésére szánta azzal a feltétellel, hogy azt a díjazottak öt év után, kamat nélkül ugyan, de fizessék vissza, hogy az alap az évek során ne apadjon el, és minden évben lehessen támogatni belőle valakit. Az ösztöndíjak megítélését a protomedikusra, a rektorra és az orvosi kar igazgatójára bízta. Utolsó feltételével pedig a többi, nemzetiségéhez tartozó orvostanhallgatót akarta támogatni, mely szerint minden évben legalább egy görögkeleti vallásúnak is kell lennie a díjazottak között.

Gyermekeket nem hagyott hátra, ezért általános örökösének unokaöccsét, Andreits Urost tette meg. Uros azonban a jelek szerint nem az egészségügyben helyezkedett el.⁸⁶

Annak ellenére, hogy Andrejovits nem futott be rendkívüli egyetemi karriert, munkája mégsem merült feledésbe. Alapítványával, mely még 1896-ban is fennállt, sok szegény orvostanhallgatón tudott még halála után is segíteni.⁸⁷

Amint az egyes családok életén keresztül láthattuk, a Generale Normativum kibocsátása, majd az orvosi kar Nagyszombatról Budára, majd Pestre helyezése alapjaiban változtatta meg a korábbi, céhes alapokon működő sebészetet. Az előbbi hatására a fiatalabb generációk rádőbbennek, hogy praktizálási joguk elnyeréséhez többé nem elég a céhen belüli tanulmányok elvégzése, így átmenetileg köztes megoldásként a céhen belül végzett alapoást és az egyetemi vizsgát választják, amivel egyszerre tehetnek eleget mindkét rendszer kívánalmainak. Így volt a legtöbb esélyük biztos állás találására, mert míg az előbbi hozzásegíthette egy műhely nyitásához, megörökléséhez, addig a másik megadta nekik a szabad praktizálás jogát. Az egyetem közelsége szintén ösztönzően hatott a sebészetet hallgatókra. Míg annak nagyszombati éve alatt csak négy budai származású szerzett diplomát, a budai érában már tizenegyen. Az érdeklődés folyamatos növekedésének eredményeképpen Pesten 1787-től 1815-ig negyven budai származású diák kapott sebész-mesteri diplomát.

A vizsgált családok mindegyikén a budai polgárságba való beilleszkedés különböző változatát láthatjuk. A Haslingerek és a Rosendorfszkyak külföldről jöttek

---

86 Uros 836. május 27-én vált budai polgárrá. A polgárkönyvben 39 éves, házas, orthodox vallású birtokosként szerepel. A SOTE promótiós kötetekben nem található más Andreits (Andrjovits stb.). BFL IV.1002/u 3. kötet.

87 Az alapítvány szűkszavúan bár, de szerepel a Högyes-féle kötetben: *Högyes Endre*: Millenniumi emlékkönyv a Budapesti Királyi Tudományegyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről. Bp., 1896. 853. p.

Budára. Elsődleges céljuk a polgársággal együtt a működésükhöz elengedhetetlen céhtagság megszerzése volt, ami – a jelek szerint akadályok nélkül – sikerült is nekik. Idősb Ferdinand Haslingernek a társadalmi megbecsülés mellett sikerült anyagi biztonságot is kivívnia, aminek egy részét fiai taníttatására használta fel. Fiai ennek eredményeképpen sikeresen folytathatták a család orvosi, sebészi munkáját, igaz, már nem Budán. Anton Rosendorfsky emellett még előnyös családi kapcsolatok kialakításával is biztosította helyzetét. Fia szintén budai sebész lett, halála után azonban a családban nem maradt más, aki ezt a hivatást választotta volna. A harmadik, az Andreits család az előzőektől eltérően már korábban, a XVII. század végén megtelepedett Budán. Számukra a beilleszkedés nehézsége elsősorban eltérő vallásukban rejlett. Valószínűleg maga Georg Andreits katolizált a családon belül, és kaphatta meg a rácok kollektív jogaival szemben egyénileg a polgárjogot, és vele a céhtagságot. Tehetséges fia a pesti egyetemen kapott már munkát, igaz, kiemelkedő karriert nem tudott befutni. A Rosendorfszky családhoz hasonlóan halála után az Andreits-ek között se akadt már olyan, aki a sebészetet választotta volna. Tehát mindhárom család máshogy reagált a megváltozott követelményrendszerre: Kétőben, tulajdonképpen szó szerint, kihalt ez a mesterség, a harmadikban megmaradt ugyan, de annak folytatói elköltöztek Budáról.

LUKÁCS ANIKÓ

KOSTYÁL ÁDÁM ÉS KLASSZY VENCEL: NÉMET ÉS MAGYAR SZABÓK VITÁJA A REFORMKORI PESTEN¹

Előfordult, hogy a szabómesterek ideiglenesen letették az ollót, és tollat ragadtak a nemzeti öltözék ügyéért — vagy saját üzleti érdekük védelmében. Ez a két dolog ugyanis szorosan összefüggött: a nemzeti viselet megújításával és divatba jöttével párhuzamosan megkezdődött a verseny a magyar ruhát rendelő vásárlókért.

A következő oldalakon két reformkori szabómester szóváltását, a háttérben a pesti tanács előtt folyó céhes konfliktust és a vita egy lehetséges értelmezését szeretném bemutatni. Az ügy, amely vitát váltott ki a felek között, nem volt egyedi: számtalanszor előfordult, hogy egy céhes mester — szabó vagy más mesterségbeli — egy másik rokon céh kiváltságait figyelembe nem véve, áttévedt annak területére, és a sértett fél tiltakozott ez ellen. Kostyál Ádám és Klasszy Vencel azonban a hasonló esetekben dönteni illetékes városi tanács vagy Helytartótanács fóruma mellett a sajtót választotta a vita színteréül. Bár a két szabómester a lapok olvasóitól nem várhatta a konfliktus megoldását: Klasszy ellenfele megrendszabályozását, Kostyál pedig a céhprivilegiumok eltörlését, megváltoztatását, a két szabómester között kibontakozott nyilvános vita és versengés — feltételezésem szerint — hozzájárult a nemzeti divatról (pontosabban a nemzeti öltözék divatjáról) szóló, az 1830–1840-es években meglehetősen élénk diskurzus kialakulásához, illetve felélesztéséhez. Hozzászólásaikban a vásárlók, megrendelők döntését minden bizonnyal igyekeztek a maguk javára befolyásolni, a vitának pedig ez nem elhanyagolandó indítéka, illetve hozadéka lehetett. Ha azt ma már nem is lehet eldönteni, hogy ők ketten voltak-e a leghozzaértőbb pesti szabók, vagy Tóth Gáspár, esetleg a Podmaniczky Frigyes által legjobbnak nevezett Eisele mester,² annyi bizonyos, hogy a reformkori ruhakészítők közül Kostyál és Klasszy szerepelt a legtöbbet a lapokban, és ha ruhákat nem is hagytak maguk után, felderítésre váró nyomot annál többet.³

---

1 A kutatás az OTKA (NI69207 „A 19. századi magyar nemzetépítés elemeinek ártértékelése új szempontok alapján”) támogatásával készült.

2 Eisele Antal német szabó mester, *Podmaniczky*, 1984. 135. p.

Szabók egymás ellen

A szereplők

Mielőtt rátérnék a két szabómester vitájának ismertetésére, fontosnak tartom bemutatni magukat a szereplőket, hogy a kettejük között kibontakozó konfliktus a két életút kontextusában is elhelyezhetővé válhasson. A két pesti szabómester alakja nem teljesen ismeretlen a 19. század első felére vonatkozó művelődéstörténeti, színháztörténeti irodalmat és a kor szépirodalmát alaposan ismerő olvasó előtt: lexikonok, tanulmányok, szépirodalmi alkotások szólnak el róluk — és más neves reformkori szabókról — apróbb morzsákat. Megtudhatjuk például, hogy Kostyál Ádám előfizetője volt a *Tudományos Gyűjteménynek* és a *Regélőnek*⁴, és szintén előfizetéssel támogatta Vörösmarty *Marót bánjának* megjelenését,⁵ Klasszy Vencel pedig „*még afatuskóból is Apollót csinál*”, legalábbis Bernáth Gazsi szerint.⁶

Kostyál egy Trencsén vármegyeyebeli kis faluban, a szlovákok lakta Alsó-Motesicen született 1792-ben.⁷ A szűkebb családról — a szülők nevén kívül — annyit tudni, hogy szegény armalista nemesek voltak.⁸ Inaséveit Érsekújváron töltötte egy magyar szabómesternél, 1810-ben szabadult fel. Tizenkét — egyebek mellett Esztergomban, Pesten, Prágában, Brünmben és Bécsben, német és magyar szabóknál töltött — vándorév után 1822-ben mesterjogért folyamodó pesti német szabólegényként találkozunk vele, házasságot is ebben az évben kötött.⁹ A céh végül 1825-ben vette fel a mesterek sorába, később pedig részt vállalt a céh vezetésében is. Polgárjogot 1828-ban nyert. A következő évekről, pályájának alakulásáról (elsősorban jótékony akcióiról) a sajtóból értesülhetünk: 1827 körül boltot nyitott a

---

3 Maga a sajtóbeli polémia nem új felfedezés: ha nem is a teljes anyag ismeretében, de már korábban is szóltak róla. Többek között említi Heiszler Vilmos pesti németekről és szlovákokról szóló tanulmánya (*Heiszler*, 1994.), Kostyálról pedig született egy önálló – néhány oldalas – dolgozat, amely a német szabómester pályaképén túl a két szabó vitáját is feldolgozta. (*Kerényi*, 1982.) A két szabó vitáját ismertette F. Dózsa Katalin is. (*Dózsa*, 1997.) A reformkori nemzeti divatról szóló tanulmányomban magam is kitértem a szabók konfliktusára. (*Lukács*, 2002.)

4 *Erdélyi*, 1970. 22. p.

5 *Bisztray*, 1948. 191. p.

6 Idézi *Zolnay*, 1977. [39.]

7 Vasárnapi Újság 1863. november 1. 44. szám [383.]; BFL IV.1202.h. Relationes 1971 a. n., igazolás Kostyál megkereszteléséről 1818-ból; Ludovicus Nagy 197 lakosról és 25 házról tud 1828-ban. *Nagy, L.*, 1828.

8 *Nagy Iván*, 1859. III. 381.; *Szluha*, 2003. 649–658. p.

9 BFL IV.1202.h. Relationes 1971 a.n.; BFL IV.1202.h. Relationes 4123 a.n. a német szabók beadványa; BFL IV.1202.g. Missiles 6367 a.n.

Kígyó utcában, ettől fogva 1848-ig folyamatosan hirdetések, divatképek tanúskodnak magyar szabói tevékenységéről. 1835-ben a Nemzeti Casino szabójaként említik.¹⁰ 1837-ben pedig — mint a leginkább hozzáértő szabó — megbízást kapott az új nemzeti játékszín ruhatárának elkészítésére.¹¹ Üzletében állítólag ötven segéd is dolgozott, és egy hirdetésben maga is említette: 1837-ben annyi megrendelése volt, hogy újakat már el sem tudott fogadni.¹² Nemességét 1843-ban hirdette ki Pest–Pilis–Solt vármegyében, ettől kezdve használta a tharnói előnevet. Alapító tagja volt a Védegyletnek.¹³ Életének utolsó évtizedéről jóval kevesebb adat áll rendelkezésre. 1858 és 1863 között Jámbor Endre *Férfi-divatközlönyének* munkatársa volt, a lapban rendszeresen közölt nemzeti szabásmintákat. Az 1850-es évek végén még működött műhelye, egyes tudósítások szerint Ferenc József 1857. évi látogatásának alkalmával a magyar arisztokrácia nála rendelte meg diszöltözeteit, az Iparosok Lapja pedig még 1860-ban is Pest legjobb üzleteinek egyikeként említette a Kostyál-műhelyt.¹⁴ Ezután azonban hamarosan visszavonult, „*életének utolsó éveit a világtól elvonulva, szegénységben töltötte*”.¹⁵

1863 tavaszán, halála előtt néhány hónappal a városból való elbocsátásáért folyamodott. Kérvénye egyben életútjának lezárása és értelmezése is: „*Fájdalmas és megtört kebellem,— és megsebzett szívvel esedezek a Nemes tanács előtt elbocsátásomért [...] lelkem örökké a közjó előmozdításán függött s hol szükséges volt ott felhívás nélkül is siettem erőmhöz képest eleget tenni, és íme — önmagamról csak nem megfeledkezve szegénységre jutottam [...] Én ki egykoron mint csillagragyogtam polgár társaim között szeretett hazám fő városában, s most öreg napjaimban koldus botommal vándor útra kelve veszek tőle végbúcsút hová engem annyi sok szent érzett kötött és kötend halálom óráig.*”¹⁶

10 Hogy mit jelentett a Kaszinó szabójának lenni, járt-e tényleges feladattal, vagy csak címként illesztették neve mellé, nem derül ki.

11 BFL IV.1202.h Relationes a. n. 6062; A német szabó Kostyál a nemzeti színház ruhatárának elkészítése idején magyar szabólegényeket is alkalmazhatott.

12 Vasárnapi Újság, 1863. november 1. 44. sz. [385.]; Értesítő, 1837. 91., 92. sz. Jeszenszky Ferdinánd szabólegény éppen ebben az évben érkezett Pestre, és Kostyálnál kapott munkát. Visszaemlékezése megerősíti a meglepően magas, eltúlozottnak tűnő segédszámot: „Én másnap kaptam munkát Kostyál nevű magyar szabónál. Az akkoriban készült *Magyar Színháznál* első játékba adták az *Árpád ébredését*. Ehhez itt készült a magyar ruha. 40 segéd és két szabász volt Kostyálnál.” *Jeszenszky*, é. n. 8. p. Köszönöm Dobszay Tamásnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta Jeszenszky Ferdinánd megjelenés alatt lévő visszaemlékezését.

13 Az Országos Védegylet... 1844.

14 *Jámbor Endre*: Kostyál Ádám. In: *Férfi-divatközlöny*, 1858. tavaszi szám 8. p.; *Iparosok Lapja*, 1860. január 11. 15. p.

15 *Vasárnapi Újság*, 1863. november 1. 44. sz. [385.]; *Iparosok Lapja*, 1860. január 11. 2. p.

Pest városa azonban 30 forintnyi adóhátraléka miatt nem engedte, hogy rokoniál, a Győr megyei Tét községben telepedjen le. Legközelebb a Rókus kórház könyveiben találkozunk vele, ott hunyt el 1863. augusztus 2-án.¹⁷ Nekrológiai jótékony cselekedeteit, illetve a modern magyar viselet megteremtését és népszerűsítését hangsúlyozták, a Vasárnapi Újságban közölt, már hivatkozott életrajz pedig a szegény család — felemelkedés, sikerek — tönkremenetel ív köré rendezi el az életút egyes elemeit. A biográfus rendelkezésére álló adatok olykor–olykor talán áldozatul is esnek e látványosan szimmetrikus elbeszélésnek.¹⁸

Klasszy szabómester pályájáról jóval kevesebbet sikerült megtudnom, mint pályatársáról és ellenfeléről. A két életút hasonlóságai így is szembetűnők lesznek. Klasszy egy erdélyi városban, a főként szászok és románok lakta Nagysinken született.¹⁹ A pesti polgárjogot 1830-ban nyerte el; a magyar szabó céh ekkoriban vehette fel mesterei sorába. Hunyady Lászlóhoz címzett boltját először a Zöldfa utcában,²⁰ majd a Franciskánusok piacán működtette. 1848-ig ellenfeléhez hasonlóan ő is folyamatosan jelentetett meg hirdetéseket, cikkeket, divatképeket. Móth Endrével együtt könyvet adott ki a nemzetiségről: Klasszy a nemzeti öltözetet mutatta be szóban és képen.²¹ Az 1840-es években a magyar szabó céh céhmestere volt, és szerepelt az Iparegyesület választmányi tagjai között is.²² A jótékonsági mozzanatok az ő életútjából sem hiányoznak: adakozott például a pesti magyar színház javára, és magyar öltözeteket is készített a színháznak.²³ Az első előadás színlapján²⁴ Kostyál és Klasszy is szerepelnek a magyar jelmezek készítőiként. Élete során minden bizonnyal szert tett némi vagyonra, tudjuk, hogy saját háza volt a Zöldfa utcában, ugyanakkor többször vett fel kölcsönt is, élete végére pedig feltehetőleg eladósodott, házát 1854-ben elárverezték.²⁵ A szabadságharc idején nem-

16 BFL IV.1303.f. X.306/1863.

17 BFL VIII.1102. Budapest Székesfőváros Rókus közkórház iratai, Főjegyzőkönyv 1862–63/II. 632. p. Betegek felvételi könyve 103. kötet 569. p.; BFL XV.20. Mikrofilmtár, A217. tekercs, Budapest–Szt. Rókus halotti anyakönyv, 1863.08.02.

18 Magyar Sajtó, 1863. augusztus 4. 719. p.; Hölgyfutár, 1863. augusztus 6. II/125.; Színházi Látszó, 1863. augusztus 4. 119. p.

19 *Illyefalvy* é.n.; *Dávid*, 1994.

20 Ma: Veres Pálné utca.

21 *Móth*, 1833.

22 *Szalkay–Németh*, 1847. 387. p.

23 *Székelty*, 1887. 180. p. (Nyáry Pál jelentése a Színészeti Pénztárról); Honművész, 1837. július 23. 468. p.

24 *Rexa*, 1928. 74–75. lap közé fűzött lap.

25 BFL IV.1202.s. Pesti háztulajdonosok összeírása 1830–1840.k.; BFL IV.1202.hh Árverések könyve 5. 1848–1871.

zetőr volt,²⁶ később már egyáltalán nem találkozunk vele, valószínűleg 1849 februárja előtt hunyt el. Haláláról özvegye és egy gombkötő Klasszy 375 ezüst forintos tartozása körül forgó peréből értesülünk.²⁷

Kostyált és Klasszyt általában együtt emlegetik. Jellemző, hogy Bayer József színháztörténeti munkájában összemosta a két szabót, és az így létrehozott, a nemzet színházának jelmez adományozó jótékony mestert Kostyál Vencel néven szerepeltette könyve névmutatójában.²⁸

A sajtóvita

1829-től Kostyál Ádám és Klasszy Vencel szabómester is rendszeresen közölt divatképeket a lapok mellékleteként. A *Hasznos Mulatságok* az utóbbit dicsérte a nemzeti divat feltámasztásáért, illetve az újabb ízléshez való alkalmazásáért, és a következő szavakkal ajánlotta őt és közeljövőben megjelenő divatképeit a közönség figyelmébe: „*Nem akarunk efféle műveseink közül senkinek botrányozást szerezni, de azzal tartozunk az igazságnak, hogy e tárgyban, mind az újabb szabások feltalálásában, mind az összeszerkesztésben különös szorgalommal s feláldozásokkal fáradozik Klasszy Vencel pesti magyar szabó...*”²⁹

A cikk írójának akarata ellenére is sikerült „botrányozást szereznie”, bár Kostyál csak egy néhány hónappal későbbi, immár Klasszy által jegyzett, hasonló tartalmú írás³⁰ kapcsán határozta el magát szólásra.³¹ A magyar szabómester ebben a közleményében azzal bocsátotta útjára újabb divatképét, hogy a magyar férfi öltözet újabb formáit eddig még nem mutatták be a közönségnek, egyúttal — egyelőre csak általánosságban beszélve, vetélytársának nevét elhallgatva — megtámadta Kostyált: „*Ezekkel [t.i. divatképeivel], s ezeknek formáikra általa készített magyar öltözetekkel is, annyiival inkább reményli az ötlet bizodalmokkal megtisztelő uraságoknak teljes megelégedését megnyerni, sőt azt nevelni, minthogy ő, mint valóságos és a maga körében elég gyakorlott férfiu magyar szabó mester azoknál, kik*

²⁶ Czaga–Jancsó, 2001. 406. p.

²⁷ BFL IV.1223.b. Pesti törvényszék iratai, 38096.

²⁸ Bayer, 1887. II. 482. p.

²⁹ *Hasznos Mulatságok*, 1831. II. 1. 8.; az idézeteket a mai helyesírás szerinti átiratban közlöm.

³⁰ Röpv, FSZEK B 687/1/183?; ugyanez a szöveg jelent meg a Tudományos Gyűjtemény 1831. II. VI. és a Hazai és Külföldi Tudósítások 1831. II. 10. száma mellékleteként is.

³¹ Hazai és Külföldi Tudósítások 1831. II. 11. számhoz fűzött lap; ugyanez a szöveg megjelent a Tudományos Gyűjtemény 1831. évi VII. számának mellékleteként is.

eddig nem magyar szabó létekre a nemes magyar közönséggel ilyeneket közlöttek, arra [...] magát [vagyis Klasszyt] alázatosan méltóbbnak véli."³²

Kostyál már a *Hasznos Mulatságok* cikke miatt is sértve érezte magát, hiszen annak szerzője újdonságként, új kezdeményezésként mutatta be Klasszy Vencel nemzeti divatképeit, és szóra sem méltatta az ő e területen — „a nemzeti csinosodás körében” — szerzett érdemeit, vagyis az 1829-ben és 1830-ban megjelentetett metszeteket, amelyek közlésével nyilvánvalóan nem a maga hasznát kereste, hiszen segítségükkel bárki, bárhol elkészíthette a bemutatott öltözeteket. A magyar szabómester írásában egyenesen magának követelte az elsőséget, és Kostyál úgy értelmezte (csúsztatta) szavait, hogy Klasszy „*magát a nemes magyar közönség bizodalomára érdemesebbnek véli (ti. többi polgártársainál).*"³³

Alig egy hónapot kellett várni Klasszy válaszára.³⁴ A szabók vitájának csupán egyik kiváltó oka volt az elsőség kérdése és Kostyál ebből fakadó sértettsége. Fontosabb az a probléma, amelyre Klasszy első írásában csak célzott: ellenfele a német szabócéh mestere volt, így a magyar ruhák készítésében kontárnak számított: „...*őreá nézve ugyan semmiképpen sem mentegette magát az író [a Klasszyt dicsérő cikk írója], sem jövődre mentegetni nem fogja, ha még százszorta cifrább írott képeket fog is a világ elejébe bocsátatni, és nem fogja tőle kérdeni, hogy mit szabad a magyar mesterekről mondani és mit nem.*"³⁵

Újabb cikkében a magyar szabómester immár nyíltan azzal vádolta Kostyált, hogy megtéveszti a közönséget, és „*társasági vétket követ el*”, amikor német szabó létére magyar öltözők készítésével foglalkozik. Egy másik válaszban egyenesen a „*Társaság rendével és természetével megütköző dolog*”-nak³⁶ nevezte, hogy Kostyál magyar szabónak adta ki magát. (Ezt Kostyál az általam olvasott cikkeken és hirdetésekben egyébként nem állította, csak éppen nem hangoztatta német céhbeli tagságát.) Tehát úgy tűnik, Klasszy, aki egyébként maga is alkalmazott a céhes mestereknél szokatlan módszereket, a céhes kereteket, tágabban pedig a társadalom rendjét érezte veszélyeztetve a Kostyál teremtetten precedens által. Nem is

32 Röpv, FSZEK B 687/1/183?

33 Hazai és Külföldi Tudósítások 1831. II. 11. számhoz fűzött lap; Tudományos Gyűjtemény 1831. VII. szám. Klasszy az elsőség kérdésében egyébként saját céhével is vitába keveredett: 1833-ban panaszt tettek ellene, mivel Klasszy — állításuk szerint — könyvet íratott, amelyben az első magyar divatkép kiadását saját magának tulajdonította, magát az egész céh sérelmére „*kihíresítette*”. BFL IV.1202.h Relations 4850 a.n.

34 Hasznos Mulatságok. 1831. II. 19. [145]–149. p.

35 Hasznos Mulatságok 1831. II. 19. 148–149. p.

36 Klasszy röpvé FSZEK B 687/1/1831, 1832.

nagyon védte igazát, nem volt rá szüksége, hiszen maga mögött tudta a céhet, annak privilégiumát és az azt védő hatóságokat.³⁷

Klasszy Kostyál hozzáértését is hasonló alapon kérdőjelezte meg: magát tanult magyar szabóként alkalmasabbnak érezte a magyar ruhák készítésére, mint német szabó ellenfelét, és azt hangoztatta, hogy aki igazán érti mesterségét, annak nem kell másik mesterséggel próbálkoznia. Ugyanakkor sérelmezte a hagyomány megváltoztatását, a magyar öltözet átalakítását is: „...*az a prémes frakk és sinóros pantallon, amelyet ő [Kostyál] szerencse próbára, magyar ruha helyett előállított, nem nagy dicséretet, s nem nagy bizodalmat vonhat maga után.*”³⁸

Kostyál tehát prémes frakkot és zsinóros nadrágot készített igazi, hagyományos magyar ruha helyett, vagyis Klasszy éppen azért bírálta, amiért a divatlapok általában dicsérték a szabókat:³⁹ megújította, olcsóbbá tette a nemzeti öltözetet, és közelítette azt az európai divathoz. Egyébként Klasszy is a „*legújabb ízlés, legújabb mód szerint készülő*” magyar ruhák előállítójaként reklámozta magát,⁴⁰ tehát a vásárlóközönség figyelmének felkeltése érdekében az általa varrt, és általa hagyományosnak tartott öltözetek újdonságára, divatosságára helyezte a hangsúlyt. Maga is tervezett hétköznapi, városi viselésre alkalmas, egyszerűbb, a nyugati divat elemeivel kombinált magyar öltözeteket (pl. mellény; a nadrág „*lebegő pantalonként bővebbítve nemzetesítetvén*”⁴¹; nyárra való zrinyik, „*melyek a jelenleg divatban levő rövid kaputoktól csak annyiban térnek el, amennyiben mint nemzetiek, amazoknál jóval szebbek, s nekünk magyaroknak sokkal érdekesebbek.*”⁴²). Ezeknek képét alig egy évvel a prémes frakkra és zsinóros „pantallon”-ra tett megjegyzése után közzé is tette,⁴³ de az igaz, hogy a — Jókait idézve — „*Klasszy Vencel klasszikus ollója alól*”⁴⁴ a '30-as évek elején kikerülő, mindennapokra szánt attilák és egyéb ruhadarabok is jóval diszesebbek (és ezáltal egyben drágábbak is), mint a

37 Kostyál ügyében várakozása részben be is igazolódott (lásd később), ugyanakkor a Helytartótanács 1837-ben elutasította a budai magyar szabók hasonló panaszát, mivel így a német szabók is joggal kérhetnék, hogy a magyarok ne varrjanak kaputot, frakkot és egyéb német ruhadarabokat Kiss, 1910. 51. p.

38 Röpiv, FSZEK B 687/1/1831, 1832.

39 A Hasznos Mulatságok írja, hogy Kostyál a hajdani magyar öltözetek rajzait tartalmazó régi könyvek birtokában van; ezeket „*a jelenkor kívánsataihoz képest használja mintául*”, a megrendelés szerint alkalmazza az újabb ízléshez 1841. június 27. 408. p.

40 Hazai és Külföldi Tudósítások Hirdetések, 1831. 11. p.

41 Móth, 1833. 50. p.

42 Értesítő, 1840. 42. sz.

43 Móth, 1833. V–VI. kép.

44 Jókait Mór: És mégis mozog a föld. Bp., 1984. 666. p.

Kostyál-modellek. Mind Kostyál, mind Klasszy törekedtek a hagyományok megismerésére: a divatlapok hangsúlyozzák, hogy régi magyar öltözetekről gyűjtöttek metszeteket, (ezekre már csak a színházi jelmezek készítéséhez is szükségük lehetett), és időnként közre is adtak néhányat.⁴⁵

Kostyál szerint vetélytársa kevés számú eddigi munkája nemigen ad lehetőséget annak eldöntésére, melyikük a jobb szabó, márpedig „*nem a név, hanem a mesternek ügyessége által készülvén a köntös, itt csak az fog ítéletet hozhatni, kinek alkalmatossága volt*” összehasonlítani a két mester munkáját.⁴⁶ Vagyis számára már egyáltalán nem voltak irányadóak a céhes előírások: azt állította, hogy a mestert nem céhes tagsága, hanem kizárólag szakmai tudása teszi alkalmassá egy feladat elvégzésére.

Ellenfele az eddig említett jogi és szakmai érveken kívül a nemzeti érvelést is felhasználta: szerinte „*nemzet stüllyedése lenne, ha még ebben [vagyis a magyar szabók munkájának megítélésében] is egy német szabó kénye alá volnának vetve*”⁴⁷ a hírlapírók. Az ő értelmezésében tehát a kis magyar és a nagy német céh összekülönbözése nemzeti töltetet is hordozott, bár vitapartnere minden bizonnyal nem nemzetisége miatt lépett a német szabók sorába, mint ahogyan ez a korban már nem is volt szükségszerű. A nemzeti szempont Kostyálnál is megjelent, áttévedését a magyar céh területére egyenesen hazafiúi cselekedetnek minősítette: „*hogy nem magyar szabó létemre tettem azt, talán előbb válik dicséretemre, mint a gyaláztatomra*”.⁴⁸

A vita bemutatása után érdemes kissé elidőzni annál a kérdésnél, hogy Kostyál — némi képzavarral élve — miért nem maradt meg a kaptafánál, miért nem elégedett meg a német szabócéhbeli tagsága nyújtotta lehetőségekkel. A rendelkezésre álló források nem nyújtanak határozott választ, inkább találgatásra, hangos gondolkodásra adnak alkalmat. A céhhez tartozást minden bizonnyal az abból fakadó előnyökön túl is fontosnak tartotta, a 40-es években aktívan vett részt a céhes életben: a német szabócéh választott tisztségviselői között találkozunk nevével.⁴⁹ Ugyanakkor érvelése összhangban van az 1840-es években az iparszabadság mellett szót emelő Szokolay István gondolatmenetével: „*...a kitűnőbb ipar és az ügyesség az, ami a*

45 Honderü, 1843. 12. sz. kép. Egy másik tanulmány feladata lehet annak tisztázása, hogy a 19. századi nemzeti divat diskurzusában mit is jelent a „hagyomány” és a sokszor emlegetett „rég” vagy „ősi” öltözet.

46 Hazai és Külföldi Tudósítások, 1831. II. 11. számhoz fűzött ív.

47 Hasznos Multságok, 1831. II. 19. 148–149. p.

48 Tudományos Gyűjtemény, 1831. VII. melléklet.

49 „*Tharnoi Kostyál Ádám... választott ülnöki tag*”; BTM Kiscelli Múzeum Kézirattára, leltári szám nélküli oklevél 1845-ből.

kézművesek keresetét szaporítja [...] A céh tehát, midőn a mesteri jog osztásánál az ügyességre, kiképzésre nem néz, terjeszti a tunyaságot [...]”⁵⁰ Természetesen nem állítom, hogy Kostyál olyan kategóriákban gondolkodott volna, mint iparszabadság, a tőle fennmaradt néhány írás ezt nem támasztja alá. Német szabónk egyébként magyar szabóknál tanult Bécsben, tehát képzettsége is megvolt a magyar öltözék készítéséhez, és utalt rá, hogy ezzel ellenlába is tisztában van; de nem részletezte, hogy mik voltak azok a „környülállások”, amelyek miatt végül a német szabó céhben lett mesterré.⁵¹

Lehet, hogy Kostyál egyszerűen csak saját tanult mesterségét akarta gyakorolni, vagy akár esztétikai, akár hazafias megfontolásokból jobban szerette a magyar ruhát a németnél? Kostyál életrajza egyébként nem nélkülözi a hazafiságról és jótékony hajlamról, altruizmusról tanúskodó mozzanatokat: sikeres iparosként szerzett vagyonát jótékony célra fordította, szülőfalujában iskolát építtetett, gyermekeket fogadott örökbe. Egy — jóval a Védegylet megalakulása előtt írott — cikkében a hazai vászon használatát szorgalmazta;⁵² magyar öltözékeket készített és adományozott a vakok intézete számára⁵³; a 30-as években számos régi magyar ruhát mintázó jelmezt adományozott a budai és a pesti magyar színtársulatnak⁵⁴, és saját költségén nemzeti öltözeteket bemutató divatképeket jelentetett meg.⁵⁵ Igaz, a színháznak tett adomány jó befektetésnek is bizonyult, hiszen 1837–38-ban az új pesti magyar színház főszabójaként is működött⁵⁶, a honi vászon alkalmazásáról szóló cikk, valamint a divatképek közlése (a hozzáfűzött szerkesztői ajánlással

⁵⁰ *Szokolay*, 1846. 36. p.

⁵¹ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1831. II. 11. számhoz fűzött iv; Tudományos Gyűjtemény, 1831. VII. melléklet.

⁵² „Szent kötelességemnek tartom Hazám és annak fiai javát csekély köröm s gyenge tehetségeinkhez képest életem végső pillantásáig híven munkálni.” Az itthoni vászon olcsóbb, jobb, a pénz pedig itthon marad: „Hazabeli szorgalmasabb földművelők fáradságok jutalma leszén.” Hirdetések a Hazai és Külföldi Tudósításokhoz 1831. 10. sz. [1–2.]

⁵³ *Regélő Pesti Divatlap*, *A Regélő Tárcája* 1842. július 28. 537. p.

⁵⁴ Kostyál életrajza *Vásárnapi Újság* 1863. 44. [383.]; *Magyar Sajtó* 1863. augusztus 4. 719. p., *Hölgyfutár* 1863. augusztus 6. 125. p.; ennek némileg ellentmond Nyáry Pál 1837. június 8-án kelt jelentése az alakulóban lévő pesti magyar színház Színészeti Pénztára ügyében: az adományozók közt Kostyált nem sorolja föl, Klasszy viszont pénzadománnyal és díszöltözékekkel is szerepel a jegyzéken. A jelentést közli: *Székely*, 1887. 159–177. p.

⁵⁵ Az eddig említetteken kívül: *Rajzolatok* 1835. I. 24. p., *Honművész* 1841. 51., *Pesti Divatlap* 1843., 1846. 52. szám stb.

⁵⁶ *Kerényi*, 1983. 108.

egyetemben) ragyogó reklámlehetőséget is jelentett.⁵⁷ Vagy felismerte, hogy a német szabó iparban, a közel háromszáz fős céhtagsággal (és a majdnem ugyanennyi kontárral, illetve különböző jogcímenek vagy jogcím nélkül német szabó ipart gyakorló kézművessel és ruházati termékeket áruló kereskedőkkel) versenyezve nehéz az érvényesülés, míg a hivatalosan, tehát céhes mesterként a magyar szabó iparban tevékenykedő mesterek száma nem haladta meg a húszat sem?⁵⁸ Kostyál mindenesetre olyan pillanatban váltott, amikor a magyar öltözet nem volt divatban Pesten. A nemzeti öltözet kérdése általában a sok magyar díszruhás nemest fölvo-nultató ünnepélyes alkalmak kapcsán került elő, ilyen volt a pozsonyi koronázási ünnepség 1830-ban⁵⁹ de Kostyál korábban, valamikor 1827 és 1829 között kezdett (Pesten) magyar ruhákat varrni. A vita során azonban már mind Kostyál, mind pedig Klasszy arról beszél, hogy a magyar nemzeti öltözet „köz divatban”⁶⁰ van.

Kostyál 1827-ben jelentkezett először a közönség előtt. A *Hazai és Külföldi Tudósításokban* adta hírül, hogy hazatért külföldi vándorlásából, mesterré lett, és „A Külföldihez” címzett boltot nyitott Pesten, a Kígyó utcában.⁶¹ Ebben az első hirdetésében mint német férfi szabó ajánlotta magát, pontosabban szolgálatait: „... a leg-*újabb módi és journálok szerint divatba jövő mindenféle férfi ruhák*” készítését vállalja, illetve „*kész ruhákkal udvarolhat*”, (vagyis készárut is tartott, ami a korban nem volt általános). Ekkoriban feltehetőleg nem foglalkozott magyar ruhák előállításával, mivel szakmai hovatartozását még nem tartotta titkolandónak. A váltásról és annak okairól ismét tőle értesülhetünk (amennyiben hiszünk neki): több lap is beszámolt egy párizsi estélyről, amelyet gróf Apponyi Antal adott 1829 februárjában, és ahol a jelenlévő, meglehetősen nemzetközi arisztokrata társaság tagjai magyar táncot is bemutattak. A jelentés a táncosok — magyar — öltözetét is ismertette: a ruhák a szerző szerint a régi idők szabásai szerint készültek, a mintát magyar zsebkönyvek képei szolgáltatták.⁶² Kostyál mestert — saját szavaival élve — annyira megindította ez a tudósítás, hogy néhány hónappal később részletes leírást közölt a párizsi bál két táncosának öltözekéről, és egy rézmetszetet is mellékel — immár „*pesti polgár és*

57 A gyanakvás (irigység?) a kortársaktól sem volt idegen: Móth Endre ügyvéd a nemzetiségről szóló értekezésében nagy teret szentelt a nemzeti öltözeteknek, és divatképeket is közölt Klasszytól. Könyve még meg sem jelent, és máris azzal vádolták, hogy a magyar szabóknak akart hasznót hajtani, más szándék nem vezérelte. *Móth* 1833. 51. p.

58 *Fényes* 1843. 2. kötet 347. p. (1840-es adatok); *Dóka*. 1979: 217. p. (1835-ös adat).

59 *Hasznos Mulatságok*, 1831. II. 1. 7. p.

60 Klasszy közleménye: *Hasznos Mulatságok*, 1831. I. 38. szám 297. p.

61 *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1827. 28. Hirdetések (melléklet).

62 Fekete Gáspár, az Apponyi-fiúk nevelőjének írása: *Tudományos Gyűjtemény*, 1829. II. 114–119. p.; *Hasznos Mulatságok*, 1829. 22. [169]–172. p.

férfi szabómester”-nek titulálva önmagát. „...költőselem és fáradtságom nem kímélvén, a fent tisztelt Nagy Hazafi iránt való háládatosságomnak megmutatására az említett Nagy Férfiúnak szentelve, tiszteletre méltó hazámfiainak részre metszve benyújtani szerencsémnek tartanám azon mulatságban volt gavalléri és dámai öltözet szabása ábrázolatát és hogy annál világosabb ismeretére juthassanak a nagyérdemű hazafiak ezen pompás öltözetnek...”⁶³

1830-ban, szintén a *Tudományos Gyűjtemény*ben közölt egy divatképet „A legújabb ízlés szerint öltözködött két magyar” címen,⁶⁴ kommentár nélkül, polgári férfiszabóként. Német szabó volta (a német szabó céhbeli tagsága) legközelebb csak Klasszy Vencel gáncsoskodása nyomán került elő, Kostyál a lapokban magát ezután mindig polgári (vagy pesti polgár és) férfi szabónak nevezte. Nemességének kihirdetéseért benyújtott folyamodványában pedig egyszerűen magyar divatszabóként tüntette fel magát.⁶⁵ Az iparcímterek természetesen mindig saját helyén, a német szabók népes társaságában tüntették fel (mint ahogyan céhtársait, a szintén magyar öltözet varrásával foglalkozó Keresztessy Sámuel vagy Lezsímirszy Emánuel is).⁶⁶

A „polgár” és a „polgári” férfi szabó elnevezést Kostyál és a róla cikket közlő lapok nem használták következetesen. Mindkét esetben a német „bürgerlicher Schneidermeister” kifejezés fordításával állunk szemben; itt a polgári annyit tesz: az illető szabómester nem katonai és nem egyházi öltözeteket készít.⁶⁷ Amikor a pontos fordítástól eltérnek, a polgári, pesti polgári identitás, a városlakói öntudat a szakmai identitás mellé kerül azzal egyenrangúként — egy olyan korszakban, amikor a polgárjog értéke devalválódott.⁶⁸ Bevándorló céhes mesterként a városi társadalomba való integrálódáshoz azonban Kostyál (és ugyanígy Klasszy) számára fontos volt a pesti polgárjog megszerzése. Kostyált sem a „régí”, sem az „új” polgárság kategóriájába sem lehet egyértelműen besorolni, valahol a két csoport között helyezkedik el, pályájának áttekintésével talán éppen az átalakulás pillanatát,

63 Tudományos Gyűjtemény, 1829. V. [128.] és képmelléklet; tudomásom szerint ez volt az első eredeti magyar (magyar mester által készítettett, és nem külföldi lapból átvett) divatkép, nemzeti öltözetet ábrázoló mellékletre azonban már korábban is volt példa, a Magyar Hirmondó 1790. december 28-i számához csatolt kép témája: „Magyar kisasszony nemzeti köntösben”. Lásd Busa, 1986.; a képet eddig még nem sikerült megtalálnom.

64 Tudományos Gyűjtemény, 1830. III. képmelléklet.

65 BFL IV.1223.c. Polgári perek 6289. melléklet.

66 Pl. Blaskovits, 1839. 124. p.

67 Kostyál ugyanakkor tervezett magyar papi díszöltözetet (Reform, 1848. 12. sz. melléklet) és egyenruhát is például a pesti magyar polgári katonaság számára (Der Spiegel, 1844. 100. p.; Regelő Pesti Divatlap, 1844. január 14. 91. p.)

68 Bácskai, 2002. 128. p.

egy átmeneti polgári identitást lehet megragadni.⁶⁹ A „régí polgárság” mentalitásának jellemzői közül dokumentálható nála például a jótékonykodás, a családról való gondoskodás, és itt kell megemlíteni azt is, hogy valójában, a látszat ellenére ragaszkodott a céhes világhoz. Ugyanakkor miközben belépett a német szabók céhébe, részt vett a céh életében, vezetésében, ki is lépett a régi polgár számára magától értetődő céhes keretek közül azzal, hogy a szabályokat figyelmen kívül hagyva egy másik szakma termékét készítette, és így szembekerült a céhes renddel és az azt — igaz, ekkoriban már nem túl hatékonyan — védő városi hatalommal. Űgyesen és hatékonyan élt a reklám különböző formái adta lehetőségekkel, és igyekezett minél szélesebb piacot teremteni termékei számára. Már említettem, hogy Klasszyval folytatott vitájának kiváltó oka az elsőség kérdése volt: Kostyál első cikkéből kiütözik a szakmai hiúság, az individuális sikerre való éhezés. Cikkeiben a közönségre bízta, hogy egyedül munkájuk eredményét figyelembe véve ítéljék meg a mestereket. Bonyolítja a Kostyál „polgári” identitásáról kirajzolódó képet, hogy valójában nemes volt, bár nemességét csak 1843-ban hirdettette ki Pest vármegyében; a városban nem nemesként, hanem céhes iparúzó polgárként telepedett le. Nemesi származására nem is nagyon hivatkozott, csak amikor feltétlenül szükség volt rá. Például abban a peres ügyben, ahol egy céhtársa rágalmazással vádolta: Kostyál ekkor nemességére hivatkozva állította, hogy felette Pest város törvényszéke nem bíraskodhat.⁷⁰

Bizonyára nem felelne meg a valóságnak, ha Kostyált az új, vitapartnerét pedig a régi polgárság képviselőjének tekinteném. Valójában Klasszy pályája Kostyáléhoz hasonlóan alakult, iparát, megrendelőinek körét, ellenfeléhez hasonlóan, a korban modernnek számító eszközökkel népszerűsítette és bővítette. A céhes retorika számára egy természetesen adódó, elvben a hatalom által is támogatott eszköz, szükség szerint bevethető fegyver vagy vért volt a konkurenciával szemben, a vásárlókért folytatott harc során. A két szabómester meggazdagodása, majd elszegényedése pedig a vitában felhasznált céhes érvrendszerhez hasonlóan arra utal, hogy valójában egyikük sem tudott élni a nemzeti divatmozgalom meglovagolásával és gerjesztésével, a céhes világból kifelé mutató, szokatlan, újszerű üzleti fogások bevetésével szerzett vagyonnal. Szüklátókörségüket az is mutatja, hogy a legfőbb konkurenciát egymásban, vagy tágabban értelmezve a másik céhben látták, pedig a százezressé növekedő nagyvárosban és vonzáskörzetében bizonyára nem a néhány száz céhes szabó, hanem a ruhakereskedők jelentették az igazi konkurenciát.

---

69 A régi és új polgárság kérdéséről lásd: *Bácskai*, 2002.; *Uő.*, 2006.

70 BFL IV.1223.c. Polgári Perek 6289.

A két szabó vitájáról nem olvashatunk többet a lapokban. 1848 előtt mind a ketten folyamatosan jelen voltak a sajtóban, divatképeket és hirdetéseket közöltek, de rivalizálásukra a vita lezárulta után csak annyi utal, hogy egymás után jelentették meg divatképeiket, hirdetéseiket a különböző lapokban, ahol egyikük feltűnt, ott hamarosan a vetélytárs is megjelentetett valamilyen hirdetést, vagy éppen jótékony tevékenységéről szóló híradást (amit természetesen szintén lehet reklámként értelmezni).

A sajtóvita és szereplőinek bemutatása végeztével még egy problémát szükséges felvetni. Nem kelt-e gyanút az olvasóban, ha egy reformkori szabómester így fogalmaz: „*mint gyenge nyári szellő öllelek által benneteket*”, mint ahogyan ezt Kostyál tette a *Férfi-divatközlönyben* közreadott búcsújában?⁷¹ Továbbmenve: vajon változtatna-e a vizsgált szövegek, a szabó-disputa jelentésén és értelmezésén, ha kiderülne, a két mester, vagy közülük legalább az egyik, esetleg éppen az, aki szerepel Szinnyei magyar írói között is, nem tudott írni? Saját válaszomat azzal adom meg, hogy meglegszem e földhözragadt kérdés feltevésével, nem hívom segítségül a nyelvészetet, és írásszakértőt sem vonok be a Kostyál Ádám által vagy az ő nevében (kézzel) írt dokumentumok tanulmányozására. Azt azonban megemlítem, hogy a *Vasárnapi Újság* már többször hivatkozott cikke szerint Kostyál írástudatlan volt.

Céhek egymás ellen

A szereplők

A pesti szabók az 1770-es évekig egy céhet alkottak, ekkor vált külön a magyar és a német szabócéh. Az előbbi privilégiuma 1776-ból, az utóbbié 1778-ból származik.⁷² A korábban már idézett korabeli szerző, Szokolay István úgy vélte, a céhek azért különültek el nemzetiségek szerint, mivel a németek nem fogadták be a magyarokat, és a szervezetek működését azóta is német-magyar ellentét jellemzi.⁷³ Az újabb irodalom nem nemzetiségi ellentétre, hanem gyakorlati, szakmai okokra ve-

71 Kostyál Ádám búcsúvétele. *Férfidivat-közlöny*, 1863. tavaszi szám, 13.

72 Dóka, 1979. 219. p.

73 Szokolay, 1846. 20. p.

zeti vissza a céhek különválását, egyszerűen a német, illetve magyar öltözet különbsége miatt vált szükségessé a két mesterség elkülönülése.⁷⁴

A német szabók 1824-ben megújították kiváltságlevelüket, a magyar szabó céh azonban nem.⁷⁵ Tisztázatlan, hogy miért nem tettek eleget a Helytartótanács 1813-ban kelt rendeletének; talán a kis létszámú céh anyagi helyzete nem tette lehetővé a drága privilégium kiváltását. A Kostyál-ügyben a pesti német szabók fel is használták ezt az érvet a magyar céh ellen, a Helytartótanács egy végzését pedig úgy indokolta meg, hogy mivel Pesten a magyar szabók nem alkotnak a németektől elkülönült testületet, mindkét céh tagjai olyan ruhákat készíthetnek, amilyeneket jónak látnak. A mulasztás jelentőségére és lehetséges következményeire mutat rá egy budai rác szabó személye körül kibontakozó vita is a 19. század első feléből, melynek során a budai német szabók kiderítették: a rác céh nem újította meg kiváltságlevelét, ezért valójában nem is létezik. A Helytartótanács kötelezte a rácokat, hogy csatlakozzanak a német szabókhoz, különben kontárként fogják őket kezelni.⁷⁶

A német és a magyar szabó céh 1830-as évekbeli konkurenciaharcának megértéséhez fontos adalékul szolgál a szabóiparban működő kézművesek létszáma. Az iparoslétszám megállapításához forrásul kínálkozó összeírások, iparos-címjegyzékek azonban meglehetősen pontatlanok. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kézműiparokban tevékenykedők összlétszáma jóval meghaladta a céhes iparosok számát, pusztán a céhes iparosok számbavételével nem alkothatunk képet az egyes szakmákban jelen levő konkurencia méretéről. Közismert, hogy a céhes ipar nem piaci alapokon működött, nem feltétlenül alkalmazkodott a megrendelők igényeinek változásához, a ruházati ipar — és különösen az egyre korlátozottabb méretű, speciális fogyasztói csoport érdeklődésére számot tartó magyar szabóipar — potenciális fogyasztóinak aránya pedig nem feltétlenül növekedett arányosan Pest lélekszámának 19. századi felduzzadásával. A német és a magyar szabók (céhtagok) létszáma, illetve a létszám növekedése közötti különbség azonban olyan mértékű, hogy annyit legalábbis meg lehet állapítani: Pesten a német szabók termékei, a nyugatias divat kellékei feltehetően jóval keresettebbek voltak, mint a magyar nemzeti öltözet.⁷⁷ A két céh méretének különbsége ugyanakkor magyarázatul

---

74 Kósa, 1937. 217. p.; Ugyanakkor tisztán nemzetiségi alapú szétválásra is volt példa: 1745-ben a magyar seborvosok, 1768-ban a német lakatosok alakítottak külön céhet, és ezekben az esetekben nemigen lehet szakmai okokra hivatkozni. Bp. tört. III. 1975.

75 Dóka, 1979. 81. p.

76 Kiss, 1910. 53–54. p.

77 1827-ben a magyar szabó céhnek 32, a német céhnek 205, 1840-ben a magyar szabó céhnek 26, a német szabó céhnek 281 tagja volt. Dorffinger, 1827.; Blaskovits, 1840.

is szolgál a Kostyál és céhtársai körül kibontakozó céhes konfliktusra, a két céh érvelésének eltéréseire.

A német és a magyar szabócéh konfliktusa a pesti tanács előtt

A. Kerényi Mária Kostyálnak szentelt tanulmányában a következő megállapítást tette: „...érthető lenne, ha a magyar vagy német szabó céh valamilyen intézkedéssel megtorolta volna a határsértést, esetleg megtiltotta volna a magyar ruhák készítését Kostyálnak, aki ezzel a nemzeti érzelmektől vezérelt tetteivel céhen kívüli konkurenciát [sic!] teremtetett a magyar szabóknak. [...] Kostyál, aki céhmester volt, a konkurrens [sic!] Klaszy Vencelen kívül senkit sem botránoztatott meg.”⁷⁸ — és ez részben igaz is, hiszen a sajtóban más szabók nem avatkoztak be a két szabómester szóváltásába. A vita azonban nem csak a lapok — egyébként feltehetőleg nem túl népes⁷⁹ — olvasóközönsége előtt folyt. A magyar szabócéh 1832-ben panaszt tett a német szabók ellen, és kérte a pesti tanácsot, tiltsa meg nekik a magyar öltözékek varrását, Kostyálnak pedig a magyar szabó név viselését.⁸⁰ A vita tehát immár nem két magánszemély, hanem két szervezet között és hivatalos fórum előtt folytatódott — úgy tűnik, a magyar szabók a vita eldöntését mégsem bízták teljes egészében a közönségre, mint ahogyan ezt Klasszynál olvashattuk.

Az ügyben keletkezett iratok, amelyeket a továbbiakban forrásként használok, a sajtóvita során megjelent cikkekhez hasonlóan, óvatosan kezelendők. Azt, hogy ki mit gondolt valójában, a panaszok, nyilatkozatok, beadványok alapján éppoly nehéz (lehetetlen) lenne megmondani, mint azt, hogy kik is pontosan azok a fogyasztók, akikért a küzdelem folyt. Ismét be kell értnünk annak vizsgálatával, hogy kit milyen érdekek mozgattak, mit mondtak, és mit értek el mindezzel. E forrásokat olvasva ugyanakkor a két oldal (amelyhez harmadikként a pesti tanács, illetve a Helytartótanács által képviselt hatalom is csatlakozik) érdekei és az érdekérvényesítés eszközéül használt érvrendszer (amelyek egyébként erősen emlékeztetnek a sajtóvitában felsorakoztatott érvekre) világosabban rajzolódik ki, mint a két szabómester írásaiban. A beadványok készítőit, ellentétben az újságcikkek szerzőivel, nem korlátozta a terjedelem, és a tanács előtt folyó vita tétje is nagyobb volt. Elv-

⁷⁸ Kerényi, 1983. 106–107. p.

⁷⁹ A Tudományos Gyűjteménynek az 1820-as években mintegy 800 előfizetője volt. Erdélyi, 1970. 11. p.

⁸⁰ BFL IV.1202.a. Tanácsulési jegyzőkönyvek, 1832. 2720.; Kostyál szerepét és műhelyének kapacitását jól jellemzi, hogy az ügy valódi főszereplője ő volt.

ben, hiszen a német szabókat elmarasztaló tanácsi határozat végrehajtása nem volt túlságosan hatékony — a többi hasonló ügyben született határozatokhoz hasonlóan; a pesti tanács és a Helytartótanács véleménye pedig nem feltétlenül egyezett.

Közismert, hogy a céhek ügyeltek a rokonszakhák munkaterületének alapos körülhatárolására. Igyekeztek megakadályozni, hogy más céh mesterei avatkozzanak bele tevékenységükbe, legényeiket ne csábítsák át, illetve más mesterséget tanult legények ne kérjék felvételüket a céhbe.⁸¹ Állandóak voltak a viták rokonszakhák céhei, illetve a pesti és budai rokon céhek között,⁸² és a mesterek azonnal panaszt tettek, ha más szakma képviselői kontárkodtak bele iparukba. A Kostyál elleni eljárás sem volt egyedi. Kostyál elleni beadványukban a magyar szabók felhozták Vabrosch János esetét, Kostyál ügye pedig későbbi konfliktusokban: a Lezsimirszky Emanuellel 1840-ben és a még később, Kammermayer Györggyel folytatott vitában vált hivatkozási alappá.⁸³ A magyar szabóknak nemcsak a német szabók okoztak gondot, többször felléptek a Pesten megtűrt ócska ruhákat áruló zsidókkal szemben is, akik pesti és vidéki magyar szabólegényektől „*alattomosan megszerzett zsinóros és sujtással cifrázott új magyar öltözetbeli darabokat, úgymint mentét, dolmányt és nadrágot az ő boltjaikban szabadon árulnak.*”⁸⁴ Konkurenciát jelentettek a pesti szabadalmas izraelita szabók is, 1846-ban például Goldner Hermann-nal kellett szembeszállniuk, aki „*oly nyilatkozatot tett közzé az újság lapokba, és oly ruhatárt nyitott a Nagyhíd-utcai Harisch-házban, mi szerint abban magyar nemzeti férfi öltözetek is készíttetnek ... mintha ő erre fensőbb helyen nyert volna jogot.*”⁸⁵ A magyar szabók panaszát kiváltó okok minden esetben hasonlóak voltak: a magyar céhhez nem tartozók varrtak vagy árultak magyar ruhát, sőt, még hirdették is törvénytelen tevékenységüket, magyar szabólegényeket és megrendelőket csábítottak magukhoz. Hasonlóak az érvek és a tanácsi döntések, intézkedések (a magyar ruhák készítésétől való eltiltás, valamilyen jótékony célra fizetendő pénzbüntetés, esetleg elzárás, a tiltott termék elkobzása) is.⁸⁶

A magyar szabók — a precedensek felsorolása mellett — elsősorban céhes érveket sorakoztattak fel beadványaikban, és a pesti tanács, illetve a Helytartótanács

81 Dóka, 1970. 213. p.

82 Nagy, 1966. 69. p.

83 BFL IV.1202.c Intimata 7448 a.n.; BFL IV.1202.h. Relationes 12124 a.n.

84 Sztraka János, Gáll Vendel, Pulny Imre pesti magyar szabólegények magyar nyelvű vallomása 1822-ből: BFL IV.1202.h. Relationes 1776 a.n.

85 BFL IV.1202.h. Relationes 8428 a.n. 1846. október 6. a magyar szabó céh beadványa; 1846. október. 9. Kálóczy Károly tanácsnok tudósítása.

86 1840-ben éppen Klasszy Vencel vitt el Tóth Gáspárral együtt egy magyar öltözetet Lezsimirszky műhelyéből. BFL IV.1202.h. Intimata 7448 a.n. 1840. augusztus 26.

is a céhes szabályokra hivatkozva hozta meg döntéseit. A pesti magyar szabók 1776-ban kiadott privilégiuma, amelynek kivonatos másolata a két szabó céh ügyének mellékletét képezi, kimondta: „*minden céhbeliek magok mestersége mellett maradjanak, és egyik a másik mesterségében magát ne avassa, hanem kiki maga mestersége mellett maradjon...*”⁸⁷

A Helytartótanács 1813-ban kelt rendelete, pontosabban az ahhoz mellékelt privilégium-minta, amelynek célja a céhek kiváltságleveleinek egységesítése volt, és amelynek alapján a német szabócéh megújított privilégiuma is minden bizonnyal készült, hasonlóképpen tiltotta a más céh monopóliumába tartozó termékek előállítását: „*Mivel minden mesterembereknek csak azon mesterségnek kézművei szolgálnak élelmökre, melyet gyakorolnak: óvják magokat a mesteremberek, hogy egyik osztály a másik kézi műveit ne készítse, és mások mesterségébe bé ne vágjon, hanem ki-ki maradjon meg azon munkák és művek mellett, melyek a régi szokás és divat szerint az ő mesterségökhöz tartoznak.*”⁸⁸ A pesti magyar szabók Kostyál és három másik német szabómester elleni panaszukban többek között ezekre a „közönséges céhbeli cikkelyekre” hivatkoztak: „*Kostyál Ádám, helybeli német ruha szabó mester, a czéhalis articulusok által kijelelt körébe nem maradhatván, arra a törvényteleniségre vetemedett, hogy alattomba magyar szabó legényeket tartván, azok által magyar ruhákat készíttetett, majd későbbben minden illendőséget és törvényt félre tévén, közönségesen is árulgatta, sőt ilyeneket kirakójába is a közönségnek látványságul kitette, magát újság levelekbe, magyar ruha szabónak, lárvásan ki adni nem átalította.*”⁸⁹

A céhtagok műhelyeiben csak a hagyományoknak megfelelő, a céh által ellenőrzött munkát lehetett végezni, tehát elvileg az sem lenne meglepő, ha a német szabócéh is fellépett volna Kostyál és a hasonló úton járó többi német szabó ellen, de ennek egyelőre nem találtam nyomát; bár semmi nem támasztja alá állításomat, mégis úgy gondolom, hogy erre nem került sor. Sőt, egy másik ügyből éppen arról értesülünk, hogy a magyar szabók sem kizárólag saját szakmájuk területén tevékenykedtek, német ruhát is varrtak, ezt azonban a német szabók nem elleneztek. Szerintük a férfiszabók, németek és magyarok egyaránt, már hosszú idő óta olyan

87 BFL IV.1202.h. Relationes 4123 a. n.; Az idézett részletet az ügyet tanulmányozó pesti tanácsnok piros aláhúzással emelte ki.

88 *Kassics*, 1835. 120. p.

89 BFL IV. 1202.h Relationes 4123. a.n.; A beadvány fennmaradt másolatán nincs keltezés, de minden bizonnyal valamikor 1832 tavaszán, tehát nagyjából egy évvel a sajtóvita lezárulta után keletkezett. Nem tudni, hogy a magyar szabók beadványát ki készítette, mindenestre feltűnő a hasonlóság a Klasszy által jegyzett cikkek szóhasználatával.

öltözeteket készítenek, amelyeket megrendelnek náluk, és soha senki sem foglalkozott a két szabócéh termékeinek elkülönítésével.⁹⁰

Bár a magyar szabók legfőbb fegyvere a céhes szabályokra való hivatkozás volt, további érveket is bevetettek. Saját, mégpedig különösen a fiatal, a céhbe frissen, és éppen a címzett pesti tanács, illetve a Helytartótanács parancsára felvett mesterek megélhetési nehézségeire hivatkoztak (akiket mellesleg a szabólegények ismétlődő panaszainak tanúsága szerint nem is olyan szívesen vettek fel): „*Kostyál Ádámnak ebbeli helytelen tette, ő Cs. Kir. Felsége által a helybeli magyar szabó céh részére kegyelmesen kiadott privilégiumnak sérelmére, de a mintegy 40 tagból álló magyar céh egyes tagjainak is világos kárára szolgál; tagadhatatlan és igazságos dolog lévén, hogy csupán olyanok vehetik el a magyar szabóságnak hasznát, akik ezen mesterségtől, mind a hadi, mind pedig a házi adót fizetik.*” „*Nékiünk az ifjú supplicánsokat, felsőbb parancsolatok következtetésére is, a céhbe be kellett vennünk: nem igazságos tehát, hogy az ily fiatal kezdő mesterek kenyerét más mesterségbeliek ragadozzák el.*” A német szabók szintén kitértek arra, hogy a céhtagok magukat és családjukat iparukból tartják el, ahogyan ez a céhbeli cikkelyekben is áll, de számukra ebből az következett, hogy az iparokat, az iparosok által előállított termékek körét inkább bővíteni, mintsem korlátozni kell.⁹¹

A magyar szabók monopóliumát megsértő német szabók érvelésében nagyobb szerepet kap a szakértelem kérdése. A már említett Lezsimirszky azzal védekezett a magyar szabók támadása ellen, hogy ő „*felszabadított magyar szabó mester*” — igaz, hogy a mesterséget éppen Kostyálnál tanulta.⁹² Érdekes, hogy — a döntéseiben a céhes szabályokat maradéktalanul figyelembe vevő pesti tanácsot képviselő — Szász Mátyás tanácsnok a következő szavakkal tudósította a Helytartótanácsot az egyik német szabó ügyében: A magyar szabók „*nem tekintvén az e két céh között tettelegesen divatozó viszonyosságot a ruhák készítésében, nem tekintve azt, hogy senkit, akár német akár magyar öltözetet magának csináltatni akar egy vagy más felekezethez tartozó szabó mesterekre szoríttatni csaknem lehetetlenség legyen, mert mindenki egy vagy más szabó mesterek ügyessége és műveltségénél fogvást keletkezett közvéleményhez ragaszkodván, mindenkor az ügyesebb és műveltebbhez fordul.*”⁹³

90 „a magyar szabók, ha szinte német ruhát nem készítenének, nem is élhetnének, és ezt teszik is, s a német szabók nem ellenzik.” BFL IV. 1202.c Intimata 7448 a.n. 1840.08.26.; BFL IV. 1202.h Relationes 4123. a.n.

91 BFL IV. 1202.h 4123. a.n.

92 BFL IV.1202.c Intimata 7448 a.n. dátum nélkül, 1840. augusztus 13.

93 BFL IV.1202.c Intimata 7448 a.n. 1840. december 25.

Szász szavaiból érződik a magyar szabókkal szembeni türelmetlenség: természetesnek tartja a szabad szabóválasztást, és elfogadja, hogy a céhes rendszabályokat fölülírja a vásárlói magatartás. Mindez persze nem befolyásolta a Helytartótanács döntését, amely ebben az esetben is a magyar szabóknak kedvezett.

A felhozott érvek következő csoportját a szakmai kérdések képezik. A német szabók szívesen hivatkoztak arra, hogy a magyar és német ruha közt nem lehet határozott különbséget tenni. Nem lehet előírni, hogy ki milyen ruhadarabokat készíthet, mivel az ízlés, a divat, a ruhák szabása és anyaga állandóan változik. Álláspontjuk szerint egyenesen káros lenne meghatározni és rögzíteni az egyes céhek által készíthető öltözetek formáját és szabását: így az is megtörténhetne, hogy példának okáért a magyar szabók csak olyan ruhákat készítenének, amilyeneket már senki sem hord. A magyar szabók szerint a magyar és német szabók azért alkotnak külön céhet, mivel különböző öltözeteket készítenek, és világos különbséget tesznek a német (frakk és felöltő) valamint a magyar díszruha és az annak részét képező attila között — ez utóbbiakat csak a magyar szabók varrhatják. A német mesterek viszont azt állították, hogy a külföldön, Angliában is népszerű attila, amelyet a magyar szabók kizárólagosan magukénak vallanak, valójában nem más, mint a bekecsnek nevezett — német — ruhadarab egy változata, átalakított formája. A német szabók a német és magyar öltözet közötti különbséget az arany és ezüst zsinórozásban vélték felfedezni, azonban ezt sem tartották elegendő oknak a két szakma merev szétválasztására, mivel a paszomány egész Európában divatos, mindenféle ruhadarabot díszítenek zsinórozással, az ügyes szabó pedig más eszközökkel is tud magyaros jelleget adni egy ruhadarabnak. Úgy látták, a vevők látnák kárát, ha egyazon ruhadarabot két-három különböző mesterrel kellene elkészíttetniük, és a magyar szabók is rosszul járnának, ha cserébe megtiltanák nekik a zsinórozatlan öltözetek varrását.

A nemzeti szempont említése sem maradt el a magyar cég beadványából (bár ezen a ponton a panasz nem túl bőbeszédű, talán maguk is érezték, hogy érvelésük némiképp sántít): „*közsérelem nélkül hallani sem lehetne, hogy német mesterségbeli szabó, habár személye született magyar legyen is, magát nemzeti szabónak mondhassa.*” A magyar szabók tehát itt azt állítják, a nemzeti szabósághoz nem elég a magyar születés, a magyar szabó céghez tartozás is szükséges.

A nemzeti érvelést az ellenfél is felhasználta. A német szabó cég elöljárója, Johannes Korber a városi tanács számára készített jelentésében⁹⁴ egyebek mellett — érvelése zárásaként — arra hivatkozott, hogy Kostyál „*secus natus Hungarus*”,

---

94 BFL IV.1202.h Relationes 4123 a. n. Joannes Korber jelentése, 1832. szeptember 1.

vagyis különben magyar születésű. Mivel Kostyálról tudjuk, hogy magyar nemesi család sarja, ezen a ponton nincs különösebb jelentősége annak (de természetesen nem is lehet kideríteni), hogy Korber melyik jelentésében használta a „*Hungarus*” szót, és így a „nemzeti érvelés” kifejezést is meghagyhatom a maga kétértelműségében. Ebből a szempontból érdekesebbnek tűnik a német szabók „alázatos nyilatkozata”⁹⁵, amelyet a pesti tanács felszólítására készítettek az immár két éve folyó Kostyál-ügyhöz kapcsolódóan. A nemzeti érv Korber jelentéséhez hasonlóan itt is hangsúlyos helyen, a szöveg befejezésében kap helyet. A német szabók szerint egy olyan országban, ahol számos nemzet (Nation) él együtt, felesleges és zavaró a férfiszabók kicsinyes elkülönítése. A folytatásban a szerzőket elragadja a hazafiúi — vagy nemzeti szenvedély, és talán kissé tovább is mennek a tanács által feltett eredeti kérdésnél (melyik ruhadarabot melyik céh készítheti), amikor eljutnak a magyar (magyarországi), német és magyar céhbe tömörülő szabók érdekközösségének gondolatáig: „*Auch wir sind Kinder desselben Landes, leben unter dem Schutze derselben Gesetze, und genießen derselben bürgerlicher Freiheiten. Auch wir sind Ungarn! und wir rühmen uns es zu seyn. Der Geschmack also in unserer Arbeit soll uns, die wir gleich berechtigt seyn sollen, wegen getheilter, eingebildeter Interessen nicht trennen.*”

A tanács végül a közönséges céhbeli cikkelyekre hivatkozva tiltotta meg a német szabóknak a magyar ruhák készítését.⁹⁶ A probléma azonban ezzel nem oldódott meg, Kostyál a Helytartótanácshoz fordult az őt a magyar ruhák készítésétől eltiltó tanácsi döntés miatt, és kérte, hogy férfiszabó-iparát továbbra is zavartalanul üzhesse. 1838-ban pedig a magyar szabó céh kérte újra a tanácstól, „büntetés alatt” tiltsák meg Kostyálnak, hogy magánszemélyeknek magyar ruhát készítsen, mivel a magát magyar szabónak kiadó szabómester a német céh mesterségébe „*bocsátja sarlóját, kenyerünket, jövedelmünket, mint a Tolvaj-méh hordja*”.⁹⁷ Újabb vizsgálat következett, és a két céh közötti vita, úgy tűnik, tíz évvel később sem zárult még le: a *Regélő Pesti Divatlap* 1842-ben közölte a pesti magyar szabók panaszát, amely szerint Kostyál a városi tanács és a Helytartótanács többszöri figyelmeztetése ellenére is pesti magyar szabóként tüntette fel magát a lap 45. számában,⁹⁸ a né-

95 BFL IV.1202.h. Relations 4123 a. n.; a nyilatkozat német nyelven, de latin betűkkel íródott.

96 BFL IV.1202.h. Relations 4123 a. n.; BFL IV.1202.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1832. 3272.

97 BFL IV.1202.h. Relations 4123 a. n.; BFL IV.1202.h. Relations 6062 a. n.

98 Regélő Pesti Divatlap, A Regélő Tárcája, 1842. I. 354. p. A kifogásolt újságcikk Kostyál egy jótékony cselekedetéről számolt be.

met szabók pedig a törvény és a rend ellenére továbbra is varrnak „*alattomban*” magyar öltözetet.⁹⁹

Kostyál mindeközben változatlanul varrta a magyar ruhákat és közölte a nemzeti divatképeket.¹⁰⁰ A konfliktus valószínűleg inkább kedvezett, mintsem ártott neki. Hogy ismertségének, boltja forgalmának növekedését mennyiben segítette a vita, nem lehet megmondani, az erkölcsi tőke pedig egyébként is nehezen mérhető — hipotézisek helyett következzen egy idézet a *Hasznos Mulatságokból*: Kostyál Ádám a lap legbuzgóbb pártfogóinak egyike, kezdetektől fogva közöl divatképeket. „*Miért mily köszönettel tartozunk neki, csak az képes megítélni, ki előtt tudva vannak az akadályok, melyekkel azoknak ügyében küzdenie kellett, s az áldozatok, melyeket reájok szentelt.*”¹⁰¹

Összegzés

A céhes ipar korábbi egyeduralma a vita idejére, a 19. század harmincas éveire már megszűnt. A céhes mestereknek számolniuk kellett a II. József alatt rövid időre legalizált, majd a hatóságok által megtűrt (és bizonyos esetekben engedélyt szerző) kontárok, a kereskedők (rajtuk keresztül más városok iparosai, illetve a külföldi áruk) és a céhen kívüli szabadiparok versenyével.¹⁰² Ezért is volt lehetséges, hogy a kis létszámú, gyenge magyar céh nem tudott hatékonyan fellépni Kostyál Ádám (és a többi német szabó) ellen, aki nemcsak megszegte a céhes előírásokat, hanem a sajtóban magyar öltözetek készítőjeként és a német szabók panasza szerint magyar szabómesterként hirdette magát. Normaszegő magatartása provokálta ki azt a vitát, amelyből megint csak ő és a magyar öltözet ügye profitált. Valószínűnek tartom, hogy Klasszy és a magyar szabók számára a vitának inkább elvi jelentősége volt,

99 Regélő Pesti Divatlap, A Regélő Tárcája, 1842. 544. p.

100 Az egyetlen Kostyál-számla, amelyet sikerült megtalálnom, valószínűleg 1832-ből vagy 1840-ből való, és többek között „fekete atilla dolmány és magyar nadrág”, valamint „hosszú mente” elkészítéséről tanúskodik; BTM Kiscelli Múzeum Kézirattár 15.472; a számtalan divatkép közül pl. Honművész, 1836. február 11., 12. szám; érdekes, hogy amikor Klasszyt szakértőnek kérték fel egy Kostyál és egyik megrendelőjének özvegye között folyó perben, Klasszy meg sem említette, hogy Kostyálnak valójában nem is lett volna szabad magyar öltözet készítését vállalnia. BFL IV.1223.b. Pesti törvényszék iratai, 19712. A magyar céh 1838-ban beadott panaszában számos magyar arisztokratát felsorolt, akiknek Kostyál a „királyi rendszabásokat” megsértve, magyar ruhát varrt. BFL IV.1202.h. Relationes 6062 a.n.

101 *Hasznos Mulatságok* 1841. június 27. 408. p.

102 *Berlász.* 1967. 561. p.

hiszen Pest fizetőképes lakosságához (és a német szabók számához) képest a magyar szabók meglehetősen kevesen voltak. Kostyál magyar ruhái önmagukban nem növelték a versenyt, ráadásul a nemzeti öltözetet népszerűsítő képeivel és írásaival (amelyeket magyar és német szabók hasonló közleményei követtek), nemkülönben a céhes szabályok és a szakértelem kérdéseit feszegető vitával, meg is teremthette a maga megrendelői körét.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lett volna verseny a magyar öltözet piacán. Amint láttuk, magyar ruha készítésével — az arra kizárólagos jogot formáló magyar szabókon kívül — mások is foglalkoztak. A magyar szabóknak a német szabókon túl rendszeresen fel kellett lépniük a céhen kívüli szabómesterek, a vidéki magyar szabók termékeivel is kereskedő ócskaruha-árusok, a szabadalmas zsidó szabók, zsidó és nem zsidó kontárok ellen is. A sorozatos panaszokkal azonban csak a tüneteket lehetett orvosolni, pontosabban csillapítani: valójában mindenki olyan terméket készített, amilyenre megrendelést kapott. A céhes statisztikák már nem fedték a valóságot, német szabók és céhen kívüliek is varrtak magyar ruhát. Éppen ez lehet az egyik válasz arra a kérdésre, hogy a nemzeti divat elterjedésével, a magyaros öltözközköri hírveréssel és Pest lakosságának növekedésével párhuzamosan miért nem nőtt a magyar szabók létszáma, és Kostyál tevékenysége miért váltott ki több, mint egy évtizeden át zajló, a jogaikban sértett magyar szabók számára végül is csak jogi elégtételt, nem pedig gyakorlati eredményt hozó vitát a két rokon szakma között. Természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy a céhek nehezen engedtek maguk közé új tagokat (ez a német szabó céhre egyébként nem volt jellemző, a magyarra annál inkább), hogy nem piaci alapon működtek, tehát a kereslet növekedése nem feltétlenül vonta maga után a kínálat növekedését.

Elegendő forrás hiányában nem tudjuk megmondani, kik is voltak azok a megrendelők, akikért a küzdelem folyt. A véletlenszerűen megmaradt számlák, illetve szabók és vásárlók peres ügyei arra engednek következtetni, hogy a magyar ruha vásárlását (és feltehetőleg viselését) valószínűleg nem lehet sem egy meghatározott társadalmi csoporthoz, sem nemzetiséghez kötni. A vásárlók között éppúgy megtaláljuk Jean-Baptiste Lemoutont, a budai egyetem francia születésű tanárát, mint vidéki birtokosokat és megyei tisztviselőket. Mindkét szabócéh érvelésében szerepel, hogy a magyarországi németek is hordták a magyar öltözetet, nevezetesen az attilát, sőt, a magyar öltözet egy időben külföldön is kedvelt volt. A pesti magyar ruha piac minden bizonnyal szűk volt a magyar céh és más, magyar öltözetet készítő kézművesek számára: a szabók, köztük Klasszy és Kostyál, nemcsak pestieknek dolgoztak, megrendelőik között szép számmal szerepeltek vidékiek és

külföldiek is.¹⁰³ Klasszzy készárut is tartott, így szolgálta a vidéki vásárlók kényelmét, hiszen tudta, „*mely terhes legyen a magyar ruhák elkészülése utáni hosszas várakozás, és Pesten költségeskedés*”,¹⁰⁴ kész öltözetek közül pedig levélben is lehetett rendelni.¹⁰⁵

Bár a keresletről, a fogyasztásról jóval kevesebbet tudunk, mint a kínálatról, adódik egy másfajta válaszlehetőség is: lehetséges, hogy az új divat nem terjedt el olyan széles körben, a nemzeti öltözetre való igény mégsem volt olyan mértékű, mint ahogyan arra a nemzeti divatról megélénkült diskurzus alapján számítanánk, a vásárlók egy-egy rövidebb nemzeti kitérő után végül mindig visszatértek az aktuális nyugat-európai divathoz. A divatlapok lelkes cikkei inkább egy viszonylag szűk és nehezen lehatárolható csoportnak a nemzeti hagyományok feltámasztására irányuló vágyát és erőfeszítéseit tükrözik.

Források és irodalom

Levéltári és kéziratok források

Budapest Főváros Levéltára (= BFL)

BFL IV.1202.a. Pest város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek

BFL IV.1202.c. Pest város Tanácsának iratai. Intimata a.n.

BFL IV.1202.g. Pest város Tanácsának iratai, Missiles a.n.

BFL IV.1202.h. Pest város Tanácsának iratai, Relationes a.n.

BFL IV.1202.s. Pesti háztulajdonosok összeírása

BFL IV.1202.hh. Árverések könyve

BFL IV.1223.b. Pesti törvényszék iratai

BFL VIII.1102. Budapest Székesfőváros Rókus közkórház iratai

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény

B 687/1/183?; B 687/1/1832

BTM Kiscelli Múzeum, Kézirattár

103 A Vasárnapi Újság említi például II. Mahmud szultánt és Demidoff orosz herceget. 1863. november 1. 44. sz. [385].

104 Értesítő, 1836. 35., 37., 38. szám.

105 Értesítő, 1838. 66. szám.

Publikált források

Sajtó
 Der Spiegel 1844.
 Értesítő 1833–1840.
 Férfi-divatközlöny 1858–1863.
 Hasznos Mulatságok 1829–1841.
 Hazai és Külföldi Tudósítások 1827–1832.
 Honművész 1842.
 Hölgyfutár 1863.
 Iparosok Lapja 1860.
 Magyar Sajtó 1863.
 Rajzolatok 1835.
 Regélő Pesti Divatlap 1842–1846.
 Reform 1844.
 Tudományos Gyűjtemény 1829–1831.
 Vasárnapi Újság 1863. 44. szám

Könyvek

<i>Blaskovits</i> , 1839	<i>Blaskovits, A.</i> : Pester und Ofner Wegweiser, Gemeinnütziger Kalender für alle Stände Ungarns, auf das Gemein-Jahr 1839, welches aus 365 Tagen besteht., Ofen, 1839.
<i>Czaga – Jancsó</i> , 2001	<i>Czaga Viktória – Jancsó Éva</i> : Pest-Budai nemzetőrök 1848-1849. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Bp., 2001.
<i>Dávid</i> , 1994	<i>Dávid Zoltán</i> (szerk.): 1850. évi erdélyi népszámlálás. Bp., 1994.
<i>Fényes</i> , 1843.	<i>Fényes Elek</i> : Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest, 1843.
<i>Illyefalvi</i> , é.n.	<i>Illyefalvi I. Lajos</i> : Pest polgárai, 1686–1848. Kézirat. é.n. (Fővárosi Ssabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény)
<i>Jeszenszky</i> , é.n.	Jeszenszky Ferdinánd visszaemlékezései. A család tulajdonában. Megjelenés alatt.

- Kassits*, 1835   *Kassics Ignác*: A Magyar Országi mester-embereket, ezeknek legényeit és tanítványait, nem különben a mester czéheket illető kegyelmes királyi rendeletek kivonatai. Bécs, 1835.
- Móth*, 1833   *Móth Endre*: Rövid értekezés a nemzetiségről. Pest, 1833.
- Nagy, L.*, 1828   *Nagy, Ludovicus*: Notitiae politico-geographico statisticae incluty regni Hungariae Partiumque eidem. Buda, 1828.
- Az Országos
Védegyesület...
1844   Az Országos Védegyesület alapszabályai és alakulásának rövid leírása. [Pozsony], [1844]
- Podmaniczky*, 1884   *Podmaniczky Frigyes*: Egy régi gavallér emlékei. Bp., 1984.
- Szokolay*, 1846   *Szokolay István*: Czéhek és iparszabadság. Pest, 1846.

Felhasznált irodalom

- Bayer*, 1887   *Bayer József*: A nemzeti játékszín története I–II. Bp., 1887
- Bácskai*, 2002   *Bácskai Vera*: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp., 2002.
- Bácskai*, 2006   *Bácskai Vera*: A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Bp., 2006. 15–37. p.
- Berlász*, 1967   *Berlász Jenő*: A pest-budai céhes ipar válsága és a Ferenc kori céhszabályozás. 1790–1840. In Századok évf. (1967) 3–4. 546–582. p.
- Bisztray*, 1948   *Bisztray Gyula*: A prenumeráció. Egy fejezet a magyar könyvkiadás és olvasóközönség történetéből. In: Magyar Századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez. Szerk. Bp., 1948. 177–200. p.
- Bp. tört. III.   *Kosáry Domokos* (szerk.). Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest története III. kötet. Bp., 1975.
- Busa*,
1986–1996   *Busa Margit, V.*: Magyar sajtóbibliográfia. Budapest, 1986–1996

- Dóka, 1970* *Dóka Klára: A pesti céhrendszer válságának kibontakozása az 1840-es években. Bp., 1970*
- Dóka, 1979* *Dóka Klára: A pest-budai céhes ipar válsága (1840-1872). Bp., 1979.*
- Erdélyi, 1970* *T. Erdélyi Ilona: Irodalom és közönség a reformkorban. Regélő Pesti Divatlap. Bp., 1970*
- Dózsa, 1997* *F. Dózsa Katalin: Budapest – Divatváros. A magyar divattervezés rövid története. In: Tanulmányok Budapest Múltjából XXVI. (1997) 89–108. p.*
- Heiszler, 1994* *Heiszler Vilmos: Soknyelvű ország multikulturális központja. Németek és szlovákok a reformkori Pest–Budán. In: Budapesti Negyed, II. évf. 2. szám 1994. nyár 5–22. p.*
- Kerényi, 1983* *A. Kerényi Mária: „Pesti polgár és férjfishabó”. Kostyál Ádám. In: Folia Historica 11. 104–116. p.*
- Kiss, 1910* *Kiss László: A budapesti férjfishabók és fiúruhakészítők ipartestületének 50 éves története. A pesti, budai és budai szabócéhek élete. Bp., 1910.*
- Kósa, 1937* *Kósa János: Pest és Buda magyarosodása 1848-ig. Bp., 1937.*
- Lukács, 2002* *Lukács Anikó: Nemzeti divat a reformkori Pesten. In: Korall, 10. (2002. december) 40–56. p.*
- Nagy, 1966* *Nagy István: A kézművesipar fejlődése és a céhrendszer reformja Pesten a XVIII. században 1690–1780. In: Tanulmányok Budapest Múltjából XVII. 59–106. p.*
- Nagy Iván, 1859* *Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–VI. Pest, 1859. III.*
- Rexa, 1928* *Rexa Dezső: A Nemzeti Színház megnyitásának története. Bp., 1928.*
- Székely, 1887* *Székely József: Magyar játékszín. A Nemzeti Színház felszázados ünnepélye alkalmából. Bp., 1887.*
- Szinnyei, 1889* *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. kötet Kostyál Ádám címszó. Bp., 1899. p.*

Szluha, 2003

Szluha Márton: Nyitra vármegye nemes családjai I–II. Bp., 2003.

Zolnay

Zolnay László: A múlt századi divat történetéből. In: Budapest, 15. (1977) 3. sz. [38]–41. p.

CSATÁRI BENCE

AZ ORSZÁGOS RENDEZŐ IRODA TÖRTÉNETE (1958–1989)

A Kádár-rendszer ifjúság-és kultúrpolitikájának könnyűzenei szegmensét a mai napig sok vita övezi. Egyes vélemények szerint a rezsimnek nemigen volt koncepciózus, kifejezetten célirányos könnyűzenei politikája, ami ennek a területnek az egészét átfogta volna. Ennek alátámasztására fel szokták hozni, hogy mennyire sokféleképpen működtek az egyes könnyűzenei intézmények. Amit az egyik helyen megengedtek, azt másik helyen a legszigorúbban tiltották, és fordítva. A művelődési házak által felléptetett zenészek hol szívesen látott vendégek voltak, más-hol esélytelenül próbálkoztak a színpadra jutással. Ez volt a helyzet a koncertek biztosításával is: voltak intézmények, ahol kicsit többet megengedtek a szórakozó fiataloknak, míg Rajnák László igazgató atyai pofonjai a Budai Ifjúsági Parkban a hatvanas években közmondásosak voltak.¹

A kádári könnyűzenei politika koncepciótlanságát vallók leginkább arról feledkeznek meg, hogy szép számmal születtek különböző pártállami határozatok, állásfoglalások, utasítások, amelyeknek elvileg egységesen kellett volna érvényesülniük a kultúrpolitikának e területén. Az is igaz azonban, hogy ezek leginkább csak megkésett válaszok voltak bizonyos divatjelenségekre, könnyűzenei műfajok megjelenésére vagy akár konkrét eseményekre. Az anomáliák helyi szinten — területi és intézményi szempontból egyaránt — éppen abból származtak, hogy a rendszer „többszólamú” volt, miközben elvben nem is lehetett volna a hivatalos intencióktól eltérni. A hatalmi szféra helyi elemeinek hallgatólagos megállapodásai engedték kibontakozni azokat az együtteseket és előadókat, akiket a felső pártvezetés legszívesebben elsöpört volna Magyarország pop-rock-palettájáról. Annyi részizgassága tehát van a fenti állítás hangoztatóinak, hogy éppen ezeket a „vadhajtásokat” engedte kinőni a

---

¹ Rajnák László (1929–1983) a Budai Ifjúsági Park igazgatójaként tevékenykedett annak megalapításától, 1961. augusztustól 1974 februárjáig. Korábban első osztályú birkózó, majd az Óbudai Hajógyár birkózóinak edzője volt, 1958–1961 között pedig a budapesti KISZ-bizottságon dolgozott. Az ifiparkban engedélye nélkül senki nem léphetett fel, előfordult, hogy a zenészeket koncert előtt átöltöztette, máskor egyszerűen levitette őket a színpadról, ha nem játszottak „megfelelően”. A megnövekedett forgalmat azonban önkényes ádrágításokra, hamis jegyek árusítására használta fel, ezért 1974-ben hatévi börtönre ítélték. Lásd *Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János: A magyar rock története I. Népszabadság könyvek* Budapest, 2005. 56. p. (a továbbiakban *Jávorszky – Sebők*, 2005.)

kádári rezsim azzal, hogy azok az események, jelenségek, amelyek a könnyűzenében jelentőseknek számítottak, vagy elkerülték a politikai vezetés figyelmét, vagy tudtak ugyan ezekről, de marginális kérdésnek tekintették.

Az Országos Rendező Iroda (ORI) egy volt azok között az intézmények között, amelyek befolyásolták a zenészek megélhetését és a közönség izlésvilágát, aminek révén egyúttal a szocialista kultúrát próbálták terjeszteni, és igyekeztek kordában tartani a könnyűzenészek és nem elhanyagolható számú közönségük magatartását, életszemléletét, életmódját, általában véve pedig egész hozzáállásukat a kommunista rendszerhez. Így a cenzúra egyik fontos szereplőjévé vált,² és rendszeresen delegált tagot a kéthetente ülésező Táncdal- és Sanzonbizottságba is, amely eldöntötte, hogy mely számokat lehet játszani, melyeket kell átdolgozni, és melyek azok, amelyeket feltétlenül le kell venni a repertoárról, mert azok szöges ellentétben álltak a szocialista felfogású kultúrával. Az ORI-n, mint az országos könnyűzenei turnékat és adott esetben színházi haknikat lebonyolító szervezeten múltott, hogy kik azok, akik részt vehettek ezeken, és kik azok, akiket ezektől ideológiai okok miatt távol kellett tartani. Azok a könnyűzenei irányzatok, amelyek a szocialista irányultságú kulturális szemléletnek némileg, vagy akár pregnansabban is ellentmondtak, csak akkor juthattak át az ORI szűrőjén, ha anyagi hasznot reméltek tőlük. A nagy látogatottságnak örvendő koncertek bevétele ugyanis a vállalatot, és ezen keresztül az államot gazdagította, a zenészek ORI-fellépéseik alkalmával megszabott bérezésért játszottak.³

Az ORI-t tehát azért hozta létre a Kádár-rendszer kulturális vezetése, hogy monopolintézményként ellássa Magyarországot könnyűzenei műsorokkal. Ebbe a körbe mintegy háromezer vendéglátóhely, művelődési ház, sportcsarnok programjai tartoztak. Az ORI vizsgáztatási rendszerén keresztül döntötte el, hogy kiket alkalmaz, ennek során ideiglenes, vagy állandó fellépési engedélyt adott a zenészeknek. A vizsgák eredményei sok esetben személyes összeköttetéseken, és nem a zenei tudáson múltak.⁴ A vizsgáztatásra azonban elsősorban nem azért volt szükség, hogy eldöntsék egy adott zenészről, alkalmas-e rá, hogy lefogjon néhány gitárak-

---

2 A cenzúra gyakorlása több intézmény között oszlott meg, ugyanis nekik saját hatáskörükben joguk volt dönteni, hogy kikkel működnek együtt. A könnyűzenével is foglalkozó többi szervezet, mint a Magyar Rádió és Televízió, a Nemzetközi Koncertigazgatóság vagy a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat kialakíthatta a maga közreműködői körét, amelyek nem feltétlenül voltak azonosak az ORI által felléptetett előadókkal.

3 Az ORI ilyen módon történő zenekari gazdasági kizsákmányolásáról részletesebben lásd *Som Lajos*: Piramis vádirat. Hélios Kereskedelmi és Reklámszervező Kiszövetkezet, Bp., 1989.

4 Schuster Lóránt személyes közlése, 2006. december 8.; A vizsgáztatás körülményeiről *Nagy Feró*: „Boldog szép napok” Nagyferó Produkció Kft. Bp., 2005. 125–128. p.

kordot, hanem azért, hogy politikai megbízhatóságukról meggyőződjenek, ezt pedig elsősorban megjelenésükből — hosszú vagy rövid haj, öltözködés, a hatvanas években a hippy-világot idéző sapka, tarisznya vagy trapéz nadrág megléte —, valamint dalaik szövegvilágából vonták le. Azok például, akik mezítláb szerettek volna fellépni, egyből kiestek a potenciális alkalmazottak köréből.⁵ A szövegeket illetően pedig nem volt előnyös egy zenekarra nézve, ha pesszimista hangvételű dalokat írt, de ugyanígy a kétértelmű, félreérthető, netalán ellenséges mondatoknak sem volt helye egy ORI-rendezvényen.⁶ Az ORI-n belül e tekintetben az Engedélyezési Osztálynak volt a legnagyobb szerepe, melynek vezetője az intézmény „fénykorában” Csanádi Lajos volt. A különösen nagy előzetes ellenőrzésnek — amit persze a fellépések során a folyamatos további kontroll követett — azért volt jelentősége, mert nem volt mindegy a hatalomnak, hogy mit mondtak a zenészek nagy nyilvánosság előtt, de még így is megvolt a veszélye annak, hogy két műsorszám között olyan megjegyzéseket tesznek a színpadon, ami alkalmas a szocializmus bírálatára. Ennek elkerülésére még azt is meghatározták, milyen összekötő szövegeket mondhatnak a színpadon.

Az ORI létrehozása és első évei (1958–1963)

Az ORI kezdetben az Állami Hangverseny- és Műsorigazgatóság fennhatósága alatt működött, a komolyzenei rendezvényeket szervező Országos Filharmóniával (OF) és a külföldi előadók Magyarországra, illetve a magyar zenészek külföldre impresszálásával foglalkozó Nemzetközi Koncertigazgatósággal (NKI) együtt. A Művelődésügyi Minisztérium részéről 1957-ben vetődött fel, hogy a három szervezetet külön kell választani, mert saját bevallásuk szerint is átláthatatlan volt a működésük. A költségvetésből folyamatosan póthiteleket kellett felvenniük, ettől a lépéstől viszont a finanszírozási problémák megoldását várták. A tervvel kapcsolatban Aczél György művelődésügyi miniszterhelyettes értekezletet hívott össze 1957. november 8-án az érintettek bevonásával.⁷ Itt a tárca helyettes vezetője, aki

⁵ Jávorszky – Sebők, 2005. 107. p.

⁶ A kétértelmű mondatokra legeklatánsabb példa, amikor Bródy János 1973. június 10-én a diósgyőri rockfesztiválon megköszönte a rendőrségnek, hogy előző éjjel szállást adtak jó néhány rajongónak. Emiatt rendőrségi eljárást kezdeményeztek ellene, amelynek majdnem börtön lett az eredménye, végül a hatalom megelégedett egy ötezer forintos – akkoriban horribilisnek mondható – pénzbüntetéssel, mert a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Bíróság bűnösnek találta Bródyt „a hatóság nagyobb nyilvánosság előtti megsértése” miatt. *Sebők János*: Rock a vasfüggöny mögött. GM és társai kiadó. Bp., 2002. 156–157. p. (a továbbiakban: *Sebők*, 2002.)

együttal az MSZMP KB tagja is volt, kész tények elé állította a „tárgyaló” feleket a szétválasztásról, ami 1958. január 3-tól lépett életbe a 2001/1958/I. 3./ számú kormányhatározattal, amelynek értelmében a már önálló jogosítványokkal rendelkező ORI hivatalosan 1958. február 1-jén alakult meg, ugyanakkor továbbra is kaptak támogatást a Műsorigazgatóságtól, és a nyereségüket is ide fizették be, mert számukra egyelőre közös maradt. A művészek fizetését egy Besoroló Bizottság állapította meg, a legmagasabb kategória 2500, a legalacsonyabb 500 forint volt. Az alkalmi rendező szervezetnek a Műsorigazgatóság titkársága adott ki engedélyt, tehát ezen a téren ekkor még az ORI feje fölött döntöttek. A rendszer megkötöttségeitől azonban már ekkor is többen függetleníteni tudták magukat, így az akkoriban egyik legsikeresebb Holéczy zenekar fellépéseit ekkortól nem csak az ORI szervezte, hanem saját maguk is foglalkoztak ezzel, így a zenészek nagyobb nyereségre tehettek szert.

A párt hivatalosan legfelsőbb plenumának, a Központi Bizottságnak illetékes szerve, a Tudományos és Kulturális Osztály (TKO) 1958. július 10-én számolt be az ORI tevékenységéről. Ebből kitűnik, hogy a könnyű műfaj egyik országos ellenőrző szervezete meglehetősen nehezen indult útjára a kommunista pártkáderek szemszögéből, mert meg kellett küzdenie a „sztárkultusszal”. A „szemetet”, ahogy a jelentés fogalmazott, és a magánszervezésű produkciókat igyekeztek megszüntetni. Ez utóbbi elképzelésük, ahogy azt a fenti példán keresztül láthatjuk, kudarcot vallott, mert a Kádár-rendszerben mindvégig voltak a könnyűzenében harknik és magánturnék, ami fölött az ORI kapacitáshiánya miatt a rendszer kénytelen volt szemet hunyni, holott elvileg büntetést szabhattak volna ki az ilyen koncertek szereplőivel és szervezőivel szemben. A jelentés további problémaként értékelte a Horthy-korszakban elromlott tömegjzést, valamint az ORI számára államilag előírt bevételi kötelezettséget. Az ORI legfontosabb feladatának a „rendes, megbízható elvtársakkal és pártunkívüliekkel” történő állománynövelést tartották, továbbá azt, hogy a menedzserek helyett kommunista érzelmű kultúrpropagandisták szervezzék a zenei programokat.⁷

Lakatos Éva, az ORI igazgatója Aczél Györgynek 1958. június 23-án készített feljegyzést az ORI munkájáról. A 9 oldalas beszámoló alig fél oldalon foglalkozott

7 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-I-4-c. Művelődésügyi Minisztérium, Ellenőrzési (Revizori) Főosztály iratai (a továbbiakban XIX-I-4-c) 7. doboz (a továbbiakban: d.) 48051-VI/1958.

8 MOL. M-KS 288.f. 33. csoport Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Szervei. Tudományos és Kulturális Osztály. (a továbbiakban M-KS 288. f. 33. cs.) 12. őrzési egység (a továbbiakban ő. e.) 62–64. p.

a könnyűzenével, hiszen ekkor még nagy hangsúlyt helyeztek a zenei és irodalmi vegyes műsorokra, az esztrádra és a meseszínházra is. A tánczenei hangversenyekről szólva elismerte: „A tánczene kedvelők hatalmas táborra igényli ezt a műsortípust.” Változásként akarták bevezetni, hogy többségében magyar szerzők műveit vigyék színpadra. A külföldiek ekkor 80%-ban képviseltették magukat, és nekikk döntő részben jogdíj gyanánt valutát kellett fizetni. A kemény kéz politikája megmutatkozott a könnyűzenével kapcsolatos elképzelésekben: „Számúzzuk hangversenydobogóinkról a hevenyészett összeállításban meghangszerelt, anyag nélkül dolgozó, zajos hatásokra törekvő zenekarokat. Nem adunk pódiumot a vendéglátóipari előadó-stílusban tevékenykedő énekeseknek.” Ugyanakkor a koncertszervezésben a pozitív értelemben vett spontaneitást célul tűzték ki, reagálva a közönség legújabb igényeire — feltéve persze, ha azok megfeleltek a kultúrpolitikai kívánalmaknak: „Az egyes hangversenyek részletes tervét előre nem dolgozzuk ki. Az adott időszakban legnépszerűbb, vagy új szerződésekre leginkább alkalmas műsorkból állítjuk össze.” Érdekes módon az 1945 előtt is divatos stílusok közül a szanzont meg akarták tartani, sőt megújítani, (talán az ekkor már megjelent, Kovács Andor és Martiny Lajos által játszott rock and roll fékentartására, táboruk megosztására, népszerűségének letörésére): „Ezt az elhanyagolt műfajt a rádió könnyűzenei osztályával együttműködve szeretnénk feleleveníteni és továbbfejleszteni. Irodalmi hangú, de könnyed, szórakoztató verseket és igényesebb könnyűzenét ott összeházasítani. Új művek alkotására megbízásokat adunk ki.” Ugyancsak elképzeléseik között szerepelt, hogy a színházi előadóművészekkel közös produkciókban léptetik fel a már ismert táncdalénekeseket, így jelentős gázsit takaríthattak meg, továbbá: „Így módunkban állana műsorszámait ellenőrizni, játéktílusukat kialakítani és további fejlődésüket biztosítani.”⁹

1959. február 9-én Lakatos Éva az Állami Hangverseny és Műsorigazgatóság igazgatójaként adott helyzetjelentést az MSZMP KB TKO-nak szervezetük működéséről, többek között a könnyűzene helyzetéről, amit az ORI-n keresztül világított meg. Ebben az esetben is a párt művelődéspolitikai irányelveire¹⁰ hivatkozott színórmérték gyanánt. Az 1958-as esztendőt útkeresésnek minősítette 1958 nyaráig,

9 MOL XIX-I-4-aaa. Művelődésügyi Minisztérium. Aczél György miniszterhelyettes iratai. (a továbbiakban XIX-I-4-aaa) 56. d. 81. dosszié.

10 Az MSZMP Központi Bizottsága 1958. július 25-én fogadta el művelődéspolitikai irányelveit, ami az 1974-es közművelődési határozatig megszabta a műfaj alapvető kereteit, irányítását. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Szerk.: Ságvári Ágnes – Vass Henrik. Budapest 1973. Kossuth Kiadó. 87. p. (a továbbiakban MSZMP DOK 1956–1962)

hiszen, az ő szavaival, ki kellett szorítaniuk a „kultúrszemetet”, de a párt útmutatásai segítették őket a hivatalos kultúrpolitika elismertetésében, érvényesítésében: „Az 1958. év IV. negyedében már sikerült megvalósítanunk, hogy könnyűzenei rendezvényeinken csak az általunk jóváhagyott számok hangozzanak el, és ez egyben arra is biztosíték, hogy az ORI rendezvényekből mindinkább kiküszöböljük az ízléstelen vagy cinikus hangú műsorszámokat. [...] A könnyű esztrád műsorainknál a IV. negyedben már nagyjából elértük, hogy az e műfajt kedvelő tömegekre az ízlésnevelés eszközeivel hassunk. [...] Elértük ezt azzal az eszközzel is, hogy az utóbbi időben nem juttatjuk pódiumhoz a nekünk nem megfelelő stílusban játszó tánczenekarokat.” Lakatos Éva szerint ezt a legeredményesebben úgy tudták volna elérni, ha összefogtak volna a többi zenei intézménnyel, ezért írtak ki közösen a Magyar Rádióval, a Zeneműkiadóval és az MHV-val dalpályázatot táncdalra és szanzonra. Ennek kapcsán rámutatott a könnyűzene szocialista eszmeiségű nevelő hatására, amit elmondása alapján igyekeztek mind jobban kihasználni. Újításként említette meg szanzonestjeiket, amelyeken színészek (Psota Irén, Bara Margit) is felléptek, összeházasítva a szépirodalmat a könnyűzenével. Ezzel párhuzamosan tervbe vették egy ORI-tánczenekar felállítását, a lépésnek nem titkolt célja volt, hogy „hatósági úton megakadályozzuk, hogy a legkülönbözőbb jazz zenekarok¹¹ kétes értékű produkciókkal elárasszák az országot.” A legfőbb problémát ez egyben abban látta, hogy „nem egy tánczenekar vidéki városokban és nagyobb községekben 20–30 alkalommal lépett fel jazzműsorral pódiumfellépés formájában [havonta! – Cs. B.]” 1959. január 1-től emiatt 10-ben maximalizálták a jazzkoncertek számát egy-egy zenekar esetében vidéken, ami az operatív befolyás lehető legkonkrétabb formája. Összegzésként és a párt primátusának egyértelmű elismeréseként megjegyezte: „Úgy látjuk, hogy ma megvan a lehetőség, hogy az Országos Rendező Iroda a párt művelődéspolitikai irányelveinek megfelelően fejlessze tovább munkáját.” Ezzel összefüggésben a káderhelyzet javulásáról számolt be, az egykori MDP-tag alkalmazottak kérték a felvételüket az MSZMP-be.¹²

Az 1959. augusztus 15–október 6. közötti revízió, amiről Aczél is kapott jelentést 1959. november 3-án, megállapította, hogy a párt művelődéspolitikai irányelvei szilárdan érvényesültek, és jó döntés volt az egyes szakterületeket szétválasz-

---

11 Az első jazz-csata 1958 júliusában zajlott le a Margitszigeten, ahol a korabeli sajtó — így a Hétfői Hírek 1958. július 21-i száma — felhőborodva írt többek között a Holéczy együttesről, de a lengyel és a csehszlovákiai kollégáikról is. A jazz-szel kapcsolatos averziók végül 1961–1962-től szűntek meg véglegesen, ekkortól az ORI már turnékat is rendezett e műfajban. *Sebők*, 2002. 19–22. p.

12 MOL M-KS 288.f. 33/1959 27. ó. e. 3–25. p.

tani, mert így azok foglalkoztak a könnyűzenével, akik értettek hozzá — legalábbis elméletben. Az önállóság jót tett mind az ORI-nak, mind a társintézményeknek. Az ORI a munkáslakta peremkerületekbe ugyanakkor nem vitt elég produkciót – fogalmazták meg a kritikát a revizorok, Vince János, Langer István és Tihanyi Miklós 1959. október 28-án. Különösen Újpest, Kispest, Pesterzsébet volt ilyen szempontból neuralgikus, hiszen a pártállamnak az volt az érdeke ezzel kapcsolatban, hogy a legfőbb szövetségesének tekintett munkásság a szórakozásában is kötődjön hozzá. A jazz uralkodó jellegének megszűnését és az irodalmi estek elszaporodását a jelentés örvendetesnek találta. A Holéczy együttes például adataik szerint a Baranya megyei Beremenden 108 fős közönség előtt lépett fel, a ráfizetésük a kalkulációk alapján 5340 forint volt. Állításuk szerint ugyanúgy jó néhány esetben a tánczenei programok is ráfizetésesek voltak, a Wenneberg nevű német tánczenekar például 11-ből 10 alkalommal deficitest volt.¹³ A falusi tánczenei és szonettek száma viszont megnőtt, amit nem mindig tartottak jó tendenciának, mert az irodalmi estek rovására ment. Elképzelhető azonban, hogy ez a beállítás tendenciózus, és csak azért állapították ezt meg, mert könnyedebb műfajról volt szó. Az ORI-nál végzett 1960. november 3–11. közötti revízió kimutatta néhány alkalmazott felelősségét a deficit magasra ugrásában. Megállapították, hogy túl sok olyan helyre szerveztek programot, ahol nem volt várható jelentős bevétel (pl. Állatkert), valamint lelkiismeretlenül sokat költöttek bizonyos produkciókra, amely intézkedésekkel túllépték a 110/1958 P. M. számú közös pénzügyminiszteri és művelődésügyi miniszteri utasítást¹⁴. A felelősség megállapításakor a revizor megemlítette, hogy „a költségvetésben megszabott kiadási átlagokat még akkor sem léphették túl, ha ezt a bevételi többletből kívánták fedezni.”¹⁵ Az ORI a Tánczenei gimnázium című produkciójukat viszont nagy sikernek értékelte 1962. május 10-én tartott igazgatósági ülésén, amiről a TKO-t is tájékoztatta.¹⁶

Karádi Jolán, aki rövid ideig igazgatóként állt az ORI élén, 1962-ben megállapította, hogy a könnyű műfaj nem tudta eltartani önmagát, magas volt a rezsiköltsége, nem volt annyi bevétele, mint amennyit rááldoztak. 1961-ben az ügynevezett „kishelyi” előadások deficitjét a minisztérium kifizette. Erre a kategóriára a kormányzat 1962-ben már csak 1500 forintot irányzott elő előadásoként, ami messze nem fedezte a veszteséget. (A ráfizetések oka többek között az volt, hogy az ORI alkalmazásában álló dramaturgok egyúttal szerzők is voltak, így ezeket a darabo-

13 MOL XIX-I-4-c ORI-ellenőrzés 1959. dosszié.

14 Művelődésügyi Közlöny. II. évf. 3. sz. 1958. február 1. 36–37. p.

15 MOL XIX-I-4-c ORI-ellenőrzés 1960. dosszié.

16 MOL M-KS 288. f. 33/1962 11. ö. e. 195–222. p.

kat nemigen vették le az ORI műsoráról, hogy minél több jogdíjat kaphassanak.) Tóth György, az ORI gazdasági igazgatója 1962. október 27-i feljegyzésében leszögezte, hogy a tőkés országokból jövő művészek koncertjeinek elmaradása mintegy 840 ezer forint kiesést okozott. Ez azt is mutatja, hogy a fellépők számára Magyarország még mindig kevés profittal kecsegtetett, emiatt mondtak le olyan könnyen az itteni koncertjeikről. A sok tárgyalás még plusz költségeket is jelentett, ami ebben az esetben egyáltalán nem térült meg. A szupersztárok abból a megfontolásból indultak ki, hogy két nyugati koncert között még mindig érdemesebb egy szocialista országban fellépni, mint egyáltalán nem koncertezni. Így fordulhatott elő, hogy impresszárióik útján tárgyalásokba bocsátkoztak a legjobb fizetési kondíciókkal rendelkező szocialista országgal, hazánkkal, de ha jobb ajánlatot kaptak, könnyedén lemondtak az itteni fellépésről. Így nem jött el 1962-ben Louis Armstrong, Vico Torriani, Gerry Scott, Jimmy Maculis, Innes Tadio, Fred Froberg Budapestre a Kisstadionba.¹⁷ Az ORI szeretett volna például egy angol tánczenekart felléptetni Budapesten, ám csak vidékre kaptak engedélyt a rendőrségtől és a tanácstól. A többszörös ellenőrzés esetével találjuk itt magunkat szembe, mert láthatjuk, hogy ebben az esetben a többi hatalmi szerv húzta keresztül számításait.

Az anyagikat tekintve megállapíthatjuk továbbá, hogy a fix fizetési kultúrpropagandisták, akik a műsorok jobb területi megoszlása érdekében dolgoztak, nem voltak érdekeltek minél nagyobb számú koncert szervezésében. A revizorok kifogásolták, hogy sokakat nem szerepeltettek a művészek közül, pedig volt működési engedélyük, a népszerűbbeket (Zárai–Vámosi duett, Kovács Erzszi) pedig túl sokat foglalkoztatták, annak ellenére, hogy ők magasabb gázsit kaptak, ugyanakkor több profitot termeltek.

A műfajok megoszlásának arányai miatt kisebb intermezzo alakult ki a Komárom Megyei Tanáccsal. Nem tudni pontosan miért, csak gyanítható, hogy mivel a fenti előadópáros a megyeiek szűkebb pátriájába tartozott, őket még többször szeretették volna felléptetni. Az ORI azonban kilátásba helyezte itt műsorainak teljes leállítását, az 1959. szeptember 4-ei megyei tanácsi műsorpolitikai értekezletre pedig el sem mentek az ORI képviselői. Szintén hüvös volt a kapcsolatuk — bár nem fajult el ennyire — a Tolna megyeiekkel.¹⁸ Konfliktushelyzet alakult ki akkor is, amikor Németh Lehel és Szent Judit Nagykanizsán néhány nap eltéréssel léptek fel ORI- és magánszervezésben egyaránt. Az ORI rendezvényre sokkal magasabb volt a belépti díj, így ráfizetési volt, míg a másik helyen telt ház volt. Ezt rosszalta az intézmény,

---

¹⁷ MOL XIX-I-4-c 50. d. 94082/b-VI-1962.

¹⁸ MOL XIX-I-4-c 16. doboz 122082-VI-1-37/1959.

ráadásul ez utóbbi helyen sokkal több számot énekeltek el, nyilván, mert érdekeltebbek voltak a műsor színvonalát tekintve.

A tervgazdasági rendszernek megfelelően, az ORI öt éves tervét is megvitatták az 1960. szeptember 19-én tartott művelődésügyi miniszterhelyettesi értekezleten, az ehhez kapcsolódó jelentést Lakatos Éva igazgató készítette 1960. július 4-i dátummal. A vezető az ilyenkor szokásos frazeológiával az MSZMP segítségét és útmutatásait, művelődéspolitikai irányelveit döntő jelentőségűnek nevezte. A könnyűzene területén így nem kaphatott helyet a jelentés szerint a „léhaság, giccs, cinizmus”. A tánczenei műfaj megjavítását és — ahogy fogalmaztak — nemesítését is célul tűzték ki. Lakatos Éva így fogalmazott ezzel kapcsolatban: „Ez nem oldható meg valamiféle jazz-ellenes hadjáratral. Tudomásul kell venni, hogy a ma tánczeneje a jazz. Ezt a tánczenét kell helyes irányba terelni, megtisztítani attól az embertelen, elfajzott, mérgező jellegtől, amely az utolsó évek folyamán Nyugaton rárakódott, és ami nagy mértékben hat a mi tánczenénkire is. Ehhez kapcsolódó, nem kisebb probléma a táncdal-szövegek tartalmának, színvonalának megváltoztatása.” A célok számba vétele után az 1958–1960 közötti időszak eredményeit és hiányosságait vette számba. „Műsorainkból nagyrészt sikerült kiszorítani az ízlésromboló, káros számokat. [...] Táncdalműsorainkban azonban még egyes számok — és ezeknek előadásmódja — színvonal tekintetében nem üti meg az általunk kitűzött mértéket, tartalmukban és hangvételükben érzélgősek. A tánczenei műsorokat illetően pozitívként elsősorban azt említhetjük meg, hogy a harsány és vad ösztönökre alapozott szélsőséges nyugati stílusú tánczenét a pódiumról kiküszöböltük. [...] A tánczenei műfajok megjavítása érdekében igen fontos szerepet tölt be az Állami Hangverseny Igazgatóságnál létrejött Sanzon- és Táncdalbizottság, amely megakadályozza a zeneileg és szövegileg ízlésromboló táncdalok bemutatását. A Bizottság egy éves működése jelentősen érezttette hatását ezen a területen.” Tevékenységük további színvonalas folytatásához elengedhetetlenül szükségesnek ítélték meg a bizottság működését. A táncdal szocialista értelmezésű válfájának elterjesztését célozta meg egy állandó ORI-zenekar ötlete. A minisztériumi alkalmazott széljegyzetben odaírta ceruzával kételyét: mennyire rentábilis?¹⁹

Önmaguk szerepét igyekeztek az MSZMP KB 1958-as művelődéspolitikai irányelveinek megfelelően értékelni: „Az Országos Rendező Irodát a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában az általános kulturális felemelkedés fontos eszközének tartjuk, mert alkalmas arra, hogy olyan tömegekhez jusson el, amelyekhez nem ér el másfajta színházi és zenei intézmény.” Ezért jelenthette ki Lakatos Éva,

19 MOL XIX-I-4-eee Művelődésügyi Minisztérium, Miniszterhelyettesi értekezletek. (a továbbiakban XIX-I-4-eee) 4. d. 16. t.

hogy „... a szórakoztató műfajban is gyorsítani kell a szocialista kultúra fejlődését.” A miniszterhelyettesi értekezlet elfogadta a beszámolót, de észrevételeit nem rejtette véka alá: „... Az értekezlet felhívta a Műsorigazgatóság és az Országos Rendező Iroda vezetőinek figyelmét arra is, hogy [...] fokozatos erőfeszítéseket kell tenni a [...] bedolgozó szerzők eszmei–politikai, világnézeti magatartásának fejlesztése érdekében, és hogy az alkalmatlanokat fokozatosan megfelelőbbekre kell kicserélni.”²⁰

Az ORI központi műsorain túlmenően az alkalmi rendezőszervek (ünnepi estek, vállalati rendezvények, jubileumi alkalmak) igényeit is kielégítette a „műsor-service” csoportjával, mely területen nem titkoltan a központi műsorszolgáltatás színvonalát szerették volna elérni. Ezek között azonban csak elvétve szerepelt a könnyűzene az 1961. augusztus 1-jén kelt programjuk szerint. A műsortípusonkénti tervezetben a 9 féle műsorból mindössze 1 volt, ami az irodalmi fellépések mellett teret engedett a tánczenének Balassa Tamás zenekarán és más szólistákon keresztül, illetve terveztek egy sanzonestet is, Vécsey Ernő közreműködésével. Az ellenőrzési csoport sokszor hívta fel a figyelmet régi, vagy a helyzethez, körülményekhez nem illő repertoár bemutatásra, mely esetekben eltértek az előre benyújtott műsortól. Ilyenkor a művészekkel leültek megbeszélni a történeteket, és felhívták figyelmüket a hiányosságokra. A propagandára is nagy súlyt helyeztek, a plakátokon, hirdetőoszlopokon, műsorfüzeteken kívül a 60 legnagyobb budapesti üzletben hanglemezeiről is reklámozták az ORI-rendezvényeit. A plakátolásra azonban szűkösek voltak a lehetőségeik. Amikor egyszerre 6 produkciójuk futott, akkor egy budapesti kerületben egy műsort átlagosan mindössze 9 plakáttal tudtak reklámozni. Új és követendő módszernek tekintették a Füles című lapban megjelent képes propagandát Tánczenekarok találkozója címmel.

A zeneművészek ORI-kategória listájáról jól kiolvasható a könnyűzenészek alárendelt helyzete a komolyzenészekkel szemben. Míg az utóbbi műfajban a karmesterek nem ritkán 5–600 forintos honoráriummal dolgoztak, de volt 1000 forintos tiszteletdíj is, addig a könnyűzenész karmesterek rendszerint 2–300 forintért dolgoztak. A fizetéseket csak tervlapok alapján lehetett eszközölni, melyeket az ORI munkatársai töltöttek ki még a produkció megvalósulása előtt. Ennek a tervlapnak a hiányában nem lehetett kifizetni a művészeket. A kifizetések módozatait, az alkalmazottak szállás és rezsiköltségeit a 8715/1958. számú főkönyvelői utasítás tartalmazta.

---

20 MOL XIX-I-4-eee 4. d. 16. t.

Az ORI a kádári konszolidáció első szakaszában és az új gazdasági mechanizmus éveiben (1963–1972)

Az ORI működése ebben az időszakban több szempontból is megváltozott. Egyrészt repertoárjában ekkor már megjelent a könnyűzene modernebb változata, a beat — benne az Illés, Metró, Omega „szentháromsággal” — és a rock and roll. Másrészt az ORI munkája ekkor vált teljesen önállóvá, mert 1965-ben megszűnt az Állami Hangverseny- és Műsorigazgatóság.²¹ Ezzel együtt járt, hogy ekkortól — miután 1964 decemberében megállapították, hogy hatékonyabb lett a működésük —, nem kaptak többé állami támogatást a programjaikra, ezzel mintegy arra sarkallva az intézményt, hogy ne rendezzenek veszteséges koncerteket. A közönségszervezőket jutalékosná tették, majd részesedésüket még feljebb emelték, viszont azt is rögzítették, hogy nem lehetett 3 ezer forint felett a havi fizetésük. Volt olyan alkalmazottuk, akinek a felső határ túllépése miatt 24.130 forintot visszatartottak a fizetéséből, de ezt a pártállami revízió sem tartotta méltányosnak, sőt a plafon megszüntetését javasolta (ami nem történt meg). Az ORI vezetése a 139/1958 M. M. sz. rendeletre²² és az ezt módosító utasításra hivatkoztak, amikor kijelentették, hogy a fővárosi jutalékos szervezők díjazására fordítható összeg az ORI évi budapesti összes jegybevételének 4%-át nem haladhatja meg. 1963-ban a revízió szerint a Torriani-koncertek hoztak igen nagy bevételt, az alkalmazottak az el nem adott jegyeket viszont a bejáratnál árúsították a saját zsebükre. A komolyzenére magasabb jutalékkulcsot kellett megállapítani a kisebb forgalom miatt. Ugyanakkor voltak garantált bevételű rendezvények is, (SZOT-, MAHIR-rendezvények) ahol az állam biztosította, hogy nem lehet deficit. Az ORI-nál egyébként 1964 végén 39-en dolgoztak, ebből 14-en a rendezési osztályon, 8-an a gazdaságin, 5–5-en a műsor-szolgáltatásnál mint gépkocsivezetők és hivatalsegédék, 4-en a dramaturgiánál, Keszler Pál igazgatónak és Bali György gazdasági igazgatónak pedig volt egy titkárnője.²³

A kulturális tárca Revizori Osztálya ebben az időszakban, a pártállami időkre jellemző módon, a könnyűzenei műfaj átfogó irányítását, a műsorengedélyezési feladatok végrehajtását ellenőrizte az ORI-nál (1965-ben több mint 3000 engedélyt adtak ki), illetve azt, hogy a művészek foglalkoztatása terén megvalósult-e a kívánt arányosítás. Az ORI tevékenységének pártállami megfelelési kényszerét nagyon jól jellemzi ez a mondat: „Az intézmény nagy súlyt helyez a műsorok kul-

21 MOL XIX-I-7-bb Kulturális Minisztérium, Pozsgai Imre miniszterhelyettes, miniszter iratai (a továbbiakban XIX-I-4-bb) 5. d. 21. t. Zene dosszié.

22 Művelődésügyi Közlöny. II. évf. 9. sz. 1958. május 1. 136–139. p.

23 MOL XIX-I-4-c 74. d. 129082/b-VI-1964.

turált körülmények közt történő lebonyolítására, a fellépő művészek fegyelmezett magatartására.”²⁴ A revízió megállapította, hogy az ORI-nak „gondoskodni kell az engedélyezett műsorok tartalmi vonatkozású figyelemmel kíséréséről”, ennek érdekében át kellett volna venniük a magánszervezők tevékenységét is (ez sem valósult meg).²⁵

Az ORI a saját rendezésű műsorait előzetesen ellenőrizte, viszont a haknik felett nem tudott ilyen eljárást gyakorolni kapacitásának elégtelensége miatt. Így fordulhatott elő, hogy a revízió szerint ízléstelen műsorok is bekerültek a gépezetbe. Helytelenítették azt is, hogy aláírt szerződés nélkül reklámozták a Gr. Rockers amerikai zenekart, ami 13 ezer forintba került, de végül nem jöttek el. A revízió elkészülte után a Művelődésügyi Minisztérium zenei főosztályvezetője rendszerint intézkedéseket és felvilágosításokat kért az ORI igazgatójától az egyes esetekre vonatkozóan. Így tett Barna Andrásné 1966. június 17-én is, amikor kérte, hogy a Gr. Rockers zenekarral való tárgyalások kudarcáról, annak körülményeiről számoljanak be. Ezenkívül több anyagi természetű ügyet kellett tisztázniuk a művészek szállásköltségeivel, szabálytalan többletgázsikkal, vagy szabálytalan üzletszerző magatartással kapcsolatban. A gyors válaszból (1966. július 8.) kiderült, hogy 1966 őszétől a műsorengedélyezéseket szakmai bemutató kötelezettségéhez kötötte az ORI, ami a fenti zenekar esetében nem valósult meg. A mai szemmel anakronizmusnak ható bürokrácia így húzta keresztül egy külföldi zenekar magyarországi fellépését. A könnyűzenei koncertekről szólva ugyanakkor válaszukban elmondták, hogy bizonyos spontaneitás ezen a területen mindig is érvényesült, így erre a tervgazdálkodás kötött szabályait rugalmasan lehetett csak alkalmazni, a bevétel érdekében néha bele kellett menni kétes kimenetelű ügyletekbe. Barna Andrásné válaszában már az új gazdasági mechanizmus szerepéről is szólt, ezzel kapcsolatban megbeszélésre hívta be a kulturális intézmények szereplőit. A komolyzenétől nem akarta a kormányzat teljesen elválasztani a könnyűzenét, mert az Országos Filharmóniával együtt kellett kidolgozniuk egy tervet a gazdálkodásra vonatkozóan. Egyébként az OF szintén segített koncertet szervezni az ORI-nak jutalékért, amit Keszler Pál eredményesnek nevezett, mert elmondása szerint ennél olcsóbban nem tudták volna országosan kiterjeszteni koncertjeiket.

Az ORI-nak kevesebb koncerttel több bevétele volt ebben az időszakban, mint az előző években. 1965–1968 között majdnem kétszeresére emelkedett a bevéte-

24 MOL XIX-I-4-c 120. d. 1968. június–július.

25 MOL XIX-I-4-c 129082/b-VI-1966.

lük.²⁶ A koncertekkel kapcsolatos panaszok miatt külön Ellenőrzési Osztályt állítottak fel, amely szűrőpróbaszerűen ellenőrizte a saját turnékat is. A panaszok orvoslásáról tájékoztatást adtak a megyei tanácsok művelődési osztályainak, amelyek ezek után értesíthették az ORI-t műsorigényeikről. Volt olyan szervező, akit szinte havi rendszerességgel ellenőriztek, míg másokat alig — állapította meg a revízió.

A pártállami apparátus könnyűzenét ellenőrző szerepét jól jelzi az, hogy az ORI 1969-ben 12 tájékoztató jellegű előadást tartott a megyei tanácsokkal közösen, a megyei és járási népművelőknek, kultúrotthon-igazgatóknak a koncertszervezésről. Ezek keretében az új gazdasági mechanizmus révén a könnyűzenei műfajban megjelenő lehetőségeket ecsetelték. Szó esett arról, hogy a már meglévő létszámmal érték el a bevétel és ezzel együtt a nézőszám növekedését, viszonylagos propagandaköltség-emelkedés mellett. Az ekkor lezajlott revízió helyeslően állapította meg, hogy az ORI a sajtóval, főleg az Ifjúsági Magazinnal intenzív kapcsolatot ápolt. Hiányosságként rótták fel, hogy nem fordítottak elég időt a propagandára, és a közönségszervezők véleményét nem kérték ki rendszeresen.

A Fővárosi Tanács VB éppen a revízió ideje alatt számoltatta be az ORI igazgatóját 1969. évi budapesti tevékenységükről. Az előadásokra különböző rezsikulcsot számítottak, a keresettebb produkciók után 30, a kevésbé kurrens előadások után csak 15% rezsit számoltak el. Az ORI a művészek elfoglaltságát egyeztetette a televízióval, rádióval, színházakkal. Az 1969. évi táncdalfesztivál produkciói a beszámoló szerint nem hoztak új szint a hazai poppalettára, ezért — mivel véleményük szerint ezek a slágerek tiszavirág-életűek voltak —, külföldről kellett importálniuk műsorokat. Kevés volt a koncertekre alkalmas terem, és az Erkel Színház sem működött közre konstruktívan a koncertszervezésben, mert nem mondták meg előre, mely napokon szabad a színpad. A zenészek inkább hakniztak, mert itt hivatalosan sem volt progresszív adózás, csupán 4,2%-ot vontak le, viszont a kultúrpolitikai megfontolások az ORI által szervezett műsorokat szorgalmazták, melyek progresszív adó alá estek. Ezeket könnyebb volt ellenőrizni, mert mindig volt velük egy ORI-ügylő.

Az 1969-es revizori jelentést megtárgyalták 1970. március 9-én a Művelődési Minisztériumban. Ott volt az ORI részéről Keszler Pál és Bali György, illetve a párttitkár Lengyel György, Kardos Sándor szakszervezeti bizalmi, rendezési osztályvezető-helyettes és Fonda Almerigó számviteli osztályvezető. A Művelődésiügyi Minisztérium Pénzügyi és Ellenőrzési Főosztálya részéről Vince János osztályvezető és Baranyai Zoltán főrevizor, a Zenei és Táncművészeti Főosztály

---

26 MOL XIX-I-4-c 120. d. 1968. június-július.

részéről dr. Nyilas Imre gazdasági tanácsadó és Vajda Tibor főelőadó. A pénzügyi kérdéseken — rezsiköltség, jutalékrendszer — túlmenően a könnyűzene propagálása is szóba került, kérdésként felmerült, hogy mennyi energiát érdemes beleölni több műsor megvalósítása érdekében.²⁷

Az ORI-nak nem kellett a tanácsoktól külön engedélyt kérni a helyi rendezésre, mert ők maguk voltak az állami rendező szerv. Ebben ugyan némi bizonytalanság is mutatkozhatott helyi szinten. Ez nyilvánult meg Mezei Gyula, Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága Művelődésügyi Főosztályának vezetője részéről is, amikor 1972. augusztus 16-án kelt levelében érdeklődött a minisztériumnál, számon kérve az ORI-rendezvényekre is érvényes tanácsai engedélyezési jogkört a vendéglátóiparban. A minisztérium azonban megerősítette az ORI hídfoállását ezen a téren 1972. augusztus 29-i levelében.²⁸

A viszonylagos szabadság, a beatzenei műsorok elterjedése több botrányt is maga után vont. A Siklósi Járási Művelődési Központ megbízott igazgatója, Hajdú Valéria bejelentést tett az ORI-nál Zalatnay Sarolta és a Tolcsvay Trió ellen, amiről 1971. október 13-án tájékoztatta a Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztályát. A helyi hatalom számára nem lehetett közömbös az ügy, ha azt írták: „Kérjük szíveskedjenek odahatni, hogy a jövőben a művelődési házakkal hasonló eset ne fordulhasson elő.” Október 27-én ugyanerről az esetről Barna Andrásné, a Zene- és Táncművészeti Főosztály vezetőjét értesítette házon belül a Közművelődési Főosztály egyik osztályvezetője, Takács Kálmán, bár kormányzati beavatkozást nem tartott fontosnak. Nem lehet tudni, hogy pontosan mi történt, mert az iratot kiemelték a helyéről, csak a kísérőlevél maradt meg. Bár az is előfordulhatott — ami megint csak a hatalmi struktúra egyik sajátja volt —, hogy egy jelentéktelen ügyet igyekeztek rendszerellenes színben feltüntetni, egy kicsit az öncenzúrához hasonlóan (ami egyébként a zenekarokon belül éppúgy működött mint a párt- és államapparátusban), hogy bebizonyítsák, rájuk is szükség volt a hatalom építményében. Ennek következtében teljesen ártatlan elszólások, zeneszámok közötti összekötő szövegek alapul szolgálhattak a hatalom kritikájára, adott esetben különböző szintű retorzióira.²⁹

27 MOL XIX-I-4-c 131. d. 1969. november 15–december 25.

28 MOL XIX-I-4-rr Művelődésügyi Minisztérium, Zeneművészeti Főosztály (a továbbiakban XIX-I-4-rr) á36. d. 3. t. 115084/1972.

29 MOL XIX-I-4-o. Művelődésügyi Minisztérium, Közművelődési Főosztály iratai (a továbbiakban XIX-I-4-o) 123. d. 44063/1971.

A koncertszervezés a visszarendeződés idején (1973–1980)

A könnyűzenei ipar a hetvenes évek közepére újasokrétű változáson ment keresztül. Az új gazdasági mechanizmus 1972-es visszafogása érzékenyen érintette a klubmozgalmat, ami jelentős hanyatlást mutatott, a különböző médiumokban hátterbe szorultak átmenetileg a könnyűzenei előadók, az első vonalbeli könnyűzenészek pedig kezdtek kiöregedni, és vagy abbahagyták a zenélést, vagy külföldön próbáltak szerencsét. Ebből fakadóan csak a legszerencsésebbek, a legbefolyásosabbak, illetve a könnyűzenei irányítással leginkább megalkudni tudók maradtak az élmezőnyben közülük. Ezzel az ORI is számolt, és újabb stratégiát próbáltak kidolgozni, idomulva a megváltozott helyzethez. Taktikai irány módosításukat azonban leginkább az eltiltások, fegyelmi eljárások szaporodása, valamint az ORI által vezetett ellenőrzések szigorodása jelezte, idomulva az új gazdasági mechanizmus által hozott viszonylagos szabadság beszűküléséhez.³⁰

A zenészek kiöregedését és a kisebbfajta válságot konstataálta Keszler Pál ORI-igazgató 1974. október 8-án az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának (TKKO) küldött jelentésében. Ebben leírta, hogy a táncdalénekesek között megítélése szerint volt néhány színvonalas, akiket rendszeresen

---

30 Az egyik legnagyobb horderejű, csaknem nemzetközi konfliktust okozó szilencium az LGT-t érte 1975-ben, miután 1974 decemberében dobosuk, Laux József külügyminisztériumi engedély nélkül hívott meg egy amerikai újságíró turnéjukra. *Sebők*, 2002. 176–179. p. és MOL XIX-I-7-g Kulturális Minisztérium, Zene- és Táncművészeti Főosztály iratai (a továbbiakban XIX-I-7-g) 8. d. 1. t. 17161/1975. A másik figyelmet keltett ügy Bródy János eltiltása a — nem ORI-rendezvényen történt — diósgyőri esetből fakadóan, melynek kapcsán Keszler Aczélnak írt feljegyzésében a popfesztiválok megrendezését kifejezetten az ORI-ra kívánta bízni. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban MTAKK) Ms 6034/240-247. (Aczél György kéziratanyag; Aczél György MSZMP KB titkári működésére vonatkozó iratok. Bródy János beatzenész elleni eljárásra vonatkozó iratok. 1973.) Az incidens arra készítette az ORI igazgatóját, hogy óvatosságból kiadja beosztottjainak: minden fesztivál előtt az ő személyes beleegyezését kell kérni. MOL XXVI-I-67 Országos Rendező Iroda iratai (a továbbiakban XXVI-I-67) 38. d. 1974. április 12. 41. sz. igazgatói utasítás. (ORI-iratok) A párt legfelsőbb köréit pedig Bródy bírósági felmentése zaklatta fel, amiről Aczél és Biszku Béla KB-titkárok leveleztek. Ebből kiderül, hogy még Korom Mihály igazságügyminiszter és Benkei András belügyminiszter véleményét is kikérték az ügyben. MTAKK Ms 6034/240-247.; Nem eltiltás, csupán a fellépő zenekar akadályoztatása volt az ORI részéről, amikor a Hobo Blues Band-del együtt nem engedte fellépni Deák „Bill” Gyulát 1979-ben egy közös Omega—HBB koncerten, mondván, hogy fél lábával nem szinpadképes. Ezután Hobo hivatalosan is bejelentette az ORI-nál Deák „Bill” Gyula zenekari felvételét, így léphettek fel együtt. *Fekete Kálmán*: Első magyar blueskönyv. Bp., 1996. Alexandra Kiadó, 136. p.

fel lehetett léptetni, a többség viszont legfeljebb vendéglátóipari szórakozóhelyeken való működésre volt alkalmas, akiket nem foglalkoztattak.

A felelősségre vonásokat tekintve Zalatnay Sarolta neve többször felmerült az ORI-nál, ellene ugyanis az OF felelősségre vonási eljárást indított³¹ az ORI-nál leköötött műsora teljesítésének elmaradása miatt. Az énekesnő az esetet 1974. augusztus 31. és szeptember 30. közötti betegségével magyarázta, ezért csak figyelemztetésben részesült. 1974. augusztus 31-én Komlón, másnap pedig Pécsen kellett volna fellépnie, ennek elmaradását igazolta orvosi szakvéleménnyel. A vizsgálat megindítását Komló város tanácsának művelődésügyi osztályvezetője, Rácz Sándor kezdeményezte az ORI igazgatójánál, Keszler Pálnál, de Komlón még a helyi pártszervezet végrehajtó bizottsága is foglalkozott az ügygel. Az ORI igazgatója a felmentő intézkedéssel nem értett egyet, ezért 1974. november 15-én a minisztériumhoz fordult (már a felmentés előtt is kezdeményezte Zalatnay működési engedélyének 1974. december 1-től kezdődő, három hónapra történő megvonását az Országos Filharmóniánál). A fellépés elmaradását Keszler súlyos erkölcsi és politikai kár okozásának nevezte. Ez utóbbi kifejezést azért használta, mert bányásznap ünnepség keretében lett volna mindkét előadás, amelynek elmaradása szerint tovább rontotta a budapesti művészek és a vidéki munkásság közötti viszonyt. A koncert elmaradásának oka egyébként az volt, hogy a művésznő még aznap is, mint ahogy azon a héten minden nap, lemezt készített, miközben a legvégső időpontig hitegette a koncertszervező társaság alkalmazottait fellépésével, sőt állítólagos betegségét eltitkolta. Valószínűleg az ügy háttérében az állt, hogy a lemeznek „szocialista tempóban” történő elkészítése (akkoriban nagyon kevés idő állt a zenészek és énekesek rendelkezésére egy-egy felvételre) tényleg megviselte az énekesnő fizikai állapotát, ráadásul sürgős lehetett a munka. Ezenkívül azt is feltételezhetjük, hogy jobban megérte neki a lemezkészítéssel foglalkozni, mint leutazni vidékre szerény összegű, fix gáziért. Mindenesetre két intézmény egymás tudta nélkül rászert vezetett a másikra, ezért fordulhatott elő ez a kényes helyzet, valamint azért, mert a művésznő túlvállalta magát. A minisztérium Jogi Osztálya végül kidolgozott egy tervet, amit a Zene- és Táncművészeti Főosztály számára 1974. december 2-án küldtek el. Ebben szerepelt a fenti ügy részletei aprólékos tisztázásának igénye, beleértve, hogy Zalatnay mikor ment el orvoshoz, illetve az, hogy ta-

---

31 Az énekesnő már korábban kivívta magának Aczél György rosszállását is, a KB-titkár 1971 novemberében a TKKO vezetőihez írt levelében az eljövendő tanár nemzedéket féltette többek között Zalatnától (ugyanebben a kategóriában említette meg az Illést és Tolcsvayékát). MOL M-KS 288. f. 36. cs. MSZMP Központi Szervei, Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály (a továbbiakban 288. f. 36. cs.) 28. ő. e.

núkkal igazolják vagy cáfolják az ORI igazgatójának további vádjait. A feljegyzést készítő Für Sándor azonban tisztázta, hogy az Országos Filharmóniának nem volt joga a könnyű műfajhoz tartozó művészek felelősségre vonására, csakis az ORI-val egyetértésben, következésképp Zalatnay felmentésével túllépték hatáskörüket, emiatt újra kellett volna tárgyalni az ügyet.³²

Szintén Zalatnay Sarolta eltiltása volt a téma az ORI-nál 1977-ben. Bár Zalatnay fellebbezett, végül 2 hónapra eltiltották 1977. december 12-én, mert 1977. augusztus 20-án a Balatonon közlekedő Beloianisz nevű sétahajón, szerződését megszegve, nem lépett fel. Az eltiltó határozatot első fokon mindig az ORI hozta, másodfokon viszont a minisztérium döntött. Az ORI a tárcának történő ismertetés során közölte, hogy Zalatnay már régóta fegyelmezetlen, a közönséget semmibe vevő magatartást tanúsított. A végső döntés sem változtatta meg az elmarasztalás tényét: „Zalatnay Saroltának módjában lett volna 1977. augusztus 20-án felszállni a Siófokról menetrend szerint 21 órakor induló hajóra és így teljesíteni a szerződésben vállalt köteleességét. Az ügy szempontjából ez tekinthető döntő körülménynek.” Zalatnaynak a hajó személyzete nem engedte meg, hogy barátait felvigye a hajóra, és sértettségében tagadta meg a fellépést az énekesnő. Ennek ellenére a hajóskapitány, Varga Sándor, és a hajóállomás főnöke, Kovács László külön-külön is felszólították a művésznőt a felszállásra, ennek további megtagadását súlyosbító körülményként vették számításba. Az eredetileg 3 hónapra szóló eltiltást másodfokon 2 hónapra mérsékelték.³³

Keszler Pál már 1975. július 17-én jelezte a minisztériumnak, hogy az eltiltásokról nem értesülnek a települések, mert a megyei tanácsok művelődésügyi osztályai nem továbbították az információt, így szabálytalanul léptek fel azok a zenészek, akiknek működési engedélyét megvonták. Ezért felvetette ezeknek a szankcióknak a Művelődésügyi Közlönyben való kihirdetését, amivel a tárca 1975. szeptember 23-i levelében egyetértett.³⁴ Ennek értelmében az ORI igazgatója ezek után rendszerint tájékoztatta a minisztériumot a zenészek működési engedélyének ideiglenes megvonásáról, amit a Művelődésügyi Közlönyben is közzétettek. Így tett Keszler 1975. szeptember 29-én is, amikor többek között Szikora Jenő, Bergendy István és testvére Bergendy Péter, valamint Demjén Ferenc működési engedélyének megvonásáról számolt be (előbbi 8, utóbbi három zenész 3 hónapos eltiltást kapott, a Bergendy együttes tagjai ráadásul a nyári hónapokra kapták a szilenciumot). A tárca nagyon hamar, már október 2-án lépett ez ügyben, de azt könnyen beláthatjuk, hogy az ORI a maga hatáskörében eldönthette, kik ellen alkalmaz szankciókat, mert már

32 MOL XIX-I-7-g I. d. 1. t. 115396/1974.

33 MOL XIX-I-7-g 24. d. 1. t. 58199/1977.

34 MOL XIX-I-7-g 10. d. 5. t. 17978/1975.

csak a befejezett tényeket közölték, hiszen a muzsikuskok addigra jórészt le is töltötték büntetésüket.³⁵

Szikora külön esetet jelentett, ugyanis itt a menedzselés, mint a szocialista erkölcsből idegen tevékenység vádja bizonyosodott be. A dokumentum úgy állította be a muzsikust, mint aki pusztán a szervezésért, munka nélkül szerezte a pénzt, hiszen ő nem lépett fel (Szikora volt ezek szerint a „szocialista menedzser” előképe). Ezt a csanádpalotai Kelemen László Művelődési Ház, a környei művelődési ház, a mezőkovácsházi és orosházi járási hivatal és a szentesi városi tanács művelődésügyi osztályának igazolásai támasztották alá. A menedzselte művészek között szerepelt a könnyűzenészek sorából Máté Péter és Ambrus Kyri, akik vallomásaikkal szintén megerősítették a fenti tényeket. Szikora egyébként visszaesőnek számított, mert már kapott ilyen jellegű tevékenységéért eltiltást. Annál kevésbé érthető ezek után, hogy miért kapott az eredeti, egyéves eltiltás helyett kisebb időtartamú, 8 hónapos moratóriumot.³⁶

Keszler 1975. június 9-én a kultusztárcának tett jelentése szerint azonban a három Bergendy-tag már 6 hónapos eltiltásban részesült, az egyéni működési engedélyek megvonása pedig maga után vonta a zenekar eltiltását. A muzsikuskok rendbontásáról a kecskeméti tanácselnök-helyettes értesítette az ORI-t, de a Kertészeti Egyetem is panasszal élt, a községi, az ajkai és a győri esetekről pedig az ORI alkalmazottja számolt be az ORI igazgatójának. Az így rekonstruált eseményeket vázolta fel az intézmény vezetője Barna Andrásné. Megemlítette, hogy a Kertészeti Egyetem Klubjában egy órán keresztül vitatkoztak a rendező szerv ügyintézőivel az együttes tagjai gázsijuk 25%-ának megvonása miatt, ugyanis egyikük késett. Keszler utólag igazat adott a rendezőknek, mert szerinte a zenekar eljárása kimerítette a 116/1958. M. M. sz. utasítás 11. §-ának /1/ bekezdésének késésre és az előadás zavartalan lebonyolítását gátló magatartására vonatkozó passzusait. A vádak között szerepelt továbbá, hogy Bergendy Péter a főrendező zakóját ragadta meg felindultságában, míg Demjén a bőr irattartóját vágta a főrendező helyetteséhez, miközben több tanú szerint megengedhetetlen hangnemet használtak.

A kecskeméti eset már megmosolyogtatóbb, ugyanis csak annyi történt, hogy Bergendy István több mondatot használt két szám közötti összekötő szöveggént, mint azt előzőleg jelezte a rendező szerveknek. Ahogy a jelentés írta: „[...] Bergendy István — túllépve a műsorközlő feladatát — a 'Kinek van papírja?' szám egyszerű bemondása helyett színpadi játékba kezdett és mozdulataival olyan értelmet adott a műsorszám címének, amely a rendezőszervet és a közönség egyes tagjait megbot-

---

35 MOL XIX-I-7-g 10. d. 5. t. 18219/1975.

36 MOL XIX-I-7-g 10. d. 5. t. 17353/1975.

ránkoztatta.” Még az is probléma volt, hogy Bergendy néhány pillanatra elhagyta a színpadot. További vádak: Ajkán Demjén hiányos öltözetben (farmernadrág, nyitott mellény és fekete sál!) sörözött a büfében, illuminált állapotban hangoskodtak a koncertek után a többi városban is, a győri koncert után pedig szidalmazták a buszsofőrt, mert lassan hajtott, és nem ott tette ki őket, ahol szerették volna. Az eltiltás ellen 15 napon belül fellebbezhetek, de az iratra Barnáné a következőket írta kézzel 1975. június 11-én: „Amennyiben fellebbeznek, nagyon hasznosnak tartanám, ha behívná őket és megmondaná a mi véleményünket is az ilyen türehtetlen, ostoba magatartásról. Úgy vélem túlságosan jó dolguk van!”³⁷

Arra is akadt példa, hogy saját alkalmazottja ellen kellett eljárást indítania az ORI-nak korrupció, azaz személyes befolyásból származó anyagi előnyök kihasználása miatt. Gyárfás Lászlót, az ORI osztályvezetőjét 1979. március 9-én az ORI berkein belül megrendezett vizsgálat során vonták felelősségre az Omega együttesel rendezett 8 koncert visszaélései miatt. Gyárfás a Magyar Zeneművészek Szakszervezetének funkcionáriusa is volt az ORI-nál mint szakszervezeti bizottsági elnök, így beleegyezésüket kellett kérni az eljárás beindításához, amit 1979. február 21-én megadtak. A tárgyalás során kiderült, hogy színpadi munkálatok címén 8 előadásra 4 ezer forintot vett fel a Sportpropaganda Vállalattól. Erre szerinte azért volt szükség, mert a sportcsarnokokban nem álltak rendelkezésre színpadok, és azokat az ő vezetésével állították fel. A beszámolóból azonban hamar kiderült, hogy az effektív munkavégzésnél az ORI osztályvezetője nem mindig volt jelen (tehát nem dolgozott meg a pénzéért, ami egyúttal felveti azt a kérdést, hogy mi szükség lehetett az ő megbízására), és a koncerteken ellátott ügyelői feladatköre, amiért a rendes fizetését megkapta, nem volt elválasztható a fenti munkájától. Ugyanilyen ügyletet a Fonográf együttesnél is elvállalt koncertenként 1000 forintért. Bali György igazgató 1979. március 23-án, a fenti tények ismeretében az összeférhetetlenséget megállapítva, drákói szigorral csapott le, alapbércsökkenéssel és áthelyezéssel sújtva Gyárfás Lászlót. Osztályvezetőből csoportvezetővé degradálták, amivel fizetésredukálás járt. Az elmarasztaló fegyelmi határozat indoklása szerint 18 ezer forintnyi összeget engedély nélküli munkaviszonyon kívüli tevékenységből szerzett. Ráadásul — állapította meg Bali — a kifizetések jogcíme sem egyezett a ténylegesen elvégzett munkával. A felsőbb szakszervezeti szerv a döntést elfogadta.³⁸

37 MOL XIX-I-7-g 13. d. 15. t. 17810/1975.

38 MOL XIX-I-7-jj Kulturális Minisztérium, Ellenőrzési Osztály (a továbbiakban XIX-I-7-jj) 6. d. (ideiglenesen) ORI 1979. évi vizsgálati anyaga. dosszié.

A könnyűzenei műfaj ideológiai ellenőrzésében az ORI igazgatója oly módon is közreműködött, hogy a Táncdal- és Sanzonbizottság részéről tartotta a kapcsolatot a tárcával, amit Keszler Pál 1976. május 17-én kelt levele bizonyít. Ebben leírta, hogy 1975-ben 58 ülést tartottak, 1028 dalt bíráltak el, 715 dalt elfogadtak, 98-at véglegesen visszautasítottak, 215-öt pedig javításra adtak vissza. A szövegek még jobb megszűrése érdekében Romhányi József és Fodor Ákos mellé felvették soraikba Baranyi Ferenc költőt. A munka eredményes elvégzését mutatja, hogy a bizottság, ahogy Keszler megjegyezte, maradéktalanul végrehajtotta az előző évi felügyelő bizottsági határozatot, amit a kultusztárca fogalmazott meg.³⁹

Az ORI-nál Solymár László főrevizor által 1975. november–decemberben vezetett revízió eredményéről Pozsgay Imrét, a kulturális tárca helyettes vezetőjét is tájékoztatták. Újabb feladatkörrel bővült tevékenységük a 6/1975. (XI. 12.) KM rendelet⁴⁰ és az ennek végrehajtására kiadott 104/1975. (MK 23.) KM számú utasítás⁴¹ alapján: kizárólag hozzájuk tartozott a könnyű műfajban érvényes előadóművészi működési engedélyek kiadása és megvonása, munkaviszonyon kívüli fellépéstől való eltiltás, a tiszteletdíjak mértékének megállapítása, a megállapítottnál magasabb összegű tiszteletdíj vagy költségtérítés visszafizettetése.⁴² Az ORI vizsgákról rendszeresen készítettek írásbeli jelentést a minisztériumnak. Az 1977. április 25–május 5. közötti vizsgákról szóló jelentésben szigorú elbírálásról számolt be Bali György igazgató: a megjelent 48 táncdalénekesből mindössze 8-an feleltek meg, további 4-en kaptak ideiglenes működési engedélyt. A folk- és polbeat-esek közül 10-ből 3 volt az arány, míg az együtteseknél 39-ből 25.⁴³ Az ORI évente két vizsgát tartott, a vizsgára bocsáthatóság megtagadásának okai között lehetett a korhatár átlépése és a megfelelő iskolai végzettség (középiskola) hiánya. A vizgabiztosok napi 300 forintot kaptak munkájukért, 1976-ban 12 szakembert hívtak meg soraikba.⁴⁴

Az 1974-es közművelődési párthatározat hatását szintén kimutatta az 1975-ös revízió az ORI munkájában, mégpedig a műsorok struktúraváltásában. Ennek jelegében a pártállam kultúrpolitikája által magasabb művészi értékűnek tartott produkciókat mutattak be, amelyek kevesebb bevétellel kecsegtettek, sokszor ráfizetéssel jártak. A jelentés elismerte, hogy ezek az előadások az ORI alapvető érdekei-

39 MOL XIX-I-7-g 18. d. 2. t. 56636/1976.

40 Művelődésügyi Közlöny. XIV. évf. 23. sz. 1975. december 4. 827. p.

41 Művelődésügyi Közlöny. XIV. évf. 23. sz. 1975. december 4. 827. p.

42 MOI. XIX-I-7-bb 5. d. 21. t. Zene dosszié.

43 MOL XIX-I-7-g 24. d. 2. t. 56919/1977.

44 MOL XIX-I-7-jj 7. d. ORI 1977. évi költségvetési revíziója dosszié.

vel ellentétesen hatottak. Ennek kompenzálására javasolta a revízió, hogy a „kultúrpolitikailag értékeesebb” előadások szervezését végzők részére ösztönző jutalmazási célfeladatokat tűzzenek ki. Ez a jól bevált szocialista elismerési módok egyike volt, amikor nem anyagiakkal, hanem újabb munkával látták el a jól teljesítő alkalmazottakat. Ennek során főmunkaidős munkakörükben bizonyos mellékeresetre tehetek szert. Erre volt példa az adminisztrációs és a jegypénztárosi beosztás, ez utóbbi esetben az Országos Filharmónia és az ORI ugyanazt a személyt alkalmazta elvileg két tevékenység betöltésére, de előfordult, hogy az ORI alkalmazottai más rendezvények jegyeit is árusították. A jegypénztári nyitva tartás alatt a komoly- és a könnyűzenei rendezvények belépőjegyeit is árusító alkalmazott dupla honorálásáról volt szó. Ha hozzátesszük a revízió fenti megjegyzését a kultúrpolitikailag fontos, többnyire komolyzenei események deficitjéről, akkor kiderül, hogy a ráfizetéses rendezvényeken közreműködő alkalmazottnak így adták meg a lehetőséget egy kis mellékes keresetre. A revízió viszont ezt a szemére hányta az ORI vezetőségének: „A napi törvényes munkaidőn belül adminisztratív munkát végezni egy időben két munkáltatónál sem mellékfoglalkozásban, sem másodállásban nem lehetne.” A SZŰR rendezvényei ez alól kivételt jelentettek, mert 1975-től az ORI hatáskörébe utalták, tehát ez nem minősült egyszerre két munkáltatónál végzett munkának.

Behringer Éva a Kulturális Minisztérium zenei főosztályvezető-helyettese, Pozsgay Imre kulturális miniszterhelyettesnek írt feljegyzésében 1975. június 30-án az ORI nemzetközi tevékenységét elemezte. Az ORI 1962–1974 között 41 ország 301 produkcióját hozta Magyarországra, ennek fele szocialista országokból származott. Az internacionalista szocialista könnyűzenei politika hozta tető alá a Druzsba, az Interstart és az Alba Regia elnevezésű jazzfesztiválokat is. Problémaként hozta föl viszont a „baráti államokkal” összefüggésben a paritás elvét, miszerint ők ugyanannyi fellépőt szerettek volna hazánkba küldeni, mint amennyi magyar zenész koncertezett az adott országban. Ez már csak azért is gondot okozott, mert „szocialista relációban” nem volt annyi színvonalas produkció az egyes országokban, mint magyar részről, ami talán az itteni, nagy általánosságban engedékenyebbnek mondható kultúrpolitikának volt köszönhető. További nézeteltérésre adott okot az államok közötti elszámolási rendszer. A Szovjetunióval való kapcsolattartáson belül főleg a kárpátaljai koncertmenü megszervezését tartották kívánatosnak mindkét fél részéről.⁴⁵ A nyugati zenekarokkal való megállapodásoknál a kötött devizagazdálkodás határolta be az ORI lehetőségeit, nem minden nyugati zenekart tudtak meghívni, akit

45 MOL XIX-I-7-bb 5. d. 21. t. Zene dosszié.

akartak, mert túl drágák voltak, továbbá a helyszín biztosítása is gondot okozott. Az Interkoncerttel szemben is több alkalommal kerültek kényelmetlen helyzetbe, egyrészt a dátumtévedések, másrészt pedig a két vállalat közötti kooperáció hiányosságai miatt, de az is előfordult, hogy a művész állt elő az előadás előtti napokban újabb követelésekkel.⁴⁶ A külföldi együttesek meghívása aztán a hetvenes évek végén, a korábbiaktól eltérően, hasznot hozott, ezek közül a Boney M-et emelte ki az 1979-es revizori jelentés. A szocialista országokból is érkeztek zenekarok, e fellépések fele nyereséges, másik fele veszteséges volt ekkor.⁴⁷ Keszler Pál tájékoztatta Pozsgay Imre kulturális miniszterhelyettest Memphis Slim USA-beli blues énekes és zongorista Erkel Színházban való fellépéséről 1976. március 10-én. Ebből megtudjuk, hogy az időponttal sok gond volt, 1973 óta tartott az egyeztetés. A koncert 30 és 80 forint közötti helyárait a minisztérium Zene- és Táncművészeti Főosztályának engedélyét kellett kérniük, amit az 56192/1976. számú leiratban megkaptak. Pozsgay 1976. március 11-én értesítette Farkasinszky Lajost, a fővárosi tanács elnökhelyettesét a koncertről.⁴⁸

Az 1979. január–februárban folytatott minisztériumi ellenőrzés megállapította, hogy 1977-ig nőtt a hangversenyek száma, utána csökkent a látogatók számával együtt. (A kemény rock élvonalbeli csapatai ekkoriban hódították meg a közönséget, de ezeknek a zenekaroknak jelentős része nem az ORI-n keresztül bonyolította koncertjeit.) A művészek leginkább haknikban igyekeztek fellépni, és nem az ORI-n keresztül szervezték a műsoraikat, mert így kedvezőbb feltételek között fizethették a jövedelemadójukat (az ORI rendezésében 20 ezer, míg magánszervezésben 80 ezer forintig volt 6%-os a jövedelemadó kulcsa, afölött emelkedett), emellett a másod- és harmadfellépések is 100%-os gázsit eredményeztek, nem úgy mint az ORI-n keresztül, ahol vidéken 80, a fővárosban 60%-át kapták az eredeti fellépti díjuknak, ráadásul sorozatfellépések esetén is hasonlóképpen jártak el a művészekkel szemben az ORI-nál. Az ORI revíziója rosszallóan említette meg, hogy az intézmény gárdája a jogszabályokat átlépve igyekezett a legnevesebb énekeseket, zenészeket megtartani, emiatt 100%-os díjazást fizettek nekik, aminek folytán 1978-ban 1,2 millió forinttal fizettek többet a megengedettnél. Másik problémaként merült fel, hogy a koncertek — számuk csökkenése ellenére — az ezek szerint kis létszámú szervezőgárdának gondot okoztak, és a kapacitáshiány oda vezetett, hogy nem mindig kötöttek írásban szerződést. A szóbeli szerződés következményeként néhány előadás el is maradt, amit az ellenőrzés felrótt az ORI veze-

---

46 MOL XIX-I-7-jj 7. d. ORI 1977. évi költségvetési revíziója dosszié.

47 MOL XIX-I-7-jj 6. d. (ideiglenesen) ORI 1979. évi vizsgálati anyaga dosszié.

48 MOL XIX-I-7-bb 5. d. 21. t. Zene. dosszié.

tőségének. A gazdasági nehézségek között említették meg a benzináremelések óta fokozódó szállítási költségeket, ami a vonatközlekedést helyezte volna előtérbe. Ez persze nem vált általánossá a zenészek esetében, ám az ORI sem vállalta már a szállítást kisbusszal a II. osztályú vonatjegyár szintjén.⁴⁹

Az ORI foglalkozott vendéglátóipari zenei előadások szervezésével is, ami mutatja, hogy bár a kommunista rezsim kultúrpolitikája az egyes intézmények közötti hatásköröket lehetőség szerint igyekezett szétválasztani, ez mégsem sikerült teljes mértékben (ennek a területnek a gazdája elvileg az Országos Szórakoztatózenei Központ lett volna). Az ORI szemszögéből érthető is volt a ragaszkodás a vendéglátóipari könnyűzenéhez, mert ahogy a jelentés megállapította, az intézményi átlagnál jóval — 1977-ben 112%-kal, 1978-ban 62%-kal — nagyobb haszonkulccsal dolgozott ezen a téren, mint a többi pop és rockzenei eseménynél, vagy színek felléptetése esetén. Ez abból adódott, hogy az átlagosnál jelentősen kisebb költségráfordítással lehetett megszervezni ezeket a produkciókat. A befektetett energia és költség azonban mindegyik műfajban busásan visszatérült, amit jelez, hogy míg a kiadás 8%-kal, addig a bevétel 35%-kal lett magasabb 1978-ban az előző évihez képest, az átlagos intézményi haszonkulcs pedig 18,05%-os lett 1978-ban. A könnyűzenei bevételek növekedését azonban nem használhatta fel az ORI helyben (azaz nem fordíthatta újabb és újabb, még nagyobb bevétellel kecsegtető koncertekre), hanem a komolyzene támogatására létrejött zenei kulturális alapba fizette be.

Az ORI a Kádár-rendszer utolsó évtizedében (1980–1989)

A nyolcvanas évek elején kezdődött az ORI monopolhelyzetének megrendülése, aminek eredményeként először a KISZ vezetése alatt álló Ifjúsági Rendező Iroda (IRI) alakult meg 1982-ben, majd a kisvállalkozások, leginkább gazdasági munkaközösségek (GMK) keretében indított koncertszervező irodák vertek gyökeret. A gazdasági mutatók fokozódó romlása miatt jöhettek létre ezek a szervezetek, miközben a pártállami vezetés folyamatosan a régi, jól ismert szlogeneket hangoztatva irányította az ORI-t, amely a rendszer bukásáig még a legnagyobb koncertszervező intézmény volt Magyarországon. A kultusztarca vizsgálata 1982-ben en-

---

⁴⁹ ORI-rendezvényeken kívül azonban, főleg a téli hónapokban, amikor a mikrobuszok hajlamosak voltak elakadni, több zenekarral is előfordult, hogy a vonatot részesítették előnyben. A Hobo Blues Band 1981 elején Sárospárdra vonattal ment, de a P. Mobil is hasonlóképpen jutott le egy Bakony-beli községbe koncertezni. A rajongók eleinte nem is hitték el, hogy az általuk sztárolt együttesrel egy vonaton utaznak. — Sárvári Vilmosnak, a P. Mobil gitárosának személyes közlése. 2004. április 9.

nek megfelelően megemlített néhány, a minisztérium által az ORI számára kötelezően előírt produkciót. Ide tartozott a Szovjet Kultúra Napjai elnevezésű program mellett többek között a Kék gitár szovjet, a Judahej NDK-beli és egy mongol együttes felléptetése, valamint érdekes módon a Jézus Krisztus Szupersztár és az Evita is.⁵⁰

Az előadások műfaji összetétele nagy változatosságot mutatott, a pop és a jazz mellett szerepelt az operett és a magyar nóta is. A lehető legszélesebb társadalmi spektrumot igyekeztek kiszolgálni „a szórakoztatás messzemenő figyelembevételével, a jó ízlés határain belül.” — írta az 1984. évi revíziós jelentés. Megfigyelhető tehát egyfajta hangsúlyeltolódás a hatalom szóhasználatában, ami a szórakozás mint cél elfogadását jelenti, hiszen a nyolcvanas évek elején már nem említették ezt negatív felhanggal. Persze rögtön hozzátették, hogy csak bizonyos határokon belül lévő szórakozási formáknak adott helyet az ORI rendezőgárdája, így a punk és alternatív zenekarok egyáltalán nem juthattak szóhoz náluk. A jelentés elismerően állapította meg: „Hosszabb távra visszatekintve is megállapítható, hogy megfelelő körülményekkel szűrjük ki a nemkívánatos társadalmi hatást kiváltó, szélsőséges irányzatok képviselőinek bemutatását. Ezekkel kapcsolatban is nyitottak azonban, és pódiumra kerülésüket is támogatják, ha tapasztalják az integrálódási készséget.” A jelentés az egykori „fekete bárány” zenekarokra utalt, amelyek közül a „legfeketebb”, a Beatrice lehetőséget kapott 1980-ban egy közös országos turnéra az Omegával és az LGT-vel. Kiemeltek egyes zenekarokat, mint a Neoton vagy a Dolly Roll, amelyek nemzetközi összehasonlításban is versenyt kiálló produkcióval tűntek ki a színpadon. Negatív jelenséggként, profiltorzulásként említették a revízió során, hogy a popzenei koncertek rovására előretörték a reklám- és propaganda műsorok. Úgy látszik, a könnyűzene egyes „vadhajtásaihoz” képest még inkább elítélendő volt a tisztán profittermelő vállalkozás, amit befolyásolt, hogy az egyes produkciók színpadra állítása költséges volt, így nem volt érdemes 400 fő alatti termekben előadni. Ilyen volt 1984-ben Komár László és Koncz Zsuzsa, vagy a zenekarok közül az R-Go, a Neoton, vagy a Dolly Roll. A kötött devizagazdálkodás miatt pedig meglehetősen nehéz volt külföldi sztárokat Magyarországra hozni, egyrészt, mert 1984-ben 3 és fél millió forintos devizakerettel rendelkezett az ORI, ami ilyen célra elégtelen volt, másrészt pedig túlságosan nagy jegyáremeléssel járt volna, ha valamelyikük mégis Budapesten lép fel.⁵¹

50 MOL XIX-I-9-pp Művelődési Minisztérium, Ellenőrzési Főosztály iratai (a továbbiakban XIX-I-9-pp) 16. d. ORI 1982. évi költségvetési ellenőrzése dosszié. A Jézus Krisztus Szupersztárt a Korong együttes előadásában 1972-ben az egyetemi klubokban nem engedték fellépni. Erről Aczél György is írt utasítást. MOL M-KS 288. f. 36/1972 18. ó. e. 80–89. p.

Bali György ORI-igazgató 1985. május 27-én a revízió megállapításainak igyekezett eleget tenni intézkedési tervében. Ebben célként tűzte ki, hogy a könnyűzenei repertoárt bővítsék, mivel lehetőségeik adottak voltak ezen a téren. Az exkluzív szerződések körét is szélesíteni tervezték, főként a „kiemelkedő együttesekkel és szólistákkal”, de az, hogy kik tartoztak ebbe a körbe, az megint csak az ORI megítélésén múlt. Ugyanakkor a tervben szerepelt, hogy a reklámok adta lehetőséget továbbra is ki kell használni, azzal a kikötéssel, hogy ezek a zenei betétek a műsorok színvonalát nem ronthatják.

A Petőfi Csarnokban 1986. november 26-án véleménycserét tartottak a szórakoztatóiparról a Művelődési Minisztérium vezetésével. Ennek során megállapították, hogy — a korabeli romló gazdasági viszonyoknak megfelelően —, a műsorforgalmazást végző ORI illetve IRI árai már a nagy művelődési központok számára is lassan megfizethetetlenekké váltak. Az infláció begyűrűzésén túlmenően több okát is megjelölték a két hivatalos műsorszervező iroda drágulásának: a fellépő művészek sorozat-előadások során is teljes gázsit kértek minden egyes programjuk után, a keltetésnél több hangtechnikussal dolgoztak az ORI-nál és az IRI-nél, az alkalmi zenészek nem vállalták olcsóbban a fellépést mint profi kollégáik, és az útiköltségtérítést minden esetben igényelték, holott az a hatályos jogszabályok alapján csak az állományban lévő dolgozók kiküldetése után járt. Külön problémaként említették meg, hogy elszaporodtak a kisvállalkozások és a különböző érdekelttségű műsoros rendezőszervek, a hahnik, a fiataloknak nem volt elegendő választási lehetőségük a programok között, ráadásul a kistelepek halmozottan hátrányos helyzetbe kerültek (azaz maradtak).

A válság kezelésére külön feladattervet dolgoztak ki, amelyeket a későbbi politikai változások húztak keresztül. Ennek ellenére a kialakulófélben lévő gazdasági változások rányomták bélyegüket az itt elhangzottakra is. Megállapították, hogy a gázsirendszer elavulttá vált, a kereslet-kínálat törvényszerűségeit ezen túl komolyabban kell figyelembe venni. A rendezvények anyagi kockázatát a jövőben nemcsak a rendező szerv vállalta volna, hanem a közreműködő művészek, művészeti csoportok is, így a fellépti díjuk közvetlenül függött volna a rendezvény rentabilitásától. Újdonságként jelent meg egy menedzser-hálózat kiépítésének kívánalma, amely összehangolta volna az intézmények, a művészek és a közönség érdekeit, igényeit. A jobb szabályozottság elveit hangoztatva azonban a keményvonalas pártállami elvek is megjelentek, miszerint az önálló rendezési joggal felruházott megyei művelődési központok hozzájárulása nélkül az adott illetékességi

---

51 MOL XIX-I-9-pp 35. d. ORI 1984. évi komplex felügyeleti ellenőrzése dosszié.

területen semmilyen rendező szervnek nem lett volna szabad bevételt hozó műsorokat rendezni. Egy központi videotékát is szerettek volna létrehozni propaganda célokból, valamint az értékek megőrzése érdekében. A tömegkommunikáció élenkítését is célul tűzték ki a megbeszélésen, hiszen ekkor még nem létezett popsajtó, így csak a hagyományos publicisztikától várták a vérfrissítést. A kistelepülések mind jobb műsorellátása érdekében pedig szerettek volna egy központi alapot létrehozni, amelyen keresztül segíteni lehetett volna a támogatott produkciókat. Ezáltal sérült volna ugyan a piaci szabályozás elve, de több helységbe eljutottak volna a hatalom által színvonalasabbnak ítélt produkciók. Az értekezletnek az utókor számára talán leghelytállóbb észrevétele az volt, miszerint a szórakoztatást nem „szükséges rossz”-nak kellett tekinteni, az arisztokratikus lekezelést pedig ezzel kapcsolatban meg kellett szüntetni.⁵²

A hosszú távú terveket azonban az ORI-t körüllegő botrányok is keresztülhúzták. A Magyar Nemzet 1989. január 17-i száma a 7. oldalon Borebich Péter 'Az ORI fizeti a Maxim takarítónőjét' című cikkét közölte, amelyben az ORI körül kialakult anyagi visszásságokat taglalták.⁵³ A kommunista államberendezkedésnek megfelelően az ORI vélt vagy valós üzleti visszaéléseit a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (KNEB) vizsgálta meg 1988. október 24–december 5. között, melynek során megállapította, hogy a szervezet gazdálkodásában a takarékoság legcsekélyebb jele sem tapasztalható. A KNEB az ORI működésének kritikáján keresztül tükröt mutatott fel a Kádár-rendszer hanyatló gazdasági helyzetéről is, végkövetkeztetése szerint a társadalmi vagyoni hűtlen kezeléséről volt szó: „A vizsgálat során világossá vált, hogy a bejelentők által jelzett súlyos szabálytalanságok nem újkeletűek — a korábbi vezetés alatt jöttek felszínre, folyamatot alkotnak, [...] a visszaélések állandósultak. Tényleges ellenőrzésről nem beszélhetünk, a felügyeleti ellenőrzések formálisak voltak, a belső ellenőrzés komoly hiányosságokat sosem állapított meg. 'Védett' vállalatról volt szó, ahol 'védett emberek' működtek. Az ORI a pangás éveinek valamennyi jellemzőjét működésében megtestesítette.” A vizsgálat következtetése szerint a kultuszárca a korábbi években nem végzett igazán mélyreható revíziókat,

52 MOL XIX-I-9-n Művelődési Minisztérium. Vajda György miniszterhelyettes iratai (a továbbiakban XIX-I-9-n) 21. d. 18. t. Szórakozás, szórakoztatás dosszié.

53 Az ORI-botrány végigspórt a magyar sajtón: Magyar Hírlap, XXII. évf. 22. sz. 1989. január 26. 6. p., Magyar Nemzet, LII. évf. 14. sz. 1989. január 17. 7. p., Magyar Nemzet, LII. évf. 18. sz. 1989. január 21. 9. p., Népszabadság, XLII. évf. 21. sz. 1989. január 25. 6. p., Népszabadság, XLII. évf. 22. sz. 1989. január 26. 8. p., Népszabadság, XLII. évf. 24. sz. 1989. január 28. 12. p., Népszava, CXVII. évf. 15. sz. 1989. január 18. 6. p., 168 óra. Magyar Rádió, 1989. január 8.

holott a kultúra állami finanszírozása meglehetősen ingatag alapokon állt a nyolcvanas évek végén: „Miközben a kultúrára fordítható források beszűkülnek, a kultúra intézményei anyagiak hiányában ellehetetlenülnek, a kultúra munkásai a létminimum határát súroló összegekért dolgoznak, addig egy privilegizált helyzetben lévő intézmény tisztátalan gazdálkodással milliókhoz jut és juttat egyeseket, és a megszerzett pénzösszegekkel pazarlóan bánik.” Nyilván furcsa volt a kommunizmus korábbi éveivel képest, hogy a fizetésbeli aránytalanságok ekkora méreteket öltöttek: „Nem lehet szó nélkül elmenni amellett, hogy a kulturális alaptól elvont és a szponzoroktól megszerzett összegek a kedvezményezettek egy szűk csoportja között oszlik meg, akik ily módon teljesítményükkel arányban nem álló jövedelemhez jutnak.” Szemére hányták az ORI-nak, hogy a piacorientált közegben megtartották kedvező pozíciójukat, és haszonélvezőjévé váltak a gazdasági változásoknak. A KNEB vizsgálatára 1989. január 10-én az ORI megbízott igazgatója, Gál Iván reagált, amelyben többnyire a vállalat működésének becsületét védte, hangoztatva, hogy a művészek gázsiját már nem kötötték jogszabályok, ugyanakkor a szabálytalanul felvett előlegeket, csakúgy, mint az utalványozások szabálytalanságait elismerte. Vitatkozott azonban azokkal az ORI-t ért kritikákkal, miszerint az Interpop Fesztiválok ráfizetések voltak volna, hangoztatva, hogy az ilyen irányú befektetések csak hosszú távon térülhetnek meg, akkor viszont busásan (Az ORI sikeres turnéra vitte 2 éven keresztül a Z'zi Labort, a Napoleon BLD-t és Zoltán Erikát, az MHV pedig az 1986-os fesztivál nyerteseinek lemezeiből több mint 1 millió példányt adott el). Emellett hangsúlyozta, hogy a könnyűzenei műfajnak szüksége volt vérfrissítésre, amit legjobban a fesztiválokkal lehetett megtenni, ami által a popzene sokszínűsége biztosítható volt.

A még mindig pártállami irányítás alatt álló hivatalos sajtó elítélte az ORI kiskapukkal élő tevékenységét. Ahogy a Magyar Nemzet cikke fogalmazott: „Műsorait indokolatlanul nagy ügyeleti és műsorellenőrzési díjakkal is megterhelték. [...] A vizsgálat többek között súlyos szabálytalanságokat, visszaéléseket is megállapított.” Hozzá kell tenni azonban, hogy a művészek fellépti díját 1988. január 1. után szabadárassá tették (ezzel kapcsolatban híresült el Kabos Lászlónak az a mondása, miszerint ő annyit kér egy-egy műsora után, amennyit akar.) A folyamatos pénzügyi manipulációkkal való gyanúsítgatások is közrejátszhattak abban, hogy a Bali Györgyöt 1987 júliusában felváltó Bulányi László ORI-igazgató 1988. november 4-én öngyilkos lett, utána megbízottként Gál Iván került az intézmény élére. Ezt megelőzően egy évvel korábban megszüntették az IRI-t, amelynek élén szintén Gál Iván állt első és egyben utolsó igazgatóként. A cég éléről a Népszabadság 1989. január 25-i száma szerint pártfegyelmivel és pénzbüntetéssel kellett eljőnie, mert ráfizetések voltak.

A cikkíró már nyíltan támadhatta a letűnőfélben lévő korszak nagy neveit, így szóvá tette, hogy Erdős Péter, Wilpert Imre és Boros Lajos, az MHV szerkesztőség-vezetői milyen alapon kaptak kiemelt szerkesztői díjat 1988-ban a Neoton Família, a Dolly Roll és a Z'Zi Labor Interpop Fesztiválon történő színpadra állítá- saért. Gál Iván reagálása szerint azonban kifejezetten arra az alkalomra készülő progra- mok voltak ezek a vállalkozások, így megérdemelték az akkoriban egyszeri megbí- zás után horribilisnek mondható 12.500 forintot. Az ORI zavaros ügyeiről többek között cikkezett még a Népszabadság 1989. január 26-i és január 28-i száma, meg- említve, hogy a szokatlanul magas honoráriumú művészek és szerkesztőik ennél nagyságrenddel nagyobb bevételt termeltek az monopolhelyzetben lévő állami in- tézménynek (többek között Korda Györgyöt és Balázs Klárit a figyelem közép- pontjába vonva). A vizsgálat során azonban nem csak az került napvilágra, hogy kirívóan nagy összegeket fizettek ki a fellépőknek, hanem az is, hogy sokszor tör- vénybe ütközően jártak el. Az ORI és az OKISZ Labor 1987-es közös rendezésű szilveszteri rendezvényén, fiktív számlákkal fedték el a valós bevételt, más alkal- makkor nyugdíjasok nevére utalták a pénzt az adózást megkerülendő, vagy a mű- vészek hozzátartozóit szerkesztőként tüntették fel, holott gyakorlati munkájuk nem, vagy csak alig volt a produkciókban.

A „glasznoszy” jelenségének tudható be, hogy ezeket a visszaéléseket már sza- badon tárgyalhatta a sajtó, hiszen kevésbé feltételezhető, hogy korábban egyáltalán nem voltak visszaélések az ORI-nál. Az ORI-botránynak azonban súlyosabb kö- vetkezménye is lett: mivel az általuk rendezett Interpop Fesztiválon 1988-ban zsü- ritagként a Művelődési Minisztérium közművelődési főosztályvezetője, Kormos Sándor is részt vett, aki szintén a kor szintjéhez képest magas tiszteletdíjat kapott, maga a kultusztárca is szint vallott, amikor Stark Antal államtitkár kijelentette: „A kialakult helyzetért a Művelődési Minisztérium is felelős, elmarasztalható sze- mélyi politikájáért, szakmai, gazdasági ellenőrző tevékenységének fogyatékos- ságáért.”⁵⁴ Az államtitkár ugyanakkor hozzátette, hogy az ORI-nál a személyi fele- lősökkel szemben több fegyelmi eljárást indítottak. Ennél is szokatlanabb volt, hogy az ORI ügyviteli rendjének felülvizsgálatára miniszteri biztost neveztek ki, akinek a feladata a vállalatá történő átalakítás előkészítése volt. Ezzel párhuzamo- san — és talán ez jelenthette a rendszerváltás valódi kezdetét a könnyűzenében — az ORI hatósági bizonyítványát megvonták, a működési engedélyek kiadását a mű- vészeti szövetségek hatáskörébe tervezték utalni, amivel végképp megszűnt az ORI monopolhelyzete.

---

⁵⁴ Népszabadság, XLII. évf. 22. sz. 1989. január 26. 8 p.

Az ORI élére végül miniszteri biztost neveztek ki Gödöllői Lajos személyében 1989 tavaszán, aki 1990 májusában már mint igazgató írta alá az ORI hivatalos leveleit. A rendszerváltás pillanatában, a III. köztársaság kikiáltásakor is zajlott egy revízió az ORI-nál, amely 1989. október 16–november 8. között tartott, ám ennek tanulságait már nem érvényesíthették, mivel 1991. június 30-án egy kulturális miniszteri rendelettel megszűnt a szervezet. A vizsgálat lefolytatására még „elvtárs” megszólítással kérték fel 1989. április 6-án a Művelődési Minisztérium Ellenőrzési Főosztályának vezetőjét, Scheer Bélát, de mire véget ért a revízió, „úr”-ként szólította meg egymást az ORI igazgatója és a kultusztárca illetékese.⁵⁵

Összegzésként kijelenthetjük, hogy az Országos Rendező Iroda monopóliumszerű tevékenysége nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Kádár-rendszerben a könnyűzenei életet hatékonyan ellenőrizhessék a hatalom birtokosai. Feladatát természetesen a többi zenei intézménnyel, a közigazgatási és pártszervek hálózatával együtt töltötte be. Ez a cég volt az, amely meghatározhatta, hogy nagy nyilvánosság előtt kik léphettek fel nem csak a mai értelemben vett könnyűzene területén, hanem az operett, a sanzon, a magyar nóta vagy a kabaré világában. Az ORI azon keresztül, hogy fellépési engedélyek kiadására és ehhez kapcsolódó vizsgáztatásra volt jogosítványa, meghatározhatta azok körét, akik a legtöbbet jövedelmező országos turnékra, sportszarnokokat megtöltő műsoros előadásokra kaphattak tőlük szerződést. Az intézmény kapacitásihiánya, illetve a könnyűzenei élet szerteágazó volta és a tömegigény azonban azt eredményezte, hogy nem minden koncertet az ORI szervezett, a kisebb művelődési házakban magánszervezésben is adtak előadásokat. A hatalom legfelső szintje az ORI tevékenységét jószerével hagyta kibontakozni, csak akkor nyilvánított róla véleményt, amikor valamely jelenség olyan méreteket kezdett ölteni, ami már számára is kellemetlen volt, illetve amikor olyan markáns zenei irányzatok ütötték fel fejüket, melyek nyíltan ellentétben álltak a szocializmus eszmerendszerével még akkor is, ha netán nem volt túl nagy tömegbázisuk (például a punkmozgalom a nyolcvanas évek derekán).

Az ORI története egyértelműen szakaszolható, ezeket a nagypolitikához kapcsolódóan a tevékenységükben beállt változások jelzik. Ilyen volt a különböző műfajok, így például a jazz és a rock and roll felé való nyitás (1963 körül), a beatkoncertek számának ugrásszerű növekedése (1968 körül), vagy a rendszer erősebb ORI általi ellenőrzése 1973-tól az új gazdasági mechanizmus elvetésével. Utóbbi során többek között az előadóművészi működési engedélyek könnyű műfajban történő kizárólagos kiadása és megvonása is jogkörükbe tartozott, ugyanakkor a helyi

---

55 MOL XIX-I-9-pp 105. d. ORI átfogó ellenőrzése 1989. dosszié.

tanácsok és a rendőrség engedélye is kellett egy-egy koncert szervezéséhez. A nyolcvanas évek pedig azért választhatók külön az előzőektől, mert a pártállam gazdasági válságkezelő programjának keretében nem csak monopóliumuk szűnt meg az IRI és különböző magáncégek megalakulásával, de ezzel együtt a rendszer-váltást közvetlenül megelőzően fény derült azokra a visszasságokra is, amelyek valószínűsíthetően a Kádár-rendszer egész időszakát jellemezték, ami által végképp elvesztette hitelességét az intézmény.

KOVÁCS TAMÁS

ADALÉKOK A MAGYAR KIRÁLYI KÜLÜGYMINISZTERIUM SZEREPÉHEZ AZ ÁLLAMVÉDELEMBEN ÉS AZ ÁLLAMRENDSZETBEN¹

A magyar történetírásban eléggé stabilnak látszik az a kép, miszerint egy ország belső rendjének a legfőbb őrzője a belügyminisztérium, illetve az alárendeltségébe tartozó rend- és államvédelmi szervek — rendőrség, csendőrség — voltak. Magyarországon azonban a helyzetet némileg bonyolította, hogy a honvédség is — különösen a vezérkar — részt követelt magának a belső rend fenntartásában. A II. világháború alatti magyar államvédelmi struktúra alapjai 1919–1920-ra nyúlnak vissza, de annak „klasszikus rendszere” a ’30-as évek közepére alakult ki. Ekkor a rendőrség mellett a csendőrség központi nyomozó alosztálya és a vezérkar illetékes osztálya is bekapcsolódott a rendszer vélt vagy valós ellenségeinek felkutatásába. Ennek egyik leginkább bevett módszere a beépülés volt a különböző mozgalmakba, egyesületekbe és pártokba, valamint, hogy szinte valamennyi minisztériumban voltak előbb a rendőrségnek, majd a csendőrségnek és a hadseregnek is bizalmi — ahogy a forrásokban olvasható: „b” — emberei, vagyis besúgói.²

A rendszer differenciálódásának és finomodásának a jele volt, hogy 1938-ban átalakították a vezérkari főnökséget: ekkortól lett a szempontunkból releváns osztály neve 2. vkf. osztály, vagy más formában: VKF/2, amelyhez mind a hírszerzés, mind pedig az elhárítás tartozott. Az osztály számos — itt most nem tárgyalandó — alosztályra tagolódott. A honvéd vezérkar különösen a Komintern 1937-es VII. kongresszusa után látta úgy, hogy immáron alapvetően katonai kérdéssé vált a kommunisták elleni harc. A kongresszus ugyanis egyrészt nyíltan a náci III. Birodalmat jelölte meg legfőbb ellenségnek, vagyis azt az országot, amelyik ekkorra a Magyar Királyság legfőbb szövetségesévé vált. Az egyes kommunista pártokhoz a Komintern instruktorokat küldött. Vagyis — vélte a honvéd vezérkar —, a helyi

---

1 Jelen tanulmány alapját a szerzőnek a Horthy-kori magyar államvédelmi rendszerről készülő PhD-disszertációjának egyik alfejezete adta.

2 A besúgóhálózat kiépítése polgári vonalon már 1919. augusztus 1-jén, vagyis a Tanácsköztársaság bukásának másnapján elkezdődött. Katonai vonalon ez a Nemzeti Hadsereg Fővezérségének létrejöttéhez köthető.

kommunista párt valójában szovjet hírszerző szerv, amelynek a budapesti szovjet nagykövetség nyújt valamiféle védelmet.³

Így a magyar honvédség, amelyben még éltek az 1919–1920-as „rendteremtés” emlékei — különösen az ún. „T” (= tájékoztató) osztály működése —, ezért teljesen logikusnak és indokoltnak látta, hogy az állam védelme az ország határain belül is a honvédség feladata.⁴ Ennek az elméletnek a győzelmeiként is értékelhetjük a honvédelemről szóló 1939:II. törvénycikket, amely minden korábbinál több lehetőséget és jogot adott a mindenkori vezérkari főnöknek polgári személyekkel szembeni intézkedésekre.⁵ Megítélésünk szerint ettől az időponttól figyelhető meg a Honvédelmi Minisztérium, illetve a honvéd vezérkar szerepének erőteljes növekedése, valamint az, hogy egyrészt az államvédelmi (hírszerzés, defenzív szolgálat) és államrendészeti ügyek kezdenek egybemosódni; másrészt katonai ügyekké válni.

A Belügyminisztérium szervezeti rendszerében az államrendőrség⁶ mellett az 1930:XXVIII. törvénycikkkel felállított Külföldiek Ellenőrző Központi Hatóságának (KEOKH) is komoly kémelhárító szerepet szántak. Amíg helyi szinten a 2. vkf. osztály a területileg illetékes hadtest-, illetve hadosztályparancsnokságokhoz volt köthető, addig a KEOKH-nak a nagyobb határ menti városokban jöttek létre kirendeltségei. Szintén a Belügyminisztérium alá tartoztak az internálótáborok, ahová minden gyanús személyt, legyen az magyar vagy külföldi — gyakran bírói döntés nélkül — határozatlan időre is elzárhattak. Szintén a KEOKH hatáskörébe tartoztak a határvidékeken tartott, a '30-as évek végéhez közeledve egyre gyakoribb utas-ellenőrző razziák.

A belügyminiszter és a honvédelmi miniszter kettős alárendeltségében működő Magyar Királyi Csendőrség 1930 és 1941 között ún. csendőrnnyomozó-alosztályokat épített ki vidéken. Ezek az alosztályok két további „A” és „B” jelű alosztályra tagolódtak. Az „A” jelzésűek foglalkoztak államrendészeti, illetve állambiztonsági ügyekkel, míg a „B” jelűek a köztörvényes bűncselekményekkel. Az iratok tanúsága szerint azonban csakhamar a csendőrök is elkezdtek „kémgyanús”, majd a háború kiteljesedése után „partizángyanús” elemekre vadászni, felkutatásukra pedig önálló hírszerzőhálózatot kiépíteni.

---

3 Itt jegyezzük meg, hogy sporadikus források vannak a budapesti szovjet követség figyeléséről 1938-ból.

4 Az 1920 júniusában létrehozott osztályt 1922. június 1-jén szüntette meg Klebelsberg Kuno akkori belügyminiszter. Ez már csak azért is figyelemre méltó, mert a T osztály a honvédség keretein belül működött.

5 Valamennyi citált törvény teljes szövege megtalálható: Corpus Juris Hungarici CD-ROM.

6 Az államrendőrség kifejezés arra utal, hogy a rendőrség nem az önkormányzatoknak, hanem a kormánynak volt alárendelve.

A három szervezet azonban nemcsak az állam és a rendszer ellenségeit igyekezett elfogni, hanem mindent megtettek egymás lejáratásáért, legyűréséért is. Az egyre zavarosabbá váló nyomozásokat és partizánrazziákat 1942-ben igyekeztek egy szervezet, az Államvédelmi Központ (ÁVK) alá beszervezni — igen csekély sikerrel.

A szervezetet egy katonatiszt vezette, Ujszászy István vezérőrnagy,⁷ aki Horthy Miklós kormányzó bizalmasa volt, de mind a rendőrség, mind a csendőrség, mind a VKF megpróbálta őrizni a maga önállóságát. Csakhamar kiderült: az alárendelt szervezeteknek teljes mértékben sikerült függetlennek maradni a felettük álló csúcsszervtől. Az ÁVK-n belüli viták és alapvető szemléletbeni különbségek nagyon hamar kiütököztek. A csendőrök és a rendőrök között ezek egy idő után már a másik szervezet feljelentgetésében csúcsosodtak ki az illetékes minisztériumban. A rendőrség politikai osztályának de facto irányítója, dr. Sombor-Schweinitzer József rendőr-főkapitányhelyettes⁸ megtartotta kivételes pozícióját: továbbra is közvetlen bejárása a kormányzó bizalmasának számító Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez. A VKF/2 pedig lehallgatta Ujszászy telefonját. Az így megszerzett információk pedig mindig eljutottak valamilyen úton az SD Ausland VI. E alosztályához⁹ is. Ez a tény a háború után újabb és újabb találgatásokra adott alapot azzal kapcsolatban, hogy a magyar hadseregből kik kémkedtek valamelyik német hírszerző szervnek. Az ÁVK az 1944. március 19-i német megszállás után marginalizálódott. Az október 15–16-i nyilas puccs után — ekkor reszneki Zákó András vezérőrnagy lett nemcsak az ÁVK, hanem a VKF/2 parancsnoka is — elvesztette mindennemű önállóságát és koordináló szerepét az egykori csúcsszervezet.

7 A tábornok életéről, tevékenységéről és titokzatos haláláról részletesen ld.: Haraszi György (szerk.): Vallomások a holtak házából. Budapest, Corvina Kiadó – ABTL, 2007.

8 Sombor-Schweinitzer a '30-as évek végén tisztán látta, hogy Magyarországon nem a kommunisták, hanem az előretörő szélsőjobboldali pártok, különösen a nyilas mozgalom jelenti az igazi veszélyt Horthy Miklósról és rendszerére. Az 1944. március 19-i német megszállás után az elsők között tartóztatta le a budapesti SD [Sicherheitsdienst = Biztonsági Szolgálat]. A különböző német koncentrációs táborokban való raboskodásból az USA hadserege szabadította fel. Ezután az amerikai OSS, majd CIC szolgálatba állt. Részt vett az elmenekült magyar háborús bűnösök felderítésében és Magyarországra szállításában, neve azonban a korabeli sajtóba, és így a történelmi tudatba nem került bele.

9 Az SD ekkorra a német hírszerzés csúcsszervezete, az RSHA [=Reichssicherheitshauptamt] VI. osztálya, ezen belül a VI. E. alosztály feladata volt a kelet-európai hírszerzés. Az SD Ausland legismertebb vezetője Walter Schellenberg SS-Brigadeführer volt, aki 1941. júniusában vette át a hivatalt. Az SD működését részletesen lásd: Walter Schellenberg emlékiratai. Bp., Zrínyi Kiadó, 1997.

Kutatásaink során azonban arra a megállapításra jutottunk, hogy a magyar politikai vezetés és rajta keresztül a különböző alárendeltségben működő „szervek” igen gyakran a Magyar Királyi Külügyminisztériumtól is reméltek és sokszor kaptak információkat, illetve a két minisztérium nem egy esetben segítette egymás munkáját. Mindez persze, ha jól meggondoljuk, nem meglepő. Mint a magyar történelemben oly sokszor, a rendszer ellenségei nem Magyarországon, hanem külföldön éltek, esetleg külföldre szándékoztak jutni. Ugyancsak a külügy tudott sok és használható információval szolgálni a kémeket illetően mind a belügynek, mind a hadügynek.

A korszak külügyi iratanyagában így nem csak klasszikus diplomáciai iratokat találunk, hanem a magyar állam- és rendvédelemmel összefüggőeket is. Ne feledjük el ugyanakkor azt sem, hogy a külügyminisztériumok és az alájuk tartozó követségek feladata mindig is több volt pusztá külképviseleténél: általában fontos hírszerző központként is működtek.

Magát az önálló magyar külügyminisztériumot az 1918. évi V. néptörvény 1. §-a hozta létre. A minisztérium szervezeti sémája számos alkalommal változott, illetve az egyes minisztériumi osztályokat is nemegyszer átkeresztelték. Keretében már az 1920-as évek elejétől működtek a hírszerzéshez, illetve az állambiztonsághoz köthető szervezeti egységek. Szempontunkból a Magyar Királyi Külügyminisztériumon belül az V. Politikai Osztály¹⁰ bír különös jelentőséggel, illetve ezen belül is a „D” referatúra.¹¹ Az egység feladatköre 1921 és 1943¹² között többször is módosult, illetve pontosították azt, de az alapvető elvárás változatlan maradt. Vagyis szemmel kellett tartaniuk — nekik is — a Magyarországra érkező, illetve itt hosszabb időt eltöltő külföldi állampolgárokat, figyelni a külföldön élő magyarokat és adott esetben véleményezni magyar állampolgárok útlevélkérelmeit. Sporadikus nyomok alapján például tudható, hogy a Magyarországra menekült és itt is szervezkedő orosz emigráció szemmel tartásában is részt vett a V. Politikai Osztály „D” referatúrája az 1920-as években. 1941 tavasza után ez a feladata teljes egészében átkerült a Honvédelmi Minisztérium VKF/2 d. alosztályához.¹³

10 Az osztályt az 13095/1-1921. sz. KÜM [Külügyminiszteri] rendelet hívta életre.

11 A referatúra kutatható iratanyaga 9 iktatókönyv (hiányos), 2 átmenő postakönyv és 8 csomónyi irat. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) K-65 Külügyminisztérium Politikai osztály, V/D. (defenzív) referatúra iratai (a továbbiakban K 65).

12 1943 az utolsó év, amelyből ezen referatúrának iratanyaga maradt meg.

13 MOL K-65 1. csomó; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ABTL) 3.1.6. Hálózati, operatív és vizsgálati dossziék. P dossziék. P-431., P-432.

Ezeknek a feladatoknak a szakszerű ellátásában elsősorban a Budapesti Államrendőrség idegenellenőrző-, internálási- és útlevélosztálya volt a segítségükre 1939-ig, amíg életbe nem lépett a honvédelemről szóló törvény. Ez a gyakorlatban azt is jelentette, hogy a Külügyminisztériumban rendőrök, detektívek is dolgoztak. Őket vélelmezhetően a Budapesti Főkapitányság valamely az ügyben érintett osztályáról vezényelték át a külügybe.

Érdemes megjegyezni, hogy az V. Politikai Osztály „D” referatúra munkájáról statisztikai jellegű kimutatások csak a '30-as évek végétől készültek (vagy maradtak meg?): a korábbi iratanyag „csak” az elkészült jelentéseket tartalmazza igen nagy számban. Szintén megfigyelhető, hogy az idő előrehaladtával egyre több és több emberről készült jelentés, vagy — mai kifejezéssel élve — környezettanulmány útlevéligénylés esetén.

Sajnálatos, hogy bár egy 1922-es feljegyzés szerint havonta kellett összesítést készíteni, de ezek nem maradtak fenn.¹⁴ Vélelmezni lehet, hogy 1943 után is képződtek a külügyben államvédelemmel kapcsolatos iratok, hiszen a háború előrehaladtával, illetve a hadi helyzet alakulásával még inkább fokozódott a hatalom félelme.¹⁵ Megkockáztathatjuk azt a kijelentést is, hogy a meglévő iratanyag sem teljes. Az, hogy ezek a dokumentumok hol vannak, illetve a háború után hová tűntek, már egy másik dolgozat témája lenne.¹⁶

A Horthy-rendszer idején (is) a külföldön élő magyarok figyelése állandó munkát biztosított a magyar szerveknek, a kérdés csupán az volt, hogy melyik szerv és kiket figyeljen. 1920-tól állandó megfigyelés alatt álltak az elmenekült baloldaliak, kommunisták és a legitimisták. Nyílt titok volt, hogy a kommunisták többsége Bécsbe, Münchenbe¹⁷ és Franciaországba emigrált.¹⁸ Hasonlóan nem kellett külö-

14 MOL K-65. I. csomó, 303. p.

15 Feltételezésünket megerősíteni látszik a Honvéd Vezérkar főnökének 32502/eln. 2. VKF. D. – 1942. szám alatti tervezete, amely az ún. „K” szolgálat kiépítésében, valamint a hírszerzésben és az elhárításban a Külügyminisztériumnak kulcsszerepet szánt.: ABTL 4.1.A-616.

16 A háborús pusztításban kétségtelenül sok irat megsemmisült, gondoljunk csak Budapest ostromára. Az sem zárható ki, hogy számos iratnak valahol „nyugaton” veszett nyoma. Ugyanakkor tudjuk, hogy a Vörös Hadsereg illetékes alakulatai is igyekeztek „összegyűjteni” a számukra érdekes dokumentumokat. Ennek a „gyűjtésnek” az eredményét a mai napig a különböző orosz levéltárak őrzik. Vö.: *Szita Szabolcs*: Különleges archívum – 45 ezer karton az 1920-as évek magyar belügyminisztériumából. Népszabadság, 2005. november 29.

17 A kommunista emigráció e szárnya Hitler hatalomra jutása, illetve az Anschluss után elhagyta a befogadó országot. Sokan Franciaországba, illetve Belgiumba menekültek tovább.

18 Egyik csoportnak sem volt számottevő társadalmi bázisa Magyarországon, de a hatalom paranoiája miatt szemmel tartásuk kiemelt feladat volt. Megjegyezzük, hogy a magyar államrendőrség olyan sikeresen épült be a hazai kommunista pártba, hogy az a Komintern előtt is teljes

nősebb nyomozás a vezető legitimista személyek lakhelyének meghatározásához sem, többségük Ausztriában vagy Svájcban telepedett le az első világháború és a sikertelen királypuccsok után. Később, különösen a nagy gazdasági világválság idején, a megfigyelték köre kiterjedt szinte valamennyi külföldön tartózkodó magyarra és magyar állampolgárra. A '30-as évek végétől a kommunisták mellett egyre nagyobb figyelmet fordítottak a zsidó származású, illetve a tartósan külföldön tartózkodó személyekre (is).

A referatúra működésének első bő másfél évtizedében a vélt vagy valós kommunisták ügyeinek intézése tette ki az ügyforgalom jelentős részét. A '20-as évek elején az akták jelentős része a Tanácsköztársaság ideje alatt kompromittálódott emberek és családtagjaik ügyes-bajos dolgaira, illetve az emigrációban végzett tevékenységük feltárására és értékelésére vonatkozott.

Különösen kényes volt a referatúra feladata, miután 1921 őszén egy magyar detektívekből álló különítmény Hain Péter¹⁹ vezetésével egyszerűen betört a magyar kommunista párt berlini irodájába, hogy az ott lévő iratokat megszerezve, létrehozzák a kommunisták alapnyilvántartó rendszerét. Az akció ugyan sikeres volt, megszerezték a kartonokat, de ettől kezdve maguk az emigráns magyarok, különösen a kommunisták is sokkal óvatosabbak, bizalmatlanabbak lettek. Az akció más szempontokból sem volt szerencsés. A magyar rendőrség esélyei ugyanis jó időre elvesztek, hogy külföldön is beépüljön a kommunista mozgalomba. Másrészt ez az információszerzési módszer — finoman fogalmazva is — meglepte a német kollégákat...

Érdekes, hogy az iratokban mindig kiemelték, ha a megfigyelt személy zsidó vagy zsidó származású volt, vagy ha volt valamilyen „zsidó” kapcsolata. Például az elmenekült kommunista Földes István maga nem volt zsidó, de Laki rendőrtanácsos, akitől a meneküléshez szükséges útlevelet kapta, igen. Ezt a Földesről szóló jelentésben megjegyezték, valamint azt is, hogy Lakit ki kell hallgatni az ügyben.²⁰

---

mértékben diszkreditálta magát. 1945 után ezért kellett külföldi – elsősorban felvidéki – magyar kommunistákkal megerősíteni a pártot. A nyugatról hazatért kommunisták pedig csakhamar szembesülhettek a váddal, hogy őket kint valamely nyugati titkosszolgálat, vagy még annak idején a Horthy-féle rendőrség beszervezte. *Farkas Vladimir*: Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam. Bp., Interart Stúdió, 1990.

19 Hain rendőrfőtanácsos ekkor hivatalosan a berlini magyar követségen teljesített megfigyelő szolgálatot. Érdekes, hogy 1920 januárja és áprilisa között Hain a grazi útlevél-kirendeltségen dolgozott, amely a belügy alárendeltségében működött. ABTL V-77423/a. Hain Péter 1945. november 12-i kihallgatási jegyzőkönyve.

20 MOL K-65 1. csomó, 75. p.

Érdekes eset volt 1922-ben Botnyik Sándor, az ismert kommunista művész feleségének az útlevélyügye is. A magyar Külügyminisztérium ugyanis — Hetényi Imre rendőr-főkapitányhelyettes javaslatára (!) — férje politikai nézetrendszere miatt, valamint arra hivatkozva, hogy szerepel a minisztérium nyilvántartásában, nem hosszabbította meg a hölgy Németországba szóló útlevelét.²¹

Szintén nagyban segítettek az V. Politikai Osztály „D” referatúrájának — és általában a magyar hírszerzésnek és államvédelemnek — a munkáját a magyar külképviseletek. Ők számos esetben — a források hiányos volta miatt nem tudható, hogy milyen gyakorisággal — jelentették Budapestnek a kémgyanús, megbízhatatlan személyek neveit, főbb azonosító adatait, sőt nem egy esetben különleges ismertetőjegyeit is. A bukaresti nagykövet 1921-es jelentésében azonban nem tesz különbséget a kémek, kémgyanúsak, valamint a megbízhatatlan személyek között. Listáján összesen 23 személy szerepel, közöttük Pokorny Hermann tábornok két fia is.²² Mindez annak a ténynek a fényében érdekes, hogy Pokorny 1925. május 1-én léptették elő vezérőrnaggyá, 1921-ben még „csak” vezérkari ezredes. Talán nem mellékes, hogy Pokorny Morvaországban született német nyelvű családban, a magyar tanult nyelve volt, hazájának is csak az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után választotta Magyarországot. Ebben az időszakban a vezérkar Nyilvántartási Irodájában az X. (sifreosztály) vezetője. Emlékirtaiban nem sok teret szán családjának bemutatására, így nem részletezi fiai pályafutását sem.²³ Ez az eset új-fent megerősíti azt az elvet, hogy a különböző információkat több független forrásból is ellenőrizni kell, különben könnyen félre viheti bármelyik szervezet egy-egy pletyka.

A párizsi magyar nagykövet 1923 októberében — nem tudni, hogy kinek a kérésére — készített egy összefoglaló jelentést 44 Párizsban élő magyar emigránsról, különösen politikai nézetrendszerükről (majdnem mind kommunista volt), kapcsolataikról Magyarországon és Párizsban.²⁴ 1930-ban a chicagói magyar konzul örömmel értesítette a Külügyminisztériumot, hogy Károlyi Mihály ellen újabb terhelő bizonyítékokról tud beszámolni, amelyek felhasználhatóak lesznek majd a Károlyi elleni perben. A volt köztársasági elnök ugyanis a University of Californián tartott előadást ’Hungary’s attempt at Democracy’ címmel. Egy ott élő „b” egyén által készített feljegyzés alapján jelentette a konzul, hogy Károlyi gyalázta Magyarországot,

21 MOL K-65 1. csomó, 64. p.

22 MOL K-65 2. csomó, 25. p.

23 *Pokorny Hermann: Emlékeim. A láthatatlan hírszerző. Bp., Hadtörténelmi Levéltár, 2000.*

24 MOL K-65 1. csomó, 778. p.

illetve a regnáló hatalmi berendezkedést.²⁵ Mindez azért is figyelemre méltó, mivel az évekig húzódó Károlyi-perben 1927-ben született meg a törvényszék végítélete; a perújítási kérelmet pedig 1928. október 26-án utasította el a Kúria.

A diplomaták nem szívesen folytak bele nyíltan államvédelmi ügyekbe. Szívesebben vették, ha már intézkedniük kellett, ha Budapestről utasították őket. Vagy még inkább azt preferálták, ha egy-egy ügy nem a Külügyminisztérium, hanem közvetlen az ÁVK vagy a Belügyminisztérium (rendőrség, KEOKH), netán a Honvédelmi Minisztérium (VKF, HUEK²⁶) hatáskörébe tartozott, és ezért adott esetben csak ők intézkedhettek — vagyis a diplomaták keze tiszta maradt. 1938-tól, az Anschluss bekövetkeztétől, majd még inkább Csehszlovákia 1939-es szétverésétől kezdve a magyar külügy számára is egyre nagyobb gondot okoztak a külföldi, elsősorban zsidó származású menekültek, valamint az ún. „tisztázatlan állampolgárságú” — de igen gyakran azonban magyar anyanyelvű — ugyanakkor zsidó származású személyek ügyei. Látnunk kell, hogy a '30-as évek végétől a klasszikus idegenrendészeti és konzulátusi tevékenység tartalma némileg átalakul.

Az új felfogás szerint mindenki gyanús, aki külföldi, főleg ha zsidó származású, illetve vallású. A korabeli magyar katonai és csendőri terminológiában a „kommunista” és a „kém” szavak szinonimákká váltak, melyekhez később az „angolbarát” kifejezés is csatlakozott. Szintén a '30-as évek végétől figyelhető meg, hogy a szervek egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a megfigyelt vagy gyanúsak tartott személyek vallásának és származásának, különösen, ha zsidó vonalat lehetett felfedezni.

Az V. politikai osztály „D” referatúrájának iratanyagában a '30-as évek derekától találunk összefoglaló statisztikai jelentéseket is, nem csak személyekről vagy csoportokról szólókat. Pontos kimutatások maradt meg az ügyiratforgalomról, amelyből a rendszer nagyságára és ebből következően kiterjedtségére is lehet következtetni.

1937. év folyamán az ügyiratszám 5870 darab volt, melyek közül 126 rezervált (= titkos) politikai, 4480 politikai és 1364 giro²⁷ ügyirat volt.²⁸ A politikai iratok

25 MOL K-65 3. csomó, 398. p.

26 A Határmenti Utazás Ellenőrzési Kirendeltség az államhatártól 20 kilométeres sávban működhetett. Ezekhez a kirendeltségekhez mind offenzív, mind pedig defenzív vonalra beosztott honvéd tiszthelyettes vezényletek.

27 Ezen ügyiratok a más minisztériumoktól — elsősorban a Belügyminisztériumtól, Honvédelmi Minisztériumtól és a Pénzügyminisztériumtól — érkezett iratok számát jelentik.

28 Összehasonlításképpen, ez a szám messze elmaradt a Belügyminisztérium osztályainak ügyiratforgalmától; ahol havonata 800–1000 között mozgott a megoldandó akták száma. ABTL; A-608/1.

közül 3217 darabban 4822, míg a giro ügyiratok esetében 803 darabban 1513 személy szerepelt.²⁹ A személyek nyilvántartó adatlapján a következő nyilvántartóhelyek voltak feltüntetve, ahonnan jelentést vártak:

- Országos Bünygyi Nyilvántartó Hivatal (OBNYH) nyilvántartásai³⁰;
- Belügyminisztérium nyilvántartása;
- Budapesti főkapitányság, Politikai Főcsoport nyilvántartása;
- Budapesti főkapitányság, Államrendészeti osztály nyilvántartása;
- Külügyminisztérium politikai nyilvántartása.

Már a felsorolásból is kitűnik: számos nyilvántartóhely, és ebből kifolyólag adatbázis létezett a két világháború közötti magyar államvédelmi rendszerben. Ezen nyilvántartóhelyek közül a rendőrség vagy az OBNYH nyilvántartásai közismertek voltak, de az, hogy a Külügyminisztériumnak is volt ilyen jellegű saját adatbázisa, az már kevésbé. Talán érdemes megjegyezni, hogy bár a hadsereg szerepe évről évre nőtt, ebben a felsorolásban nem szerepelnek a honvédségen belül vezetett különféle nyilvántartások.³¹

Nem kétséges, hogy ezen adatbázisok között is voltak átfedések, de a folyamatos ellenőrzések miatt, aki egyik rendszerben szerepelt, az nem tudott kicsúszni a hálón. Szintén az 1937-es évről készített összefoglaló megállapítja:

„A pol. V. végzi az összes politikai, katonai és bünygyi nyilvántartások kezelését, valamint az itteni nyomozások útján beszerzett adatok kezelését és nyilvántartását.

Titkos T. jelentések nyilvántartását és kezelését.

A Büm. Honv. Min. Igazságügyministeriummal, valamint egyéb hatóságokkal folyó élőszóval megbeszélések és értekezleteken való részvétel. [...] A pol. V. a beosztott detektív csoport segítségével ellenőrzi naponként a különböző időben az épület helységeinek a házbiztonsággal kapcsolatban kiadott rendelet pontos betartást, a Küm.-ben szolgálatot teljesítő portások és rendőrök szolgálatát. Ezen ellenőrzés állandóan az elnöki osztállyal és a főigazgatói irodával együtt történik.”³²

A Külügyminisztérium V. politikai referatúrájának 1938-as munkájáról készült beszámoló szerint az elintéztett ügydarabok száma a következőképpen alakult:

---

29 MOL K-65 6. csomó, 774. p.

30 Ezen belül volt igazságügyi és rendőri nyilvántartás.

31 Ilyen adatbázis lehetett a Honvédelmi Minisztériumon belül az ún. „Kémek és Kémgyanúsak Központi Nyilvántartása” is, amelynek pusztá létéről is mindössze néhány megmaradt forráson lévő bélyegző tanúskodik.

32 MOL K-65 6. csomó, 774. p.

124 rezervált politikai, 4288 politikai, 1395 giro minősítésű ügy, amelyek közül összesen 3218 politikai ügyiratban 4875 személy, 1395 giro iratban 1547 személy szerepelt.³³ Szintén az 1938-a évtől válik egyre általánosabbá, hogy nem közismert emberek nevei is egyre gyakrabban megjelennek a különböző jelentésekben, minősítve őket, vagy éppen hasznos információkat rögzítve róluk. Így például Dr. Szaffka Tihamérről az alábbi megállapításokat olvashatjuk:

„...a kémgyanúsak központi nyilvántartásában mint exaltált, ideges, összeférhetetlen egyén van nyilvántartva, aki másokat alaptalanul szokott feljelengetni, a politikai nyilvántartásokban nem szerepel.”³⁴

1939-ben a külügyben 107 rezervált politikai, 3189 politikai és 1436 giro ügyet iktattak. A politikai iratokban 4623 személy, giro iratokban pedig 2123 személy szerepelt.³⁵

Mindenképpen ki kell emelnünk, hogy az 1938-as évhez képest megnőtt az aktaiban szereplő — vagyis ellenőrizendő — személyek száma. Rádásul egyre alaposabb ellenőrzést vártak el az egyre növekvő nemzetközi feszültség; majd szeptember 1. után a háború kitörése miatt. A megnövekedett munkát a KEOKH-nál is érzékelték, sőt levélben tiltakoztak ellene. Az alábbiakban foglalták össze a legfőbb nehézségeiket:

- munka 1938-hoz képest 150%-kal nőtt;
- a detektív testület létszáma változatlan, 20 fő;
- átlag évi 90.000 külföldi ügyét vizsgálják;
- új keletű probléma a hontalanok, főleg a zsidók és a lengyelek ügyeinek intézése;
- 1940. január 1. óta a németek beutazása is előzetes engedélyhez van kötve.³⁶

Érdekes — és a megmaradt források között igen ritka — hogy egy külföldi állampolgárral kapcsolatban a Külügyminisztériumtól kértek információt. (Nyilván, ha több forrás állna rendelkezésünkre, más lenne az összkép.) Ebben az esetben ugyanis a Külügyminisztérium nyilvántartásban néztek utána Cecil E. Prescott angol állampolgárnak. A nevezett úrról csak annyit tudtak kideríteni, hogy a Belügy-

---

33 MOL K-65 7. csomó, II. kútfő, 21. p.

34 MOL K-65 7. csomó, II. kútfő, 24. p.

35 MOL K-65 7. csomó, II. kútfő, 67. p.

36 MOL K-65 7. csomó, 472. p.

minisztérium. VII. (közbiztonsági) d osztály³⁷ nyilvántartásában is szerepelt egy Prescott nevű egyén, de minden azonosításhoz szükséges személyi adat nélkül. Biztosan csak annyit tudtak róla, hogy angol hírszerző. A kérdés csupán az, hogy a kettő személy ugyanaz, vagy sem. Más nyilvántartásban nem szerepelt hasonló nevű ember.³⁸

Szintén az iratanyag egyik érdekessége a 'Kéményseprő' kisvendéglőben tartott örmény találkozóóról szóló jelentés. Ebben felsorolták a rendezvény valamennyi résztvevőjét, 16 főt, pontos lakcímüket és foglalkozásukat. A beszámoló végén megállapították, hogy majdnem mindannyian magyar állampolgárok, illegálisan Magyarországon tartózkodó nem volt közöttük.³⁹

1940-ben: 35 rezervált politikai, 327/10 NY (=nyilvántartó)⁴⁰ és 2153 giro ügyirat volt, amelyekben 4538 illetve, a giroban 2312 személy szerepelt.⁴¹ 1942-ben — egy 1943-as összesítés szerint — 25 rezervált politikai, 517 politikai (benne 607 személlyel) 2190/10 Ny (benne 5126 személlyel) és 3920 giro (benne 4123 személlyel) ügyirat került az V. politikai osztályhoz.⁴² Tudnunk kell azonban, hogy nem minden, az iratokban szereplő személy volt „gyanús” a külügyben szolgáló detektíveknek. Sajnos arra vonatkozóan nem maradt fenn forrás, hogy éves átlagban az iratok, vagy az azokban szereplő személyek hány százaléka keltette fel a magyar államvédelem érdeklődését.

A jelzett időben a Külügyminisztériumba vezényelt detektívek — a szolgálati cipőtálp igénylés alapján — Lakiházi István, Hernádi József, Rádfai János (ő légtöltelmi előadáson is részt vett) és Bézsényi István voltak.⁴³

A magyar zászló alatt hajózó tengerjáró hajók személyzete iránt különösen érdeklődtek a magyar szervek. Készült jelentés a Budai Jazz zenekar tagjairól is, akik állítólag kommunista propagandát fejtettek ki a Földközi tenger partvidékén. A be-

37 Az osztály megjelölése érdekes, mivel eddigi ismereteink szerint a Belügyminisztérium VII. osztályán belül „d” alosztály csak 1944. június 6–szeptember 20., illetve 1944. október 15. után működött.

38 MOL K-65 7. csomó, 173. p. (6949/1-1939. sz. ügyirat)

39 MOL K-65 7. csomó, 231. p.

40 A háború kitörésével párhuzamosan utasítás született arról, hogy a titkos iratok egy része „Ny” szekcióban iktatandó. Az utasítás szövege nem maradt fenn, csupán dokumentumokon van rá utalása.

Az összesítésekben olvasható „/10” formula jelentése, vagy hogy mire utal, nem derül ki a forrásokból.

41 MOL K-65 8. csomó, II. kútfő, 18. p.

42 MOL K-65 8. csomó, II. kútfő, 256. p.

43 MOL, K-65 8. csomó, II. kútfő, 257. p.

számoló írásakor a zenekar Port Saidban tartózkodott. A helyszín nem csak azért lehet érdekes, mert a gyakorlatilag brit gyarmat Egyiptomból származik a jelentés, hanem azért is, mert még a '30-as évek elején az ABWEHR és magyar vezérkar közötti megállapodás értelmében a magyar hírszerzés vállalta a Szezei csatorna hajóforgalmának figyelését.⁴⁴ Az már a kor jellemzője, hogy az együttes tagjainak neve és néhány azonosító adat mellett, megjegyezték vallásukat is, ha zsidók voltak:⁴⁵

- Beck (Budai) István, (Kiskunhalas, 1911.07.16., izr.)
- Hercog Ferenc, (Budapest, 1911. izr.)
- Hercog Ferencné, Sziklai Margit, (Budapest, 1906.12.24., izr.)
- Zelinka (Izsák) Ignác, (Pozsony, 1892.03.13.) volt orosz hadifogoly
- Drucker Béla, (Budapest, 1910.)
- Rosencveig Sándor, (Budapest, 1911., izr.)
- Biszdorfer Manó impresszárió.

A külföldi magyarok közül elsősorban a Német Birodalom által megszállt területeken élő, vagy oda menekült magyarok kerültek a magyar államvédelem látókörébe. Ezen személyek, vagy csoportok megfigyelése, bárminemű információk gyűjtése elképzelhetetlen lett volna a Külügyminisztérium segítsége nélkül.

Egy 1941. november 30-ai jelentés szerint a Franciaországba internált magyarok közül a Külügyminisztérium 10. Osztályának — amely a korábbi Utazás és Útlevélügyi Osztály feladatait vette át⁴⁶ — nyilvántartásában (!) az alábbi nyolc személy szerepel (ebből a megjegyzésből arra is következtethetünk, hogy ennek az osztálynak is volt egy külön nyilvántartása, amelyben szintén jelezték, ha valakivel szemben fenntartásaik voltak, vagy csak egyszerűen gyanúsnak vélték):⁴⁷

- Alpár László (Állrendészeti Zsebkönyv, KB. jelzéssel)
- Benedek Károly (M jelzéssel)
- Cseresnyés Sándor (külügyminisztériumi kartoték, K jelzéssel)
- Davidovics Zoltán (Állrendészeti Zsebkönyv, M jelzéssel)
- Gelb Jenő (külügyminisztériumi kartoték, spanyol vörös hadseregben szolgált)

---

⁴⁴ ABTL A-858. 14–16. p.

⁴⁵ MOL K-65 8. csomó, II. kútfő, 129/1. p.

⁴⁶ Az osztályt a II. világháború alatti működési formájában 1940-ben szervezték újjá. Feladata sokrétű volt: ide tartoztak az útlevelek kiadásán túl a határátlépési ügyek, az idegenforgalom előmozdítása, a külföldiek magyarországi tartós munkavállalásának véleményezése, de az utazások rendészeti célú ellenőrzése is éppúgy, mint a külpolitikai rendészeti ügyek. *Pritz Pál*: Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez, 1918–1945. Bp., Akadémiai Kiadó, 1994. 89. p.

⁴⁷ MOL K-65 8. csomó, II. kútfő, 541/1. p.

- Sebes Sándor (Állrendészeti Zsebkönyv, K jelzéssel)
- Szima János (Állrendészeti Zsebkönyv, K jelzéssel)
- Surányi István (külügyminisztériumi kartoték, K jelzéssel)

1941-ből maradt meg több arra utaló jel, hogy a kémek felkutatásában, adott esetben azonosításában is volt szerepe a Külügyminisztériumnak. Erre vonatkozóan Domán Jánosról állampolgári bejelentés alapján feltételezték, hogy angol és román kém,⁴⁸ vagy Zoltán Lászlóné (született: Deutsch Margit) kémgyanus személy.⁴⁹ Tipikusnak mondható a budapesti német követségen szolgáló Mitzlaff hadnagy⁵⁰ esete. Bár a magyar belügyi szervek kémgyanusnak találták, de Pálffy alezredes, a HM VI.2.D. osztály nyilvántartásvezetője szerint a figura jelentéktelen,⁵¹ és különben sem tudja a kartonját elővenni, mert az nincs iktatószámmal el látva...⁵²

A magyar külügyminisztérium a nyilas hatalomátvétel után is folytatta állam-biztonsági, illetve hírszerző tevékenységét, bár jóval korlátozottabb keretek között, mint korábban. A Szálasi-féle kormányt csupán néhány állam ismerte el, köztük az öt hatalomra segítő Nagynémet Birodalom, vagy a Mussolini-féle saloi fasiszta bábállam. A nyilasok el szerették volna érní, hogy legalább az ún. Tengely-közelí semleges országok ismerjék el őket (Portugália, Spanyolország). 1944. decemberére azonban egyértelművé vált, hogy még ez is hiú ábránd. A magyar diplomaták egy része ráadásul nem volt hajlandó a nyilas hatalmat szolgálni, igyekezett valamilyen indokkal távol maradni a munkától. Mindezen tényezők értelemszerűen nagyban korlátozták általában is a nyilas külügyminisztérium tevékenységét, nem is említve a hadi helyzet miatti állapotot, az állandó menekülést. A meglehetősen szerény forrásbázisban mindössze néhány példa hozható fel állambiztonsági, illetve hírszerző tevékenységről.

Az egyik „1913 claris” fedőnevű ágens — nem tudni, honnan feladott — távira-ta. E szerint — több egybehangzó értesülés alapján — Szent-Györgyi Albert Pes-ten van.⁵³ Az ekkor már Nobel díjas orvosprofesszort kereste a magyar rendőrség

48 MOL K-65 8. csomó, II. kűtfő, 191/1. p.

49 MOL K-65 8. csomó, II. kűtfő, 211. p.

50 Közelebbi adattal nem rendelkezünk róla.

51 Az 1940-es évek elejére már nyílt titok volt, hogy a Nagynémet Birodalom budapesti nagykövetségén dolgozók jelentős része, illetve a magyar fővárosba delegált német újságírók (pl.: Adolf Michaelis) közül is többen valamelyik német hírszerző szervnek (SD, ABWEHR) dolgoznak.

52 MOL K-65 8. csomó, II. kűtfő, 306. p.

53 MOL K-707 Nyilas külügyminisztérium iratai, II. kűtfő, 143. p.

és a Gestapo is, hiszen Kállay megbízottjaként Isztambulban keresett kapcsolatot az angolszász hatalmakkal 1944-ben. Az már más kérdés, hogy a német hírszerzés előbb tudta, hogy Szent-Györgyi a török fővárosba érkezett, mintsem elküldhette volna első jelentését Budapestre.

A másik a madridi magyar követségről érkezett komplett jelentés az 1945-ös spanyol költségvetésről, minisztériumonkénti lebontásban, különös tekintettel a védelmi tételekre. A jelentésen sajnos pontos dátum nem szerepel. Kérdés, hogy vajon miként tudott a magyar követség, vagy annak egyik munkatársa ilyen szintű spanyol kormányzati dokumentumokhoz jutni 1944 végén...⁵⁴

Dolgozatunk végén meg kell állapítanunk, hogy a két világháború közötti időszakban az államvédelmi és államrendészeti ügyekben komoly „átjárás” volt az egyes minisztériumok és szervek között. A Magyarországon élő külföldieket szemmel és nyilvántartotta a Külügyminisztérium éppúgy, mint valamilyen belügyi (KEOKH, rendőrség) szerv. A nyilvántartási rendszer fordítva is működött: a külföldön élő magyarokat szemmel tartotta a külügy és valamely belügyi szerv. Annak ellenére, hogy a különböző szervek értelemszerűen titkosan kezelték saját adatbázisaikat, ha szükséges volt, egyeztettek. Bár a korban még nem léteztek számítógépek és modern értelemben vett adatbázisok; mégis nehezen lett volna elképzelhető, hogy valaki átcússzon ezen a rendszeren.

---

54 MOL K-707, II. kútfő, 346–356 p.

Tartalom

Tanulmányok

Simon Katalin:

„Sebészdinasztiák” Budán a XVIII. század második
és a XIX. század első felében 3

Lukács Anikó:

Kostyál Ádám és Klasszy Vencel: német és magyar szabók vitája
a reformkori Pesten 23

Közlemények

Csatári Bence:

Az Országos Rendező Iroda története (1958–1989) 51

Kovács Tamás:

Adalékok a Magyar Királyi Külügyminisztérium szerepéhez
az államvédelemben és az államrendészetben. 81

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézirtattári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vő., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.